T.C.

ORDU ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

16. YÜZYIL ŞAİRLERİNDE FELEK KAVRAMI

HAZIRLAYAN

Nuray KUL

DANIŞMAN

Doç. Dr. Muhammet KUZUBAŞ

Ordu 2015

T.C.

ORDU ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

Bu çalışma jürimiz tarafından 15/05/2015 tarihinde yapılan sınav ile Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı'nda yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Muhammet Kuzubaş

Üye : Yrd. Doç. Dr. Yakup POYRAZ

Üye : Yrd. Doç. Dr. Ahmet DAĞLI

ONAY :

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

15/06/2015

Unvanı Adı SOYADI

Prof. Dr. Güray MURAT

Sosyal Bilimleri Enstitüsü Müdürü

II

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya, kullandığım başka yazarlara ait her özgün fikre kaynak gösterdiğimi bildiririm.

15/06/2015

İmza

Nuray KUL

ÖZET

KUL, Nuray; 16.Yüzyıl Şâirlerinde Felek Kavramı; Yüksek Lisans Tezi; Ordu; 2015

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığımız bu çalışmamızda felek kavramının 16. yüzyıl divân şâirlerinden Bâkî, Fuzûlî, Hayâlî, Nev'î, Taşlıcalı Yahyâ Bey, Zatî ve Usûlî divânlarında kullanılışı incelenmiştir. Böyle bir konu seçmemizdeki amaç; Osmanlı Devleti'nin kültür ve edebiyat bakımından en verimli çağını yaşadığı bir devir olan 16. yüzyılda divân edebiyatında felek kavramının zengin hayal gücüyle nasıl farklı anlamlar yüklendiğini gözler önüne sermektir.

Çalışmamız; önsöz, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Önsözde çalışmanın konusu, takip edilecek yöntem ve teknikler gibi hususlara değinilmiştir. Çalışmamızın birinci bölümü olan "Giriş" kısmında 16. yüzyıl divân edebiyatı hakkında bilgi verilmiş böylelikle edebiyatın geliştiği zemin ve zamanın zihnimizde daha kolay bir biçimde şekillenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca devrin yöneticilerinin ilme, âlime, edebiyata bilhassa da şâire ve şiire verdikleri önem gözler önüne serilmiştir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde ise incelediğimiz divânlarda geçen felek kavramı farklı başlıklara ayrılarak örnek beyitler sunulmuştur. Ayrıca çarh, çerh, eflâk kelimeleri de bu taramaya dâhil edilmiştir.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde felek kavramının teşbih ve istiare yoluyla nasıl anlamlar yüklendiği üzerinde durulmuştur. Bu bölümünde gök, gökyüzü, semâ, dünya, âlem, talih, kader, baht, şans, zamâne, devrân, her gezegene mahsus gök tabakası vs. gibi anlamlar taşıyan felek kavramı açıklanmış ve 16. yüzyıl divân edebiyatında adından söz ettiren şâirlerin divânları taranarak tasnif edilmiştir. Elde edilen beyitlerdeki söz konusu unsurlar kullanım özellikleri dikkate alınarak gruplandırılmıştır. Örnek beyitlerin seçiminde de ilgili unsurları daha iyi yansıtmasına dikkat edilmiştir. Bazı beyitler hem mânâ hem çeşitlilik açısından incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Felek, çarh, çerh, eflâk, 16. yüzyıl

ABSTRACT

KUL, Nuray; Concept of Firmament in 16th Century Ottoman Poetry; Master Thesis; Ordu; 2015

In this master thesis, usage of firmament in the poems of 16th century poets Bâkî, Fuzûlî, Hayâlî, Nev'î, Taşlıcalı Yahyâ Bey, Zatî and Usûlî is studied. The reason why we choose this subject is to show that how the concept of firmanent was attributed different meanings via a rich imagination in 16th century that is an era in which Ottoman Empire had its most productive times in terms of culture and literature.

The study consists of a prologue, introduction and three chapters. At the prologue, the subject of the study, the methods and technics of the study are mentioned. At the "Introduction" part that is the first chapter of our study, introductions are given on 16th century Ottoman Divan Literature. So that we can visualize the context and time in which this literature grew up. In addition, how the rulers of the era had high opinions on science, scientist, literature and especially poet and poem is mentioned.

At the second chapter of the study, the concept of firmanent is studied under different titles and examples are given on the subject. Versatile, sphere, planetarium words were also included in this screening.

At the third chapter of our study, it is focused on how meanings were attributed to the concept of firmament via similes and metaphors. In this chapter, the concept of firmament that has the meanings such as air, sky, earth, universe, luck, destiny, chance, today, time, the sky that belongs to every planet is explained. The poems of poets who were popular in 16th century Ottoman Divan Literature are scanned and classified. The aforementioned elements in these couplets are grouped considering their usage characteristics. The sample couplets are chosen attentively to reflect the related elements. Some couplets are studied in terms of both meaning and diversity.

Key Words: Firmament, versatile, sphere, planetarium, 16th century

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı:	Nuray KUL
Doğum Yeri ve Tarihi:	10.08.1983
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi:	Erciyes Üniversitesi/ Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Yüksek Lisans Öğrenimi:	OMÜ Tezsiz Yüksek Lisans
Bildiği Yabancı Diller:	İngilizce
İş Deneyimi	
Çalıştığı Kurumlar:	Ordu/ Mesudiye Yatılı İlköğretim Bölge Okulu (2007-2008) Ordu/ Mesudiye Çok Programlı Lisesi (2008-2009) Ordu Üniversitesi (2010-)
İletişim	
E-Posta Adresi :	dincnuray@hotmail.com
Telefon İş: Cep:	 0452 861 20 05 0541 629 47 70
Tarih ve İmza:	

ÖN SÖZ

Çalışmamızda 16. yüzyıl şâirlerinin önde gelen isimlerinin divânlarında kozmik âlemle ilgili kavramlara değinilmiştir. Dönemin sosyal ve siyâsî olayları bu bakış açısında etkili olmuştur.

Kozmik unsurlar gerek mitolojide gerek destanlarda ve şiirde yani edebiyatın her alanında karşımıza çıkmaktadır. Şâirler tarafından kozmik âlemle ilgili kavramların başında felek kavramı gelmektedir. Felek ve feleğin katları çok farklı anlam ilgileri ve benzetmelerle kullanılmıştır. İlm-i tencim denilen yıldızlar ilmi de feleğin dönüşüyle ortaya çıkmıştır. Her yıldızın biner yıllık devri olduğu ve bu devir esnasında yıldızların ve gezegenlerin insanlar üzerinde etkili olduğu görüşü halk arasında da yaygındır. Bu inanca göre insanlar hangi yıldızın etkisinde doğarsa hayatlarının da öyle geçeceği düşünülmüştür. İnsanların gerek fiziksel görünümleri gerekse duyguları bu etkiyle açıklanmıştır. Bu nedenle müneccimbaşılar o dönemde ilgi görmüş, yapılacak işlerin uygun saatte yapılmasını önermişlerdir.

Şâirlerin en çok kullandığı kozmik âlemle ilgili kavramlar felek, çarh, çerh, ay, güneş ve yıldızlar olmuştur. Bazı durumlarda en güçlü rakip, bazı durumlarda teslim olunan kader bazı durumlarda da zâlim bir iradeye bürünen felek şâirlerin hayal gücüne bağlı olarak farklı benzetmelerle de kullanılmıştır. Gezegenler için iç içe geçmiş soğan zarı benzetmesi yaygındır. Genellikle gökyüzü anlamında kullanılan felek kavramı devamlı dönmesinden dolayı dolaba, değirmene, dünyayı kaplayan bir çatıya veya fânusa benzetilmiştir.

Çalışmam esnasında, ulaşamadığım kaynakları temin etmede, metinleri anlama ve yorumlama yöntemleri konusunda benden yardımlarını ve desteğini hiçbir zaman esirgemeyen ve beni sabırla dinleyen, kıymetli vaktini aldığım değerli hocam Doç. Dr. Muhammet KUZUBAŞ' a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Nuray KUL

ŞEKİLLER

KISALTMALAR

Ank. : Ankara

C. : Cilt

G. : Gazel

H. : Hasb-i Hâl

Haz. : Hazırlayan

K. : Kasîde

MEB: Milli Eğitim Bakanlığı

Mes. : Mesnevi

Mkt. : Mukattaat

Mrb. : Murabba

Msmt. : Musammat

Müf. : Müfret

Msd. : Müseddes

N. : Numara

R. : Rubai

Ş. : Şehrengiz

Tc. : Tercî-i Bend

Tk. : Terkîb-i Bend

TDK : Türk Dil Kurumu

Ünv : Üniversite

Yay : Yayınlar

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ

XVI. yüzyıl, Osmanlı Devleti için ayrı bir öneme sahiptir. Bu dönemde devlet imparatorluğa geçişini tamamlamış ve böylece fetihler artmıştır. Sürekli büyüyen Osmanlı Devleti'nin askerî, siyasî ve ekonomik alanlarda göstermiş olduğu başarılar devletin kültürel gelişimini hızlandırmıştır. Bu yüzyılda, Osmanlı Devleti siyasî bakımından tarihindeki en yüksek seviyeye ulaşarak dünyaya hükmedecek güce sahip olmuştur. Dönemin padişahlarından Kânunî Sultan Süleyman Han adını dünyaya duyurmuştur. Doğuda Yavuz Sultân ile başarısını kanıtlayan Osmanlı Devleti, Kânunî Sultân Süleymân'la Viyana kapılarına dayanmış, III. Murad zamanında da tarihinin en geniş sınırlarına ulaşmıştır.

Padişahların ılımlı devlet politikaları ilim ve sanata düşkünlükleri, sayısız ilim ve sanat adamlarının yetişmesine imkân sağlamıştır. Özellikle klâsik Türk edebiyatı bu gelişmişlik düzeyine kısa sürede ayak uydurmuştur. XV. yüzyılda usta şâirler yetiştiren Divân Edebiyatı, XVI. yüzyılda Zâtî, Bâkî, Fuzûlî, Yahyâ Bey, Hayâli Bey, Nev'î, Usûlî gibi büyük şâirler yetiştirmiştir. Bu dönemde padişahlar edebiyata destek olmakla kalmamış bizzat kendileri de şiirle ilgilenmişlerdir. Ayrıca şâirlere maddi ve manevi destek vermeleri Divân Edebiyatı'nın İran Edebiyatı'nın önüne geçmesini sağlamıştır. Selimî, Muhibbî ve Muradî gibi divân sahibi padişahlar bu alandaki başarılarını da kanıtlamışlardır. Padişahların ve dönemin önemli devlet adamlarının oluşturduğu meclislerde şâirler şiirlerini okuma imkânı bulmuşlardır. Devlet büyüklerine kasîde sunma geleneği nedeniyle şâirler şiirlerinde siyasî olayları da işlemişlerdir. Bu nedenle XVI. yüzyılda yazılan şiirlere baktığımızda sosyal, kültürel ve siyasal olayları bulmak mümkündür. Bu eserler edebi eser olma özelliğinin dışında döneme ışık tutan tarihi eser olma özelliği de göstermişlerdir.

Bu dönemde, gökyüzü, felekler ve yaratılış ile ilgili tasavvurlar şâirler tarafından sıkça kullanılmaya başlanmıştır. Şâirlerin hayal gücüyle yoğrulan bu tasavvurlar aynı zamanda o devir insanının evreni nasıl algıladığını da bizlere aktarmaktadır.

Felek; bu dönem şiirinde dokuz kat veya yedi kat olarak düşünülmüştür. Din bilginleri Kur'an-Kerim'e dayanarak yedi kat gök görüşünü savunsalar da klâsik edebiyatta filozofların Batlamyus'a dayanan dokuz kat felek görüşü daha çok kabul görmüştür. Genellikle iç içe geçmiş soğan zarına benzetilen felek kavramı ay ve güneş dâhil yedi seyyâre ve bunların oluşturdukları dokuz kat felekten oluşmuştur. Felekler

dünyayı merkez alarak sürekli dönmektedir. İnsanlar da bu dönüşün talihleriyle, kaderleriyle ilgisi olduğunu düşünmüşlerdir. Bu nedenle çekilen acıların, ıztırapların muhatabı olarak felekler görülmüştür. Bu da feleğe karşı olumsuz ifâdelerin kullanılmasına neden olmuştur. Genellikle zâlim olarak geçen feleklerden âşık da âhı aracılığıyla intikam yoluna gitmiştir. Bazen de feleğe yani kadere boğun eğmek tercih edilmiştir.

1.BÖLÜM

1.1. XVI. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ VE EDEBİYATI

1.1.1. XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Siyasî Durumu

XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti güçlü padişahların yönetimiyle büyüme ve gelişmesini sürdürerek büyük bir imparatorluk hâline gelmiştir. Yüzyılın Osmanlı padişahları II. Bayezid, Yavuz Sultân Selim, Kanûnî Sultân Süleymân, II. Selim, III. Murad ve III. Mehmed' dir (Mengi, 2003: 137). Bu altın çağda, üç kıtaya yayılan bir cihan imparatorluğu gerçekleşmiş, Osman oğullarının en büyük hükümdarları ile devlet adamları gelmiştir. Padişah ve devlet adamları son ahlâk yüceliğinde, ordumuzla donanmamız tam disiplin içindedir. Adalet, yetkin mertebeye ulaşmış, İslâmlık ve Osmanlılık ülküsü içinde ırk ve din ayrıcalığı kaldırılmış, devlet ve millete hizmet eden her vatandaş için sadrazamlığa kadar yükselme yolları açık tutulmuştur (Kabaklı, 2008: 123).

XVI. yüzyılın başında II. Bayezid'in on iki yıl hüküm sürdüğü tarihler, dört oğlunun birbiriyle yaptığı taht kavgalarıyla geçmiştir. Bu mücadeleler, Şiilerin Anadolu'da faaliyetlerine fırsat sağlamış; yüzyılın başında Şahkulu isyanı patlak vermiştir. Tahta, oğlu Ahmed'in geçmesini isteyen II. Bayezid, oğlu Selim ile yaptığı çatışmada galip gelmiş; fakat yeniçerilerin, Selim'in tahta çıkması için baskılarını arttırmaları sonucunda II. Bayezid tahtı Selim'e bırakmak zorunda kalmıştır (Öztuna, 1986: 149).

Asrın başında Sultan İkinci Bayezid devrinde bir sükûn ve hazım devresi geçiren, hatta Mısır Memlük'lerine karşı bazı başarısız davranışları görülen imparatorluk, Yavuz Sultan Selim'in siyasî ve askeri dehâsıyla şahlanmış ve bu hükümdârın Çaldıran'da kazandığı zaferle, yeniden büyük ve devamlı galibiyetler serisine başlamıştır. Yavuz Sultan Selim, kazandığı bu zaferle Doğu'da mühim topraklar elde etmiş; Çaldıran seferini bütünleyen Mısır seferi, bilhassa Ridâniyye ve Merc-i Dâbık zaferleriyle, Sûriye'yi, Filistin'i ve Mısır'ı Osmanlı ülkesine katmaya muvaffak olmuştur. Bütün bu zaferlerin diğer şerefli neticesi olarak, İslam dünyasına hâkimiyet manasındaki halifelik makamını da Osman Oğulları ailesi elde etmiştir. Çaldıran zaferi neticesinde Dulkadir Oğulları ve Ramazan Oğulları gibi mühim Beğlikler, nasıl, Maraş, Mardin, Kayseri, Diyarbakır, Adana ve çevreleri ile birlikte Osmanlı Devletine tabi olmuşlarsa; Mısır seferi ve Ridaniyye muzafferiyeti ile de bütün Hicaz, kendiliğinden,

Osmanlı hâkimiyetine girmiştir (Banarlı, 1983: 515). Artan seferlerle birlikte devletin refah seviyesi de yükselmiştir.

Sekiz yıllık saltanatında Yavuz Sultân Selim, Batı'ya hiç sefer düzenlememiş, bütün politikasını doğu üzerine yapmıştır. Şehzade Süleymân tahta çıktığında ona çok büyük, zengin bir devlet bırakmıştır. Sultân Süleymân da kırk altı yıllık saltanatında bu mirasa sahip çıkmış, milletinin ve devletinin bekâsı için çalışmıştır. Babası Yavuz Sultân Selim'in sert yapısına karşılık oldukça nazik, hak ve adalete son derece saygılı olan Sultân Süleymân, ülkesini hak ve adaletle yönetmek için kanunlar koymuştur. (Uzunçarşılı, 1951: 246). Bu nedenle Osmanlılarca “Kanûnî ” unvanıyla bilinmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu, Yavuz Sultan Selim’den sonra, Kanûni Sultan Süleyman zamanında, asrın en büyük devleti olmuş; Avrupalıların ‘Muhteşem Süleyman’ dedikleri bu hükümdar, hem Doğu'da hem Batı'da fakat bilhassa Batı devletleri karşısında devletini en üstün seviyesine ulaştırmıştır. Kânunî, Avrupa'da Avusturya içlerine kadar ilerlemiş, bütün Macaristan'a sahip olmuş; Asya’da Mezopotamya'ya yürüyerek Bağdad'ı almıştır. Türk donanması ise Akdeniz hâkimiyeti ile yetinmeyerek Atlas Okyanusu'na ve Hind denizlerine kadar açılmıştır (Banarlı, 1983: 515).

Hemen hemen yarım yüzyıl süren Kanûnî Sultân Süleymân'ın saltanatı dönemindeyse daha çok Avrupa seferlerine ağırlık verilmiş, Belgrad ve Rodos alınmış, Avusturya toprakları ele geçirilmiş, Avrupa ortalarına kadar yürüyen Osmanlı orduları Viyana kapılarına dayanmıştır (Mengi, 2003: 137). Bu arada Fransa'ya “kapitülasyon” denilen bir takım imtiyazlar verilmiştir. Kanûnî Sultân Süleymân döneminde geçici süreyle verilen bu imtiyazlar daha sonraki yüzyıllarda süresiz verilerek Osmanlı Devleti için zararlı hâle gelecektir. Avrupa'da Alman-İspanyol İmparatorluğu'na karadan darbe indiren Kanûnî Sultân Süleymân, Preveze ile Cerbe deniz savaşlarının galibiyetiyle Akdeniz'de Venedik hâkimiyetini çökerterek Akdeniz'i bir Türk gölü hâline getirmiş, Avrupa'nın Akdeniz'deki gücünü sarsmıştır. Ayrıca Hint Okyanusu'na donanma göndererek İspanya ile Portekiz'in yayılmacı politikasını önlemiştir (Uzunçarşılı,1951: 351). Kanûnî Sultân Süleymân, Avrupa'ya yaptığı seferinde vefât etmiştir. Bu seferi hastalığına rağmen yapması onun toprak bütünlüğüne verdiği önemi göstermiştir. Naaşı İstanbul'a getirilerek Süleymâniye Camii’ndeki türbesine defnedilmiştir.

Selim'in tahta geçmesi kolay olmamıştır. Bunun nedeni bir tarafta Sultan Süleyman'ın; diğer tarafta askerin ve devlet adamlarının taht için düşündükleri kişilerin farklı olmasıdır. Hürrem Sultan'ın, bu mücadelelerin gidişatında rolü çok önemlidir.

Kanunî'nin ölümünden sonra da fetihlerin devam ettiği görülmektedir. Bunda devlet işlerinde büyük tecrübe ve görüş sahibi olan Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa'nın II. Selim tarafından tamamen serbest bırakılmasının önemli etkisi olmuştur. Sakız, Tunus ve Yemen'in kesin olarak alınması onun zamanında gerçekleşmiştir (Şentürk, Kartal, 2004: 244–245). II. Selim'in beyin kanamasından vefat etmesi üzerine yerine oğlu Şehzade Murad geçmiştir.

III. Murad'ın ilk yılları siyasî açıdan özellikle fetih ve savaş açısından durağan bir dönemdir. Ancak ülkeler arası siyasî ilişkiler barış içerisinde yürütülmüştür. Venediklilerle anlaşma yoluna giden III. Murad II. Selim zamanında imzalanan Venedik-Osmanlı barışını bu dönemde yenilenmiştir.

III. Murad devrinde Osmanlı Devleti en geniş sınırlara ulaşmış güçlü bir dünya devleti olmasına rağmen, duraklama belirtileri de kendini göstermeye başlamıştır. Sultan III. Murad döneminde eski askeri başarılar görülmezken Osmanlı toplumu ilk kez enflasyon ile tanışmış, yeniçeriler ayaklanmış, saray kadınlarının devlet işlerine karışması artmış, rüşvet alıp verme yaygınlaşmış, israf ve gösteriş artmış, önemli mevkilere likayetsiz kişiler getirilmiş, ilmiye sınıfı bozulmaya başlamıştır. Osmanlıdaki bu siyasî ve iktisadi çöküntü ile beraber şiir ve edebiyat saraydan uzaklaşmaya başlamıştır (Şentürk,Kartal 2004: 261).

III. Murad döneminde devlet yönetimi iki elden devam etmiştir. Devlet işleri Sokullu Mehmet Paşa'ya bırakılmıştır. Bu dönemde Afrika'ya da seferler düzenlenmiştir. Bu seferlerde başarı elde edilerek Orta Afrika tamamen Osmanlı hâkimiyetine girmiştir.

III. Murad vefât edince yerine III. Mehmed geçmiştir. III. Mehmed Topkapı Sarayı'nda kalp krizi geçirerek vefat etmiştir.

1.1.2. XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti Sahasında Edebî Durum

XIV. yüzyıldan beri gelişmekte olan Türk Edebiyatı kültür ve sanatı, XV. yüzyılda klâsik dönem dediğimiz devre girmiş ve XVI. yüzyılda kendini geliştirerek zirveye ulaşmıştır.

Bu yüzyıl her bakımdan Türk Kültür ve Edebiyatının tamamen şahsiyetini kazandığı en zengin ve verimli bir kemâl devresini teşkil etmektedir (Çelebioğlu, 1994: 7). XVI. asır, Anadolu Türklerinin klâsik edebiyatında zengin bir devir, adeta bir gelişme ve olgunluk devresidir. Bu devirde, büyük Osmanlı İmparatorluğunun maddî ve manevî bütün müesseslerinde göze çarpan kuvvetli gelişme, lisan ve edebiyatta da kendini kuvvetli bir biçimde göstermiştir (Köprülü, 2004: 258). Bu yüzyılda Divân edebiyatının temellerini oluşturan büyük şâirleri yetişmiş, estetik anlamda çok ileri bir olgunluğa erişmiştir.

Padişahlar ve şehzadeler başta olmak üzere devlet adamlarının sanatkârları himâye etmesi ile Osmanlı coğrafyasında belli kültür merkezleri oluşmuş ve şiir toplum arasında revaç bulmuştur. Klâsik Türk şiiri bilindiği üzere pek çok kaynaktan beslenmektedir. İlham kaynağını büyük oranda dinî çerçeveden alan bu şiirde akıl, sabır, kader ve irade kavramları önemli bir yer teşkil eder. Bu kavramlar çeşitli benzetme ve mecazlarla çok kez Osmanlı Devleti'nin dört bir yanında yetişen divân şâirleri tarafından ele alınmıştır. Bununla beraber, geniş bir kültür coğrafyasına sahip olan Osmanlı Devleti'nin şâir kadrosunun önemli bir bölümünün Rumeli'de yetiştiği söylenebilir (İsen, 1997: 515). Sağlam temeller üzerine kurulan bu dönem edebiyatı kıymetli şairleriyle kültür çeşitliliğini birleştirmiş döneme damgasını vurmuştur.

XVI. yüzyıl edebî mahsulleri arasında mahallî hayat sahnelerini, âdetlerini, kıyafetlerini, devrin ideolojisini aksettiren levhalar, imparatorluğun askerî başarılarından ve günlük hayatından ilham alan mecazlar, birçok tarihi hadiseyi canlı surette yaşatan samimî eserler, hülâsa Osmanlı içtimaî hayatının yarattığı orijinal sanat eserleri vardır (Köprülü, 2004: 393). Devrinin birer ilim, kültür, sanat ve edebiyat müesseseleri olan medreselerin tekkelerin yanında Padişahın, şehzâdelerin, vezirlerin ve diğer muhtelif devlet adamlarının, ilim ve şiir erbabının meclisleri bu çevrelerde ilmin ve sanatın itibar bulması, himâye edilmesi, maddi, manevî ihsanlarda bulunulması, saray ve konakların da âdeta bir ilim ve edebiyat merkezleri olarak kültürün sanat zevkinin yerleşmesinde, yaygınlaşmasında, cazib bir hale gelmesinde büyük bir rol

oynamıştır (Çelebiğolu, 1994: 33).

XVI. yüzyılda Türk edebiyatında diğerlerine nazaran en çok Osmanlı sahasında gelişme görülmüştür. Bu döneme kadar İran edebiyatını örnek alan Osmanlı edebiyatı kendi öz benliğini kazanmıştır. Temelini İslami değerlerle atan XVI. yüzyılda Dîvân edebiyatı gelenekleri, toplumun inanç değerlerini, milli değerleriyle birleştirerek unutulmayacak eserlere imza atmışlardır.

1.1.3. XVI. Yüzyıl Osmanlı Padişahlarının Edebiyata Karşı Tutumları

XVI. asrın Osmanlı İmparatorları aynı asrın Hind hükümdârı Bâbur Şah gibi; Safavi Hükümdârı Şah İsmâil gibi; Özbek Hükümdârı Şeybâni Han gibi ve şüphesiz bunların hepsinden mühim olarak XV. asır Osmanlı Sultanları gibi hem hükümdâr hem şâirdiler. Böylelikle büyük devlet adamı ve büyük cihangir oluşlarını ileri kültürleri ve sanatlarıyla bütünlemişlerdi. Bu hükümdarlar, ilimden ve şiirden anladıkları için çevrelerine âlimleri ve şâirleri topluyorlardı. Hem eski bir Türk ananesine sadık kalarak, hem de bizzat ve bilerek değer verdikleri için, devirlerinin âlim ve şâirlerini büyük hükümdarlıklarına yakışır ölçüde saygı ve sevgi ile himâye ediyorlardı. Kendi fikri ihtiyaç ve tekâmülleri öyle emrettiği için de bu ilim ve fikir adamlarını yanlarından ayırmıyorlardı (Banarlı, I, 1983: 564). Bu nedenle bu dönemde Osmanlı devleti medreselerde eğitimini sürdürürken padişahların etrafında gelişen şiir meclisi şiirin gelişmesinde ve yaygınlaşmasında büyük etki sağlamıştır.

Dönemin padişahları sırasıyla II. Bayezid, Yavuz Sultân Selim, Kanûnî Sultân Süleymân, II. Selim, III. Murad ve III. Mehmed olmuştur. Padişahların edebiyata karşı ılımlı tavırları, şâirleri korumaları, onları takdir etmesi bu dönem edebiyatın zirveye ulaşmasında en büyük etken olmuştur.

İşte XVI. asır Divân şiiri, asrın bütün plastik ve süsleme sanatlarındaki ince işleyiş zevkini kendi mısralarına aksettiren şiirdir (Banarlı, I, 1983: 563).

Osmanlı padişahları arasında şiirlerini ilk dile getiren II. Murâd'dır. Diğer Padişahlar da şiire ayrıca önem vermişlerdir. Yavuz Sultân Selim “Selimî”, Kanûnî Sultân Süleymân “Muhibbî” mahlaslarıyla divânlarını oluşturmuşlardır. Yavuz Sultân Selim’in yazdığı Farsça şiirler döneminde çok övülmüştür.

Sultan Üçüncü Murad"ın murabba mesnevî, müfredât gibi istisnâları olmakla

beraber, hemen hemen gazellerden mürekkep, oldukça büyük bir Divân'ı vardır. Gazelleri hurüf-ı hecâ sırasıyle müretteb'dir (Banarlı, I, 1983: 571).

İyi eğitim gören Yavuz Selim, bilime ve sanata önem verir, sanatkârlara saygı gösterir, hürmet ederdi. Nitekim İbn-i Kemâl'in atını sıçrattığı çamur izlerini taşıyan kaftanının, ilim adamlarına duyduğu hürmeti belirtmek için öldüğünde sandukası üzerine konulmasını vasiyet etmiştir (Şentürk, Kartal, 2004:256). Ayrıca Yavuz Sultan Selim çıktığı seferlere şâirleri götürmesi onlara verdiği önemi göstermektedir. Onları yanından ayırmayarak hem şiirle iç içe olmuş hem de dönemin siyasî olaylarını edebi dille not ettirme imkânı bulmuştur.

Kânunî Devri Divân Edebiyatı'nın zirve noktaya ulaşmasında ve bu nokta da uzun seneler kalmasında ebetteki en önemli paylardan biri de Padişaha aittir. En uzun süre tahta kalmış padişah olarak tarihe not düşülen Kânunî; daima âlim, şâir ve sanatkârları korumuş, onları himâyesi altına almış, onlara çeşitli iltifatlarda bulunmuştur. Eğer Kânunî cihan hâkimi bir padişah olmasaydı bile sadece şâir olarak edebiyat tarihi içerisinde kendine yer açabilecek kadar eser vermiştir. Arapçayı, Farsçayı sadece anlamıyor bu dillerde şiirler dahi yazabiliyor, Çağataycayı biliyordu. Biri Farsça, üçü Türkçe olmak üzere dört divân teşkil edecek kadar şiirleri vardır (Çelebiğolu, 1994: 36). Hem ilim yönünden bu kadar zengin olması hem de şiire gereken önemi vermesi onu şâir kimliğiyle de başarıya götürmüştür. Şiirleri sadece hacim olarak değil edebi olarak da çok iyi seviyeye ulaşmıştır.

XVI. yüzyılda ve bilhassa Kanûnî Sultan Süleyman döneminde divân edebiyatı da diğer Türk edebiyatlarında olduğu gibi klâsizminde zirveye çıkmış, en zengin dönemini, başka bir ifâdeyle altın çağını yaşamıştır (Çelebioğlu, 1994: 13). Osmanlı sahasında, XVI. yüzyıldaki siyasî ve askerî ilerlemelere paralel olarak bilim ve sanat alanında da çok büyük mesafeler kat edilmiştir. Bu dönemin sultanları yaptıkları seferlerle imparatorluğun kuruluşunu tamamlarlarken bir yandan da bilimde, kültürde, edebiyatta ve bütün sanatlarda ilerleme ve yükselmenin gerektiğine inanmışlar, bunun gerçekleşmesi için büyük çabalar göstermişlerdir (İsen, 1997: 495).

Kanunî Sultan Süleyman'ın uzun saltanatı devrinde, sultanın kendisinden önceki Osmanlı hükümdarları gibi sanata ve edebiyata ilgi ile yaklaşması ve sanatkârı himâye edip korumasından dolayı edebiyat büyük ve hızlı bir gelişim göstermiştir. Eli kalem tutan herkes ülkenin dört bir yanından sanat ve hünerini göstermek, şiirlerini sultana sunarak gözüne girip iltifatını kazanmak için İstanbul' akın etmiştir. Böylece İstanbul

dönemin önemli bir kültür merkezi haline gelirken Bağdat, Konya, Bursa, Edirne gibi o dönemin birer kültür merkezi olan şehirler eski önemini kaybetmiştir. İlim tahsil etmek için Anadolu dışına, özellikle de İran'a yapılan akınlar durmuştur. Kendilerini İranlı meslektaşları seviyesinde gören Anadolulu şâirler, artık onlardan daha büyük olduklarını ifâde etmekten çekinmemeye başlamışlardır (Şentürk, Kartal 2004: 259). Bütün padişahların aynı tutumu sergilemesinin sonucu olarak Divân Edebiyatının ölümsüz isimleri kendilerini kanıtlama imkânı bulmuştur. Kendilerinden sonra da örnek alınmış gerek şiirde gerek düzyazıda önemli başarılar elde etmişlerdir.

1.1.4. XVI. Yüzyıl Divân Edebiyatının Temsilcileri

Bu asırda Türk edebiyatına ölümsüz eserler kazandırmış veya değerli eserleri ve çalışmalarıyla kendilerinden daha büyük şâirlerin yetişmesinde tesiri olmuş; nihâyet, bu büyük şâirler ve âlimler kâfilesine katılarak Türk edebiyatına gücü yettiği kadar hizmet etmiş şâirlerin sayısı çoktur (Banarlı, I, 1983: 563).

XV. yüzyılda temelleri Ahmed Paşa ve Şeyhî gibi şâirler tarafından atılan klâsik Osmanlı şiiri XVI. yüzyılda Bâkî, Fuzûlî, Hayâlî ve Zâtî gibi büyük şâirler ile ulaşabileceği son noktaya ulaşmıştır. İran etkisinin devam etmesiyle birlikte milli bir tarzı da yakalayabilmişlerdir. Bu dönemde birçok şâir yetişmiş ve ortaya çok sayıda değerli eser çıkmıştır.

XV. yüzyılın yetiştirdiği şâirler arasında; Hayalî, Edirneli Nazmî, İshak Çelebi, Emrî, Figanî, Rahmî, Hayretî, Duaî, Nev'î, Fevrî, Lâmiî Çelebi, Gazalî, Hâkanî, Hüdayî, Cinânî, Azeri İbrahim, Taşlıcalı Yahyâ, Âgehî, Ruhî-i Bağdadî, Mesihî, İbni Kemâl, Benli Hasan Çelebî, Hâtemî, Nihânî, Revânî, Taliî, Hataî (Şah İsmail), Me'âlî, Usûlî, Nazmî, Şem'î, Şâhidî, Za'ifî, Dukakinzâde Ahmed, Muîdî, Emrî, Übeydî, Ulvî, Kabûlî, Meylî, Âlî, Behiştî, Şerifî, Sûzî Çelebi, Şükrî, Celâlî, Makalî, Murâdî, Şemseddin Sivâsî, Vasfî, Gazâyî en tanınmış olanlarıdır (Kabaklı, 2008: 126).

Özellikle Fuzûlî ve Bâkî şiirleriyle bu dönemin zirve şâirlerinden olmuşlardır. Aynı zamanda kendilerinden sonra gelen şâirler tarafından örnek alınmışlardır. Kanûnî himâyesinde yetişen Bâkî, Anadolu'da yaşayan en büyük şâir sayılmıştır. Fuzûlî ise Azerî şiir alanında İstanbul'dan ve sultanların himâyesinden uzak, yoksulluk içinde büyümesine rağmen hem döneminde hem de sonraki dönemlerde en çok okunan şâir olma özelliği göstermiştir. Küçük yaşta eğitime başlayıp, Arapça ve Farsçayı küçük

yaşlarda öğrenen şâir, şiir ve edebiyatla uğraşmaya başlamıştır. Arapça ve Farsçayı Türkçe kadar iyi bilen Fuzûlî, üç dilde de eserler vermiştir. Fuzûlî, Türk, Arap ve Fars kültürünü bilmektedir. Bu sebeple üç kültürden eser vererek sanatının zenginliğini bizlere göstermiştir.

Fuzûlî'nin asıl adı Mehmed babasının adı ise Süleyman'dır. Irakta yaşayan Akkoyunlu Türkmenlerinin Bayat boyundandır. 'Fuzûlî-i Bağdâdî' diye anılmasına rağmen, doğum yeri ihtimallere göre Hille, Necef veya Kerbelâ olarak gösterilmektedir. Doğum tarihi de tam olarak bilinmemekle birlikte kendi sözü olan '*menşe ve mevlidim Irak'* (888) ibaresinin Ebced karşılığı olan 888/1483 tarihi son yıllarda kabul görmüştür. (Şentürk, Kartal, 2004: 245). Mahlasını 'Fuzûlî' olarak seçmesinin nedeni olarak kimsenin böyle bir mahlası seçmeyeceği düşüncesidir.

Fuzûlî, Şark-İslam medeniyetinin hüküm sürdüğü coğrafyalardaki duygu, düşünce, iman, kültür, dil, tarih ve sanat değerlerini kendi şiirinde ve nesrinde toplamak gibi, engin sanat kudreti göstermiş, yüksek kültürlü şâirdir. Onu, Türkçe eserlerinde görülen dil ve söyleyiş hususiyetleri bakımından, önce, Azeri Türkçesi Edebiyatı'na mensup bir şâir diye tanımak lazım gelir. Fakat sanatının üstünlüğü, samimiliği ve bütün insanlığa hitâp edebilecek ölçüdeki enginliği dolayısıyla, bu şâirin, bütün Türk milletleri arasında ve her sınıf halk tarafından benimsenip sevildiği görülür. Şöhret ve tesîrinin verimli ve devamlı sahası ise kendi asrından sonra, Türk Edebiyatı'nın geniş ve sürekli bir gelişme imkânı bulduğu Osmanlı imparatorluğu topraklarıdır. Her zaman ve her yerde büyük şâir diye takdir edilen Fuzûlî' nin aşkı, bilhassa ilahi aşkı ve onun hicranını terennüm eden bütün Şark şiirleri arasında çok üstün ve müstesna bir yeri vardır (Banarlı, I,1983: 525).

Fuzûlî'nin şiirlerini incelediğimizde o her şeyden önce bir aşk şâiridir. Bu aşk maddi ve beşeri aşktan başlayarak, ilahi, tasavvufi aşka doğru gittiği gözlenmektedir (İpekten, 1997: 67). Şiirini farklı kılan diğer bir özellik de mazmunları kullanmaktaki ustalığıdır. Genel olarak şiirlerine bakıldığında kolay anlaşılır gibi görünürken ayrıntılı bakıldığında üzerinde derin düşündüren felsefî anlamları da ortaya çıkar. Şiirindeki bu durum onu mükemmel şâir yapmış ve her kesimin okuduğu evrensel bir şâir yapmıştır.

Fuzûlî'nin gerek yetiştiği gerekse yaşamak zorunda olduğu ortam, onun aşka olan bakış açısını ilahi aşka doğru yönlendirmiştir:

Bende Mecnun'dan füzûn âşıklık isti'dâdı var
Âşık-ı sâdık benem Mecnûn'un ancak adı var (Fuzûlî, G.75/1)

Fuzûlî'nin şiir anlayışı, mensup olduğu medeniyetin bir şiir saltanatı içinde büyük vicdanına uygundur. Bu, yüksek seviyeli, gerçek şiiri bilerek, anlayarak söylemiş ve bilhassa şiire inanmış bir şâirin şiir anlayışı'dır (Banarlı, I, 1983: 534). Kendi şiirine olan güveni de bu başarıda etkili olmuştur.

Fuzûlî de kendi şiirine verdiği önemi Hz. Peygamber için yazdığı "Su" redifli kasîdesinde görüyoruz:

Yümn-i na'tinden güher olmuş Fuzûlî sözleri
Ebr-i nîsandan dönen tek lü'lü-i şehvâre su (Fuzûlî, K. 3/27)

Bu dönemde adından söz ettiren diğer şâirimiz de Bâkî' dir. Şiirlerindeki incelik ve ustalık dönemin en önemli şâirlerinden sayılmasını sağlamıştır.

Asıl adı Abdülbâkî'dir. 933/1526–27 'de İstanbul'da doğmuştur. Babası Fatih Câmii müezzinlerinden Mehmed Efendi idi. Fakir bir ailenin çocuğu olan Bâkî, gençliğinde saray çıraklığı veya son yıllarda öne sürülen bir görüşe göre cami kandillerinin yakılması işi olan 'serrâc' çıraklığında bulunmuştur. Yaradılışındaki okuma öğrenme arzusu onu medreseye yöneltmiştir (Şentürk, Kartal, 2004: 245).

O tarihde yeni yapılmakta olan Süleymaniye Medresesi'nin âlim müderrisi Kadızâde Ahmed Şemseddin Efendi'nin yakın talebesi olmak talihine eren şâir, bu değerli ilim adamından hakîkî bir iltifat ve himâye görmüştür. Bu sayede bazı devlet büyüklerine intisâb yolları bulmuş; bu arada Şeyhülislam Ebüsuûd Efendi'ye; Sadrazam Semiz Ali Paşa'ya tanıtılan şâir, nihâyet Mirâhur Ferhad Ağa vasıtasıyla Kânunî Sultan Süleyman'a takdim edilmek gibi büyük devlet kazanmıştır. Bu yükseliş, büyük sanatkâra, hemen hiçbir Osmanlı pirine nasib olmayan imkânlar hazırlamıştır. Bâkî, Kânunî'nin yakın arkadaşı olmuş; onunla şiir muhasebeleri yapmış, hatta hükümdarının şiirlerine nazire söylemesi, kendisinden yine hükümdarı tarafından istenmiştir. Şöhreti, bütün imparatorluk, coğrafyasına yayılmış; kendisine Türk tarihindeki en saltanatlı devrin Sultânu'ş-Şuarâ'sı denilmiştir (Banarlı, 1983: 584). 'Şâirlerin Sultanı' unvanını aldıktan sonra onu örnek alanlar da artmıştır. Genellikle vefâtından sonra üne kavuşan ve değer kazan şâirlerin aksine o yaşadığı dönemde bu unvanla adından söz ettirmiştir.

Bakî, şiiri mânevî ızdırap ve acılar etrafında dönen çağdaşı Fuzûlî' den çok ayrılır. O derin ve büyük ızdırapların şâiri olmak yerine hayatın zevk ve eğlencelerine yönelmiş bir şiir ustasıdır. Bakî'de coşkun ilhamlar değil, şekil üzerinde durarak şiirini ince hayaller, nükte ve tevriye başta gelmek üzere türlü edebî sanatlarla işleyip

zenginleştirmeyi göz önünde bulunduran bir tutum esastır. Temiz ve ahenkli bir üslûba sahip olan Bakî, divân şiirine bir söyleyiş kudreti ve rahatlığı kazandırmıştır (Çavuşoğlu, 1991: 539).

Bâkî'nin şiirlerinde bir şekil mükemmelliği vardır. Nazım tekniği son derece güçlüdür. Mazmunlar, hayaller inceden inceye düşünülüp tartılarak ve kusursuz söylenmiştir. Her kelimenin yakından ya da uzaktan diğer kelimelerle bir ilişkisi düşünülmüştür. Böylece, beyitler üzerinde çok işlendiği hemen görülür. Buna karşı Bâkî'de bir tasannu, bir yapmacıklık hissedilmez. Şiiri son derece kolayca, bir çırpıda söylenivermiş gibidir. Edebî sanatlara fazla yer verilmiş, özellikle tevriye, hüsn-i talil çok kullanılmıştır. Bâkî'deki bu şekil mükemmelliği bir yandan aruz ölçüsüne hâkim olmasından gelir. Bâkî de birkaç mısrasında görülen zihaflardan başka vezin hatası yoktur (İpekten, 2007: 31–32). Şiirlerindeki bu mükemmellikte iyi eğitim görmesinin payı büyüktür. Dil tekniği güçlü, akıcı ve ahenkli şiirleri her kesimin beğenisini kazanmıştır.

Bâkî, manzumelerinin iç ve dış ahenginde Osmanlı saltanatının ihtişamlı sesini, devrin bütün şiirlerinden üstün bir söyleyişle aksettirmeğe muvaffak olmuştur. Dış mûsıkîsi en çok onun mısralarında kuvvetlenen Osmanlı şiir lisânı, Bâkî ile zengin ve klâsik bir şiir dili olabilmek derecesine varmıştır (Banarlı, I: 1983: 582).

Fuat Köprülü’ye göre Bâkî’nin büyük bir şâir olmasının nedeni; geniş bir edebî kültüre ince bir zevke sahip olmakla birlikte nazım diline yeni bir ahenk getirmiş olmasıdır. Şâir, kendi şiirini can bağışlayan bir su olarak nitelendirmesi ve şiirini az bulunan değerli incilere benzetmesi onun bu konuda kendine güvendiğinin diğer bir kanıtıdır:

Bâğ-ı senâ vü gül-şen-i medhünde murg-ı dil
Bu nazm-ı rûh-bahşı okur su gibi revân (Bâkî, K.1/27)

Çog olmaz bu tarza gazel Bâkiyâ
Güzel söz güherdür güher az olur (Bâkî, G.112/5)

Hayâlî Bey de bu dönemde yaşayıp aşk ve rindliğin usta sözcüsü olmayı başarmıştır.

Hayâlî'nin asıl adı Mehmed'dir. Vardar Yenicesi'nde doğmuştur. Şiir sanatına çocuk denecek bir yaşta başlamış ve daha genç yaşlarında iken güzel şiirler söylemiştir.

Memleketinde Haydari Şeyhi, Baba Ali Mest'in müridi olmuş, tasavvufu bu ihtiyar sufiden öğrenmiş ve tekke hayatının rind, hatta serseri bir dervişi olarak bir müddet, avare, yaşamıştır. Şiddetle tesiri ve nüfuzu altında bulunduğu şeyhi ile birlikte İstanbul'a geldiği zamanki hüviyeti ve şahsiyeti böyledir. İstanbul'da bazı iyi tesadüflerle Hayâlî, şiir ve sanat hamilerinin dikkatini çekmiş; sırasıyla Defterdar İskender Çelebi'ye, Sadrazam İbrahim Paşa'ya intisâb etmiş ve İbrahim Paşa vasıtasıyla de Kânunî Sultan Süleyman tarafından tanınmıştır. Böylelikle Hayâlî, şâir padişahın kendisiyle görüşmekten zevk aldığı, şiir ve sanat musâhibleri arasına girmiştir (Banarlı, I, 1983: 573). Sultanın en çok değer verdiği şâirlerden olan Hayâlî seferlerde de orduya eşlik etmiştir. Sultanın bu ilgisinden rahatsız olan onu çekemeyenler hiciv yazarak eleştirmişlerdir.

Hayalî Bey, serbest, geniş tasarlayışları, gür ve düzgün söyleyişi, lirizmi ve pervasız edası ile Divân Edebiyatının üstün şâirlerindendir. Tasavvuf felsefesini olgun mizacı ile kaynaştırmış, dünyaya rind tabiatının "istiğna" gözüyle bakmış olan bu şâiri, bazı çağdaşları büyük İran şâiri Hafız Şîrazî'ye benzetecek kadar hayrandırlar. Necatî gibi o da şiirine yerli temalar katmış, atasözleri yerleştirmiştir. Bâkî'de gelişecek olan İstanbul şivesini hazırlayanlardan biri de Hayalî Bey'dir (Kabaklı, 1973: 349).

Dönemin en ünlü şâirlerinden olan Hayâlî Bey düzenli bir eğitim almamıştır. Kendisinin kalender meşrep bir şâir olmasından dolayı şiirlerine gerekli önemi ve ihtimamı göstermediğini söyleyebiliriz. Hatta Sultan Süleyman'ın kendisinden divânını istettiği zaman şiirleri, onları toplayan ve son şeklini veren Şeyhzâde Ali Çelebi'de bulunmuştur (Tarlan, 1992: 24). Şiirlerinde düştüğü gramer hatâlarını arkadaşı Âşık Çelebi düzeltmiştir. On altıncı asrın Fuzûlî'den sonra en büyük şâiri (Tarlan, 1992: 13) olarak da anılmıştır. 16. Yüzyıl başlarında Divân şiirimizin değerli bir temsilcisidir. Devrin şâirleri arasında bilhassa Taşlıcalı Yahya Bey'in ağır sataşmalarda bulunduğu görülüyor. Kendi şiirinin hoş ve latif sözlere talip olduğunu söyleyen şâir, şiirinin kalıcı olmasını umut etmektedir:

Ey nazm-ı Hayâlî gibi rengin söze tâlib
Her ma'ni-i hasın mesel-âmîz söz olsun (Hayâlî, G. 443/6)

Yahya Bey henüz çocuk denilecek yaşta iken, bir devşirme çocuğu olarak Arnavutluk'tan İstanbul'a getirilmiştir. Acemi oğlanlardan sonra Yeniçeri ocağında tahsil ve terbiye görmüştür. Ocak kâtibi Şıhabeddin Bey'in yanına çırak olarak girmiş,

yaya başılığa kadar yükselmiştir. Ocak kâtibinin, Yahya Bey’e ocağın alışılmış işlerini yaptırmaması, Yahya Bey’e edebiyat ve sanatla daha çok ilgilenme fırsatı sağlamıştır (Çavuşoğlu, 1983: 7–8).

Taşlıcalı Yahya Bey, 16. yüzyıl Osmanlı şiirinin önde gelen temsilcilerindendir. Bu asrın en muvaffak mesnevi sanatkârı, aynı zamanda devrinin birinci sınıf Divân şâirleri arasındadır (Çelebioğlu, 1994: 78). Divân edebiyatının ustalarından olan Yahyâ Bey, divân ve hamse sahibi bir şâirdir. Şâir, dört padişah devri görecek kadar uzun yaşamıştır. Dönemin asker kökenli şâirlerindendir. Acemi oğlanlar ocağına giren Yahyâ Bey, belli bir müddet sonra Yeniçeri Ocağına alınır. Bu ocakta edebiyatını geliştiren şâir, Çaldıran ve Mısır Seferlerine katılır. Taşlıcalı olmasını ise, divânında ve hamsesinde ‘sengizistandan, taşlıktan, taşlı yerden’ koptuğunu söylemesinden olsa gerek, ”Taşlıcalı” diye anıla gelmiştir (Çavuşoğlu, 1983:7).

Yahyâ Bey kuvvetli bir Divân şâiri olmakla beraber onun Türk Edebiyatı’ndaki asıl yeri mesnevi sahasındaki üstatlığı dolayısıyladır. Bu taşralı şâirin diğer mühim bir meziyeti de yalnız mesnevilerinde değil, kasîde ve gazel vadisindeki şiirlerinde de sâde ve temiz bir dil kullanmış olmasıdır (Banarlı, I, 1983: 599).

Yahya Bey, Türkçe’yi çok iyi bilen ve ona hâkim olan bir şâir olmuştur. Arnavut olması ‘İstanbul Türkçesi’ni kullanmasına engel olmamıştır. Yahyâ Bey yazdığı şiirlerle hem Sadrâzam Rüstem Paşa’nın hem de Kânunî’nin iltifatını kazanmıştır. Kânunîye sunduğu bir kasîdesinden dolayı yüksek bir memurluğa da getirilmiştir.

Yahya Bey’in sanatında kuvvetli bir müşahede ve tasvire dayanan şiirlerinde, bir hayli mahalli özellik ve tespitlerin bulunması bugün için onların ehemmiyetini birer belge olarak da artırmaktadır (Çelebioğlu, 1994: 80). Yahya Bey gerek gazellerinde gerekse mesnevilerinde yalın bir Türkçe kullanmış, karmâşık ve anlaşılmazlıktan uzak durmuştur. Aynı zamanda İran etkisinden kaçınarak Türkçe sözcükleri aruz ölçüsüne uydurmuştur.

16. yy. divân şâirlerinden Zatî, kasîdeleri hariç, üç cilt halinde yayımlanan 1825 gazellik divânıyla en fazla şiir yazan şâirlerimiz arasındadır. Ancak onun fazlaca şiir yazmasından dolayı ömrünün sonlarına doğru kendini tekrara düştüğü yönünde eleştiriler de almıştır.

Zâtî, Klâsik edebiyatın kasîde, gazel ve mesnevi vâdisinde önemli isimlerinden biridir. Balıkesir'de doğan şâirin asıl adı Bahşı veya Satılmış olup, bunun kısaltılmışı

olan Satı ilhamıyla "Zâtî"yi kendisine mahlas olarak seçmiştir. Yine bir rivayet olmakla birlikte, kaynaklarda ebced hesabıyla, doğum tarihi olan 876'yı verdiği için, asıl adının "İvaz" olduğu da kaydedilmiştir. İlk işi baba mesleği olan çizmeciliktir. Düzenli bir tahsil görmemiş olan Zâtî, hayatını şiir yazarak ve remilcilik yaparak kazanmıştır. İstanbul'da Bâyezid Câmii avlusunda açtığı remilci dükkânı Bâkî, Yahyâ Bey ve Fazlî gibi genç şâirlerin uğrak yeri olmuş, devrinin birçok şâirine hocalık etmiştir. Sultan II. Bâyezid başta olmak üzere, devrin ileri gelenlerinden daima ilgi ve himâye görmüş, ancak kulağı iyi duymadığı için, iyi bir memuriyete sahip olamamıştır (Çelebioğlu,1994: 81). Zâtî, hayat şartları bakımından çağdaşlarına göre daha zor bir yaşam sürmüştür. Şiiri de bu nedenle geçimini sağlamaya yardımcı görmüştür.

Bu asrın sonunda, Osmanlı şehzâdelerine hoca seçilecek ve onları yetiştirmeğe memûr edilecek kadar ilmi ve faziletiyle mevkî ve takdir kazanmış, müderris bir şâir de Pir Ali-zade Nev'î'dir. Nev'î'nin asıl adı Yahya' dır. 1533 de Malkara'da doğmuştur. İlk tahsilini bir Halveti şeyhi ve bir sıbyan mektebi muallimi olan babasının yanında Malkara'da yapmıştır. Asıl ilmi hüviyetini ise İstanbul medreselerinde gördüğü tahsil'le kazanmıştır. Nev'i, 1550 de İstanbul'a gelmiş, burada Karamanlı Ahmed ve Mehmed Efendiler gibi tanınmış müderrislerin talebesi olmuştur. Bilhassa Karamanlı Mehmed Efedi'den büyük feyz alan Nev'î, önce Gelibolu medreselerinde müderrislik yapmış, sonra İstanbul medreselerine getirilmiştir. Onun saraydaki vazifesi, Sultan III. Murad zamanında ve bu hükümdarın şehzadelerine hocalık yapmak suretiyle başlamıştır. Nev'i'nin saray hocalığı Sultan III. Mehmed zamanında da devam etmiştir (Banarlı, I, 1983: 578).

Nev'i, bir şeyh olan babasının rind ve olgun derviş ruhunu aynen tevarüs etmiş ve hemen bütün hayatı boyunca tasavvuf tefekkür ve heyecanından uzakta kalmamıştır. Devrinin tanınmış şeyhlerinden tasavvuf kültür ve terbiyesi almaya devam etmiştir (Banarlı, 1983: 579). Özellikle mecâzî aşkı tasvir ve tarif için müsemmen şeklinde nazmettiği bir şiiri son derece önemlidir. Diğer şâirlerin bazı mazmunlar ardına gizleyerek söyledikleri pek çok çözülmemiş motifi süse ihtiyaç duymadan açıkça ifâde ediveren bir şâir olması bakımından eserleri, o devre ait pek çok şiir probleminin çözülmesine yardım edecek niteliktedir (Şentürk, Kartal, 2004: 273). Büyük şâir Bâkî'nin yakın arkadaşı olan Nev'î, gazelleri de büyük ustalıkla yazılmıştır.

Divânda yer alan Türkçe manzumelerde Nev'î'nin oldukça sade bir dil kullandığı söylenebilir. Özellikle gazellerinde bu sadelik daha çok göze çarpar. Kasîdelerinin

dilindeki ağırlığı, kasîde türünün özelliğine ve şâirin tasavvuf ilmindeki derin bilgisine bağlamak mümkündür (Sefercioğlu, 2001: 8-9). Şâirin ele geçen eserlerinin dışında da eser olduğu söylense de günümüze ulaşmamıştır. O da diğer şâirler gibi şiirine değer vermektedir. Bunu şiiri için kullandığı 'sâde-rû' benzetmesinden anlamak mümkündür:

Bu şi'rüm sâde-rû bir hûba benzer
Libâsı Nev'îyâ rengîn edâdan (Nev'î, G. 348/5)

Usûlî yine XVI. yüzyılda yaşamış önemli şâirlerdendir. Kişiliğinin oluşumunda Yenice'deki tasavvufî ortamın etkisi büyüktür. Bu etkiyi eserlerinde de hissetmek mümkündür. Bu nedenle Âlevî şâirlere özgü bir tür olan "Düvazdeh imam" övgülerine Usûlî' de rastlamaktayız. Usûlî'yi diğer divân şâirlerinden ayıran özelliği ise hece ölçüsünü de kullanmasıdır.

Usûlî hakkında bize kaynaklık eden Lâtifi, Ahdî, Âşık Çelebi, Beyânî, Âlî, Riyâzî ve Fâizî gibi biyografi yazarları, şâirle ilgili olarak hemen hemen birbirlerini tekrarlayan kısa bilgiler vermektedirler. Bu bilgilerden hareketle şâirin asıl adının ne olduğunu çıkarmak bile mümkün değildir. Ailesi hakkında da hiçbir bilgiye sahip olmadığımız şâir, kaynakların ittifakla bildirdiklerine göre, edebiyat ve kültür tarihimiz açısından ilginç bir konuma sahip Vardar Yenicesi'nde doğmuştur. Söz konusu şehir, bugün Yunanistan sınırları içerisinde olup Giannitsa adım taşımaktadır (Tuğlacı, 1985: 407).

Şiirlerinden hareketle yapılacak bir değerlendirme bize Usûlî'nin dervişâne bir ruha sahip, mütevâzı, kadere teslim olmuş, rindçe bir yaşayışı olan, coşkunluğu, neşesi, pervasızlığı hep ön planda tutan biri olduğunu gösterecektir. Tezkirecilerin gına, istiğna, fakr u faka, kanâat, ser-fürû etmemek, iltimas ve ricadan müstağni olmak, baş eğmemek gibi terimlerle ifâde ettikleri göz tokluğu hali, örnek şiirlerde de görüldüğü gibi Usûlî'nin en belirgin vasfıdır (İsen, 1990: 5). Şiirlerine baktığımız da da bu hal genellenebilir.

Usûlî 'nin eser olarak elimizde sadece Divân'ı vardır. Fakat bu kitap içinde klâsik divân tertibinin dışında kalan başka edebi türler de bulunmaktadır. Mevcut nüshalarının bir kısmında yer alan hadis tercümeleri, bunların örneklerinden biridir. Osmanlı şâirlerinin külliyât ve divânlarında, bazen kırk hadis bölümü ihtiva edenlerine de tesadüf edilmektedir. Usûlî divânında yer alan hadis tercümeleri de böyle bir geleneğin sonucudur (İsen, 1990: 19).

2. BÖLÜM

2.1. XVI. YÜZYI L ŞÂİRLERİNİN ŞİİRLERİNDE FELEK KAVRAMI VE ELE ALINIŞ ŞEKİLLERİ

2.1.1. Felek Kavramı (Çarh, Çerh, Eflâk):

Gök demektir. Cem'i eflâktir. Eskilere göre gök tabakası felekler dokuzdur. Her semâda bir yıldız tasavvur edilmiştir. Bu yedi seyyar yıldızdan her birinin dünyaya ve dünya üzerindeki canlı cansız her şeye hâkim ve müessir olduğu farz olunmuş, her yıldız az çok uğurlu, uğursuz sayılmış ve her birinin hususî tabiatları, hâkim olduğu iklimleri, hâkimiyet saatleri olduğu sanılmış, işte bu sebeple dünyada olup biten her şey feleğe isnâd olunmuştur. Çarh da bu mânâdadır (Onay, 2004: 209).

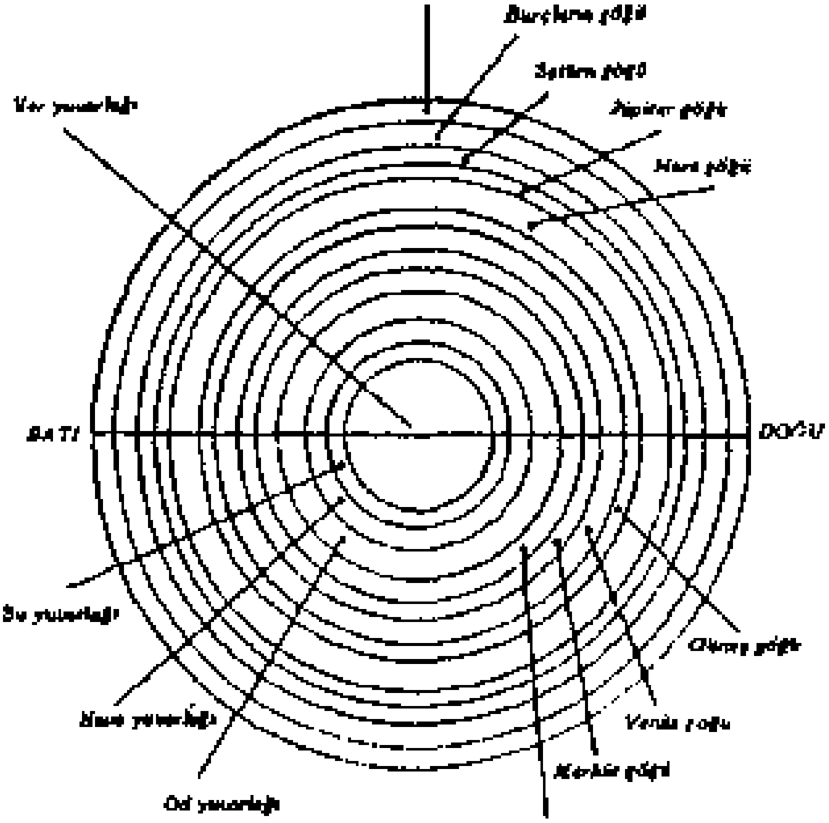
Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü'nde felek; müstedir hareketle müteharrik olan âlem küresi ve bunun mıntıkası; ay ve güneşle beraber seyyârelerden her birinin mahreki manalarına gelir. Arapça; gök, zaman, dehr, ecel, dünya gibi muhtelif anlamlarında da kullanılmaktadır. Felek, astronomi ile ilgili bir terim olup, yuvarlak hareketlerle akan dünya küresi ve bu kürenin mıntıkası, ay ve güneşle beraber gezegenlerden her birinin hareket ettiği yörüngesi anlamına gelir (Pakalın, 1993: 596). Şâirlerin yıllardır kullana geldikleri felek kavramı, gerçekte yıldızların hareket ettikleri (döndükleri) gökyüzüdür.

İskender Pala'ya göre; felek kelimesi gökyüzü, semâ; talih, baht, kader; her gezegene mahsus gök tabakası anlamlarına gelir. Eski inanışa göre felekler dokuzdur ve bu, Batlamyus sistemine dayanır. Bu sistemden çıkan bu düşünceye göre, dünya kâinatın merkezidir. Dünyayı dokuz felek çevreler. Bunlar iç içe geçmiş şekilde soğan zarı gibi dünyayı çevrelemişlerdir ve dünya göğünden başlamak üzere yedi tanesi yedi feleğin gezegenidir (Pala, 2004: 149).

Kültürümüzde, mecazi bir kavram olarak değerlendirilen "felek", birbiriyle ilgili veya ilgisiz bir çok anlamda kullanılmaktadır. Gök, gökyüzü, semâ; dünya, âlem; talih, kader, baht, şans; zamâne, devrân; her gezegene mahsus gök tabakası gibi farklı anlamlarının yanında, Ortaçağ İslam kozmolojisinde yıldızları taşıdığına ve hareket ettirdiğine inanılan şeffaf gök küre; gezegenlerin yörüngesi şeklinde değerlendirilir. Arapça'da; "kirmen ağırşağı (yün iği başı); kadın göğsü, düz arazi üzerindeki kubbe şeklinde tepe, höyük; mehter takımının çalgı aletlerinden yarım küre şeklindeki zil gibi

yuvarlak ve bombeli nesnelere verilen addır. Ayrıca, denizde oluşan girdap için de bu ad kullanılır (İslâm Ans. C. 12, 1995: 303).

Nasîrü'd-dîn et-Tûsî'nin el-Muhtasar fî 'İltnü't-tencîm ve Ma'rifetü't-takvîm'inin Ahmed-i Dâî tercümesinden alınan şu şemada felekü'l-eflâk, burçlar göğü (sabiteler), seyyareler, bunların sıralanışı ve yer küreden önce yer alan su yuvarlağı (Bahr-i Mekfûf) gösterilmektedir (Şentürk, 1994: 135) (Şekil 1).

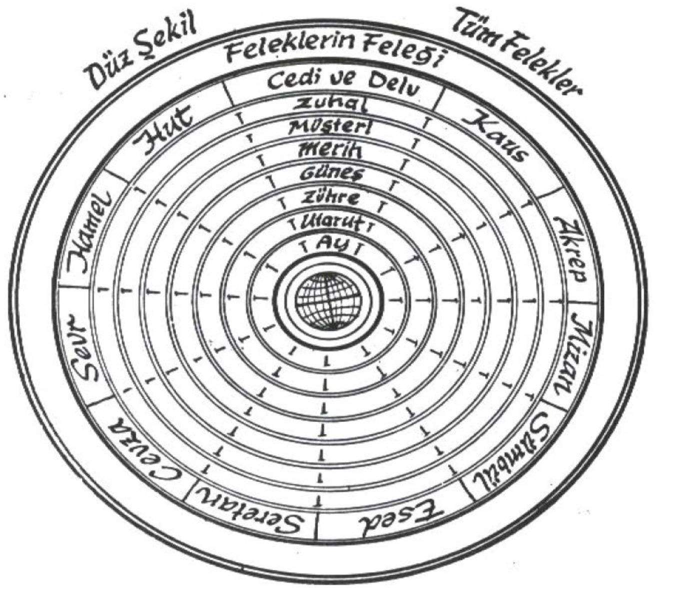

Şekil 1. Feleğin Katları

Bu yedi kat gök iç içe girmiş yedi çadır gibi olup yeryüzünü çevreleyen iç içe daireler şeklindeki sekiz Kaf Dağı'ndan yedisi üzerinde bulunurlar. Sekizinci dağ dünya semasını çevreler. Yedi kat göklerin altında yer alan dünya semasının altında ona bitişik olarak bir su deryası daha bulunur ki bunun dalgaları Allah'ın emriyle hava üzerinde öylece durur ve bir damlası havaya karışmaz. Güneş, ay ve yıldızlar bu derya içinde balıklar gibi yüzerler. Bu deryanın altında bulunan latif havadan sonra "Bahr-i Mekfûf" denen içinde binlerce çeşit varlığın yüzdüğü diğer su deryası vardır. Yağmur taneleri buradan semaya indirilir. Bunun altında kar ve dolunun bulunduğu büyük dağlar yer alırlar. Güneş ve yıldızların ışıkları çok kuvvetli olduğundan yukarıda sıralanan su

deryaları, kar ve dolu dağları, latif hava ve unsuru ve dört tabiatı ortaya çıkarmış, göklerle unsurların birleşmesinden de cansızlar, bitkiler ve canlılar (maden, nebat ve hayvanlar) vücut bulmuştur (Şentürk, 1994: 135).

Erzurumlu İbrahim Hakkı Marifet-nâme adlı eserinde felekleri Şekil 2'deki gibi ifâde etmiştir:

Şekil 2. Feleğin Katları

Bu felekler içinde yalnızca son ikisi yarılıp onulmazlar. Gezegenlere ait felekler ise yarılıp onulabilirler. Bu da insanların burçları üzerine etki eder. Dokuzuncu feleğin iki kutbu vardır ki biz bunlara Kuzey ve Güney Kutbu deriz. Bu iki kutuptan geçtiği farzedilen daireye de muaddelü'n-nehâr (gündüz ortası) dairesi, yani meridyen denilir. Eski bir inanca göre güneş feleğin ve göğün sultanıdır. Diğer gezegenler de onun çevresinde birer vazife ve hizmet görürler. Buna göre Ay; vezîr, Utârid; kâtip, Merîh; başkumandan, Müşterî; kadı, Zühâl; bekçi, Zühre de çalgıcıdır. İlk yedi felekteki gezegen yıldızların insanlar üzerinde hayırlı ve hayırsız tesirleri olur. Bu tesirler o yıldızın etkisinde doğan kişiler üzerinde değişik hâller ortaya koyar. Meselâ, Merîh ile Zuhâl uğursuz, Güneş ile Müşterî uğurlu yıldızlardır. Diğerleri ise bazen uğurlu, bazen uğursuz olurlar. Eski astronomiye göre bu yıldızların yeryüzüne hâkim oldukları aylar, günler ve saatler vardır. Uğurlu saatler ve uğursuz saatler, böylece insanlar ve onların işleri üzerinde etkili olurlar (Pala, 2004: 150). Müneccimbaşılar, bu nedenle saraylarda bile yerini almış olup insanlar için uğurlu uğursuz saatleri söylemekle yükümlü olmuşlardır. İnsanların bir yıldızın etkisi altında olduğuna inanılarak önemli olayları

yapmakta en uygun zaman kollanmıştır. Bu da insanların başlarına gelen iyi ya da kötü olaylardan feleği sorumlu tutmasına neden olmuştur. Felek bu açıdan bazen şükür bazen de şikâyet unsuru olmuştur. Çoğunlukla olumlu konularda felek akla gelmezken olumsuz koşullarda feleğe yüklenilmiştir.

Genel olarak baktığımızda feleğin tanımları birbirine benzemektedir. Divânlarını incelediğimiz şâirlerin feleği ele alış şekilleri de hemen hemen aynıdır. Bu nedenle ortak başlıklar altında felek, çarh, çerh, eflâk kelimelerinin bulunduğu beyitler ele alınış şekillerine göre düzenlenmiştir. Felek, genel olarak zaman, dünyanın dönmesi; yüceliği ve ihtişamı bakımından gücün sembolü olması; bu güç karşısında insanoğlunun acizliği, yedi veya dokuz kat olması; insanlara kötülük eden eziyet çektiren yönleriyle zâlim oluşu ele alınmıştır. Şâirlerin feleğe bakışını ve feleğin divânlarında ne tür benzetmelerle ele alındığını örnek beyitler vererek incelenmiştir. Felek ile ilgili beyitler farklı başlıklar altında toplanmıştır.

2.1.1.1.1. Felekten Şikâyet:

Edebiyatta felek daha çok şikâyet yerine kullanılır. Ancak bazı birleşik sıfatlarda da bu kelimenin müspet anlamlarda kullanıldığını görürüz. Felek-câh, felek-pâye, felek-meşrep, felek-reftâr, vs. gibi eflâk çerh, gerdûn, sipihr, semâ, asumân ve gök gibi eşanlamlısı sayılabilecek kelimelerle söz konusu edilen felek, divân şâirleri tarafından daha çok yükseklik, yücelik, genişlik, sonsuzluk, parlaklık gibi özellikleriyle anılmıştır. Sevgili, felekten bile yüksek değerdedir. Felek ancak onun sarayı olabilir. Âşığın çektiği acı ve ızdıraplardan dolayı ettiği âh ve figanlar da felekler kadar sonsuzdur. Hatta onları doldurur ve aşar. Bazen bu ateşli âhlar felekleri ateşe verir. Âşığın çektiği ızdıraplar karşısında bazen felek ağlar. Felekte meydana gelen yıldırım, şimşek, gök gürlemesi gibi olaylar da beşeri olaylarla ilgili olarak gösterilir. Dönüşüyle felek “sergerdân” olarak nitelendirilir. Tâk, kubbe, günbed, kemer, tennûr, dürc, tas, çenber, bostan, sâyebân, çâder, perde, âyine, pîr, mihmânhâne, dev, bi-karâr, karı, kasr, saray, taht, meydân vs. kelimelerle birer ilgi nedeniyle birlikte kullanılan felek, ihtiyarlığı, dönekliği, kimseye yâr olmaması, kahpeliği gibi özelliğiyle daha çok şikâyetlere neden olur (Pala, 2004:150). Bu durum zorluklara karşı verilen tepki niteliğindedir.

Gökler dönerken, yıldızları ve burçları da beraberinde döndürmektedirler. Bunların herbiri kendilerine has tabiatları, hâkim oldukları iklimler ve tesir ettikleri

saatler itibarıyla insanların hayatlarında önemli rol oynarlar. Bu sebepten gökyüzü, meydana gelen hâdiselerin müsebbibi olarak görülmüş ve devamlı ondan şikâyet edilmiştir (Deniz,1992: 15).

Kaza ve kadere itiraz edemeyen şâirler dünyada olup biteni feleğe ve yıldızlara isnâd, ruhî tezahürlerini böylelikle izhâr etmişlerdir. Astronomi felekiyat ilmince gökler bir mihver üzerinde dönmektedirler. Fakat bu dönüş şarktan garba, yani tersinedir. Bu cihette çarh-ı kec-rev, çarh-ı gerdûn, çarh-ı çep-endâz gibi tâbirler çok kullanılır. Ve aksine dönen, aldatan manalarındadır. Felekten şikâyet etmeyen bir şâir yoktur (Onay, 2000: 209). Şikâyet edilen genellikle atlas feleği olmuştur. Çünkü insanlar üzerindeki etkisi en yoğun olan felektir.

Atlas feleği yirmi dört saatte bir devrini tamamlar. Bu devir (dönüş) doğudan batıya doru olup, diğer felekleri de döndürür. Diğer feleklerin iki türlü hareketi vardır. Biri atlas feleği ile birlikte doğudan batıya, diğeri de bunun aksi olarak batıdan doğuyadır. Atlas feleği dönerken diğerlerini de kendi istikametinde dönmeye zorlar. Bu dönüş büyük bir özellik taşır. Kendi istikameti dışında dönüşe zorlanan sekiz felek, insanların talihleri, refah ve mutlulukları üzerinde değişken ve aksi durumlar ortaya koyar. İşte felekler üzerine şikâyet etmenin nedeni budur ve "kahpe felek, dönek felek" gibi şikâyetlerin aslı da dokuzuncu felek olan Atlas feleğinin ters dönüşü sebebiyledir. Dokuzuncu felekten sonra Allah ilminin başlaması, insanların kaderlerinden dolayı ettikleri şikâyetleri bu feleğe yüklemelerine neden olmuştur (Pala, 2004: 149). Bunun nedeni de Allah'a, kadere karşı gelmenin, isyan etmenin günah olduğu düşüncesidir.

Sipihr-i gerdiş-i devvâr vb sözler ile bu hususa işaret edilir. Devr kelimesiyle onun yuvarlaklığı da söz konusu edilir. Göklerin bu hareketi sonucu yıldızların bir biriyle olan durumları devamlı değişir. Yıldızların insan talihi üzerindeki tesiri inancından hareketle, onların yerlerini değiştirip duran gökyüzü, her türlü kötülüğün ve uğursuzluğun müsebbi kabul edilir ve devamlı ondan şikâyet edilir. Çarh-ı dûn, çarh-ı kejreftâr, ikiyüzlü münafık, çarh-ı bî-emân, vefâsız, pür-kibr ü kîn vb. sözler bu münasebetle söylenir. Fakat o, "hâdis-naks"tır payidâr değildir (Kurnaz, 2012: 266).

İbn-i Sinâ insanların zamandan şikâyetleri üzerinde de durur. Ona göre zaman herhangi bir olayın sebebi değildir. Ancak herhangi bir şey zamanın sürekliliği ile birlikte var olduğunda veya yok olduğunda, insanlar onun acık sebebini de bilmediklerinde bunu zamana nispet ederler. Zamanın o şeyin varlığının veya yokluğunun sebebi olduğunu düşünürler. Çünkü ortada zamandan başka neden

bulamazlar veya bu nedenin bilincinde olmazlar. Eğer gerçekleşen durum insanların hoşuna giden bir durum ise zamanı överler, hoşlanmadıkları bir durum ise zamanı yererler (İbn-i Sinâ, 2004: 221).

Şâirlerin şikâyet belirten sözleri bazen gizliden söylenmiş olup bir sitem içerir. Bazı durumlarda da açıktan açığa isyan niteliğinde sözleri içerir.

Bu beyitte gizliden bir şikâyet vardır. Fuzûlî, feleğin sevgisi ve bağlılığından kendine sürekli gam ve mihnet verdiğini dile getirmiştir:

Ey Fuzûlî felegin var senünle nazarı
Kim gam ü mihnetini verdi ne kim var sana (Fuzûlî, G. 20/10)

Nev'î, aklı olan insanların felekten hoşnut olmadığını; çünkü yılda bir sunduğu bayramının, her gün verdiği ümitsizliğe değmediğini dile getirmektedir:

Âkil olan bir nefes hoşnud olur mı çarhdan
Günde bir ye'si değer mi yılda bir bayramına (Nev'î,Tk. 2/21)

Felek, bazı durumlarda sevgiliye kavuşmaya engel bir faktör olarak karşımıza çıkar ve âşığı ayrılık gamına düşürür. Visâl günlerinde çok mağrur olan feleğin kibri âşığı şikâyet ettirir:

N'ola ger salsa Fuzûlî'ni gam-i hicrâne çerh
Vasl eyyâmıda ol gâfil iyen mağrûr idi (Fuzûlî, G. 281/9)

Zatî ise feleği felaket gemisine benzeterek bu gemiden kurtulmanın yolunu aramaktadır:

Hidâyet kevkebin göster meded Zâti hilâl oldı
Halâs it üstine dön ey felek fülk-i felâketden (Zatî, G.232/4)

Felek, âşıkların isteklerinin aksine devreder. Bu nedenle, Hak âşığı olan âşık da dünyevi mevkilerden vazgeçer:

Sen de makâm-ı gamda karar it Usûlîyâ
Uşşâka oldu muhâlif nevâ-yı çarh (Usûlî, G. 13/6)

Yedi kemandârın yedi feleği temsil ettiği beyitte, feleğin bütün cefâları yalnız kendisine yağdırdığını düşünen şâir bu durumdan şikâyet etmektedir:

Cefâ okun bana yağdırman ancak ey eflâk
Demen ki yeddi keman-dâra bir nişâne yeter (Fuzûlî, G.82/2)

Divân şiirinde âşık ve sevgili arasında daima engeller vardır. Âşık sevgiliye kavuşamaz, vuslat arzusuyla yanan âşık gece gündüz acı ile âh eder. Âh duman olup göğe yükselir, bazen kazma şeklinde olup felek minaresini yıkar. Bazen şimşek olup feleği yaptıklarına pişman eder.

Fuzûlî bu beytinde âhı kazmaya benzetmiştir. Şâir âhının kazması ile felek binasını viran etmektedir:

Degil bi-hûde ger yağsa felekten başıma taşlar
Binâsın tîşe-i âhımla vîrân etdigimdendir (Fuzûlî, G.103/4)

Felek çoğu zaman âşığın isteği doğrultusunda devretmez. Fuzûlî, bu durumu feleğin kabiliyetli insanları sevmemesine, onları çekememesine bağlamaktadır:

Ey Fuzûlî muttasıl devrân muhaliftir sana
Gâliba erbâb-ı isti'dâdı devrân istemez (Fuzûlî, G. 115/7)

Göklerin ne zaman yaratıldığı belli değildir. Ne zaman ve nasıl yaratıldığı bilinmediği için adaletsiz ve eğri olduğu düşüncesi hâkimdir:

Nevîyâ kılma şikâyet dehr-i bî-bünyâddan
Çarhun örmişler ezel bünyâdım bî-dâddan (Nev'î, Tk. III. 1/25)

İşler iyi gittiğinde durumlarda şükür edilirken, ters gittiği durumlarda suçlu aranır. Dîvan şiirinde de bu suçlu da genellikle felek olur:

Dönmedün kutb-u murâdum üzre hergiz ey felek
Döne döne cânuma cevr eyledim cânâne-veş (Zatî, G. 606/3)

Felek, bazen de kötü insanları koruyup onların işlerine yardım etmektedir ve iyi insanların yanında değildir:

Şah işiginden kıl istimdâd-ı himmet Bâkıyâ
Çarh dûn-perverdür ol bilmez mürüvvet neydügin (Bâkî, G. 348/10)

Âşık, felek ve zamandan dolayı da gam çeker. Çünkü isteklerine karşılık veremeyen felek sadece gam ve sıkıntı verir. Felek, bu nedenle sabrı tüketir ve onun yerine yüz bin belâ verir. Sabrı az olup da belâsı çok olan felek bu yönüyle şikâyet unsurudur:

Sabrım alıp bana yüz bin belâ verir
Az olsa bir meta' ana il çok bana verir (Fuzûlî, G. 109/1)

Gökyüzündeki bütün gezegenler birer gök katını çevreler. ‘nüh felek’ diğer feleklerin dönüşlerini zorlaştırır ve onları kendi hallerinde bırakmaz. Bu nedenle şikâyet unsurudur:

Mâh ile mihri bulup naks u zevâle mâ'il
Günbed-i nüh feleği "aksine dâ'ir gördüm (Nev'î, Tc.VIII. 3/17)

Derdi çok olan âşığın derdini dinleyen yoktur. Felek ise her zamanki acımasızlığını gösterir. Yalnızlık içine düşen âşığı anlayacak, dert ortağı olacak hiç kimse yoktur. Yalnızlık klâsik şiirde en çok şikâyet edilen konudur. Fuzûlî de bu beytinde yalnızlıktan şikâyet etmektedir:

Dost bî-pervâ felek bî-rahm devrân bî sükûn
Derd çok hem-derd yok düşmen kavî tâli zebûn (Fuzûlî, G. 232/1)

Âşık aşk derdinden hasta olur; ancak ona bakacak derdine derman olacak kimse yoktur. Felek de istediği gibi devretmemektedir:

Bırakdı yok hisâbına felek ben zâr u bîmârı
Hele gâhî gelür yoklar gam-ı dil-dâr var olsun (Bâkî, G. 352/5)

Felek güyâ değil ehl-i firâset kim vefâ ehli
Cefâsından anun peyveste feryâd ü figân eyler (Fuzûlî, K. 36/9)

Âşığın derdi çoktur. Derdinin dermanı yalnız felektedir. Birçok kişinin isteğini karşılıksız bırakmayan felek, her ne hikmetse, dert ehlinin isteğine bir türlü karşılık vermemektedir:

Verir her hastaya elbette devrân-i felek dermân
Velî bir kaç zamân bîmâr-i derd-i intizâr eyler (Fuzûlî, K. 22/8)

Pervâne, gece kelebeği de denilen kanatlı küçük böcek ki, kendini yakıncaya kadar şem ile uğraşır durur. Bu hayvanın gözleri çok küçüktür. Gündüzleri karanlık yerlerde bulunur. Ortalık kararınca gördüğü ziyâya doğru koşar. Gözleri kamaştığı için ayrılamaz ve kendini fener, lamba şişesi, mum ve ampul gibi şeylere çarpar. Bittabi' nihayet kanatları, vücudu yanar (Onay, 2000: 366). Bâkî, ayın tutulma halini bu duruma benzeterek kendisinin âh mumuyla yanan pervâne gibi olduğunu ifâde etmektedir:

Pervânedür ki yaktı perin şemʿ-i âhuma
Fark-ı felekde münhasif olmış kamer degül (Bâkî, G. 290/3)

Felek dönüşünün düzensizliğinden ve eğri gidişinden dolayı şâirlerce eleştirilmektedir:

Ey murâdum aksine devr eyleyen kej-rev felek
Şimdi gönlüm nâ-murâd olmak diler nitsen gerek (Nev'i, Msd. XII. 1/3)

Kutb-ı maksûd üzre dönmez çarh-ı kej-rev âh kim
İtmez âhumdan hazer ey mâh-ı tâbân istenür (Zâtî, G. 336/3)

Felek insanlara adaletli davranmamaktadır. Bazı insanların murâdı yönünde hareket ederken bazı insanlara sayısız sıkıntı vermektedir:

Ey felek bi'llah nedir mucib ki bu mülk ehline
Cevri bî-had ettin ü bî-dâdı kıldın bî-şümâr (Fuzûlî, K. 39/13)

2.1.1.2. Feleğin Zâlimliği

Felekler ve gökyüzü hakkında yazılmış şiirlerde karşımıza çıkan bütün benzetmeler, hayâller o zamanda yaşamış insanların çevreye, âleme bakışını gözler önüne sermektedir. Bu dönemde yazılmış eserler tahlil edildiğinde feleğin zâlim olduğu düşüncesi şâirler arasında yaygındır. Bunun nedeni; istediği olmayan şâirlerin bu durumdan sorumlu olarak gördüğü bir suçlu arayışıdır. Genellikle felek; zâlim, hunhâr, adaletsiz, kindâr, cellâd gibi acımasız olarak ele alınmıştır.

Felek, ağyar yüzüne gülen vefâsız sevgili ile âşığı ağlatmaktadır. Âşığın bu halini görenler de ona ağlamaktadır:

Ey çarh nice cevr idüp ağladasın beni
İller yüzine gülüci bir bî-vefâyıla (Bâkî, G.465/4)

Fuzûlî feleğe seslenerek zâlimliği bırakmasını her an bağrını kan edip, işini âh etmemesini, kendisine bedduâ ettirmemesini söylemektedir. Çünkü insanlar bu dünyada bir misafirdir. Misafire bizim kültürümüzde nasıl davranılırsa aynı o şekilde şâir de ilgi ve ikram beklemektedir:

Kan edip felek bağrım işim âh etme her dem ey felek
Hürmetim tut bir iki kim gün senin mihmânınım (Fuzûlî, G.181/8)

Zemâne insanlarının kanına zemin çok susamıştır. Felek kimin kanını dökerse o zaman içer. Felek burada kan dökücü olduğu için yine zâlimdir:

Ehl-i zemâne kanına çok teşnedir zemîn
Kanın kimin dökerse felek ol zamân içer (Fuzûlî, G.77/2)

Felek, şâirin ne hâlde olduğunu gördüğü halde yine de acıyıp, zulmünü terk edip, bir muhabbet kurmuyor. Üstelik âşığa dokuz tas zehir içiriyor. Dokuz tas zehirle kasdedilen dokuz felek benzetmesidir:

Bana tiryâk-i la'lin sunsun ol mâh
Felekler zehr içirmişdür tokuz tas (Zatî, G. 574/6)

Sevgili ay olunca âşığın gözyaşları yıldıza benzetilmiştir. Yıldızı düşük olan âşık sevgiliyi göremediğinden gözyaşları sürekli akar. Sevgili ise bir gün merhamet edip âşığın yüzüne bakmaz. Zâlimliği bir türlü elden bırakmaz:

Eyleyüp vade dönersin yine ey mâh-cebîn
Bu reviş sende nedür çarh-ı sitem-gâr mısın (Nev'î, G. 357/4)

Felek zâlimlik yönüyle sevgiliye de benzetilir. Sevgilinin nazı bazen öldürücü bir özelliğe sahiptir. Sevgili bakış kılıcı ile âşığa baktığında gösterdiği naz, kılıç kullanmadan âşığı öldürür:

Dil mi virdüm sana kim şîve vü nâzun götürem
Ey felek cevri koy a cânuma cânâne gibi (Yahya Bey, G. 409/4)

Felek, ayva tüylerinin zevkini âşığa kan yutturarak gönlüne salar. Bu durum zorla Kur'an okutulan çocukların durumuna benzer:

Gönlüme salmış hatın zevkini felek kan yutturup
Tıfl tek kim okudurlar zecr ile Kur'ân ana (Fuzûlî, G. 10/6)

Cellâdlar iri yarı, güçlü kuvvetli ve acımasız insanlardan seçilmektedir. Çünkü idam gerçekleşirken asla tereddüt etmemeleri gerekir. Bu beyitte felek de büyüklüğü ve acımasızlığı sebebiyle cellâda benzetilmiştir. Ay da şekli itibariyle bu cellâdın kullandığı balta olmuştur:

Yum dîde-i vücudu baka bilme câlemi
Cellâd-ı çarh ile dirilür sanma âdemi (Yahya Bey, Tc.VII. 1/6)

Ay bu defa keskin bir hançer olarak düşünülmüştür. Felek, hilâli keskin hançer yapıp âşığın başına kasdederek onu öldürmek istemektedir:

Mihrini cânda görüp başıma kasd etdi felek
Eyleyip mâh-ı nevî hançer-i bürrân şekil (Hayâlî, K.8/12)

Feleğin dokuz kat olarak düşünülmesi, taşlarla kat kat örülmüş bir binaya benzetilmesine neden olmuştur. Felekler ise binayı yapan mîmârdır. Felek, o kadar zâlimdir ki taş yerine âşıkların kellelerinden oluşan çok büyük bir bina yapmaktadır:

Bennây-i çarh bir ulu bünyâda urdu tarh
Kim ol binâya kelle-i uşşakdır helik (Hayalî, G. 263/2)

Bürcden muhkem bedenler ey felekden cevri çok
Top-ı kahrundan senün yıkıldılar yir oldılar (Zatî, G. 268/4)

Beyitte felek yıldırıma benzetilerek düştüğü yeri yakar. Yakan şeyler acı verdiği için yine bir zulüm söz konusudur. Yıldırım ile yağmurun birlikte kullanılması, yıldırımın yağmurlu havalarda düşmesi ve şimşek çakmasının ardından yağmur yağması sebebiyledir:

Gülşen-i a^{c}dâya bârân-ı letâfet yağdurup
Hırmen-i ahbâba âteş-bâr imişsin ey felek (Nev'î, Tk. 4/43)

Kelime manâsıyla "ateş halinde kömür" demek olan cemre, şubat ayında önce havada, sonra suda ve en sonra da toprakta meydana geldiği sanılan sıcaklık yükselişine de denir (Türkçe Sözlük, 1988: 252). Halk arasında bu durum "cemreler düştü" şeklinde ifâde edilir. Aşağıdaki beyitte felek gökten ateş yerine buz parçaları düşürür:

Yah-pâreler düşürdi felek cemre yirine
Bâğun göründi nağme-i zâğ u hezârı bir (Nev'î, G.75/4)

Fuzûlî bu beytinde feleğin kendisine döne döne zulmettiğini kendisinin de ondan âhının oku ile intikam aldığını dile getirmektedir:

Ey Fuzûlî nâvek-i âhımla aldım intikâm
Döne döne gerçi bî-dâd etdi çerh-i dûn bana (Fuzûlî, G. 13/6)

Sevgili zaman zaman güzellik unsuru olarak puta, saçı da kokusu itibariyle sümbüle benzetilir. Felek dönmesine devam ederek âşığın başını döndürüp sevgilisini elinden aldığı için yine zâlimdir:

Bir meh-i bî-mihreyim mâ'il Fuzûlî yok aceb
Kılsa her yan zerre-nisbet çerh ser-gerden beni (Fuzûlî, G. 293/6)

Bu beyitte gönül ve can Kâbe'ye benzetilmiştir. Gaddâr ve merhametsiz feleğin bu gönül Kâbe'sini devamlı inciterek âşıkla oyun oynadığından, ona türlü hileler yapmaktadır:

Dil ü cân ka'besini kılıp âzâr
Oyunlar oynadı bu çarh-ı gaddâr (Usûlî, H./9)

Felek, âşığın murâdı üzerine dönmediği ve vefâsız olduğu için gaddâr olarak düşünülmüştür:

Dönmedi kutb-ı murâdum üzre bu gaddâr çarh
Kim uram döne döne şâd-ü ferah her bâr çarh (Zatî, G. 103/1)

Çarh-ı gaddârda vefâ n'eyler
Kâse-i ser-nigûnda mâ n'eyler (Bâkî, G. 164/1)

Fuzûlî, güneş ve ayı dönen bir başa benzetmiştir. Feleğin cefâsından şikâyet eden âşık artık merhamet beklemektedir:

Yeter ey felek bu cefâ yetir men-i zâre serv-i revânımı
Meh-i tal'atiyle münevver et dil ü dîde-i nigerânımı (Fuzûlî, G. 262/1)

Hilâl şekli itibariyle kılıca benzetilmiştir. Şâir bu beyitte feleğin, hilâl kılıcıyla âşığı öldürüp onun ömür meta'ını yağmalamasına itiraz etmiştir:

Hasmın metâ-ı ömtünü târâc edib felek
Kanım su yerine içe kana kana tîğ (Hayalî, K. 6/33)

Rakip divân şiirinde önemli unsurlardandır. Rakip âşığı sevgiliden ayırır. Bu nedenle istenmeyen karakterdir ve aşığın baş düşmanıdır. 'Ağyâr' olarak da geçen rakip burada sevgiliye yürümektedir. Bu yürüyüş zâlim çarhın dönerek cevr etmesine benzetilmiştir:

Veh ki bir yerde yine agyâr ile dilber yürür
Çarh-ı zâlim döne döne bana cevr eyler yürür (Zatî, G. 190/1)

Rakip âşığın en büyük düşmanıdır. Sevgilinin aya benzetildiği beyitte kıskançlıktan gözünü kan bürüyen çarh da şafak kızıllığı olarak düşünülmüştür:

Ey meh ahşam seyrine çıkdukça sen ağyâr ile
Görinen sanma şafak çarhun gözini kan bürür (Zâtî, G. 329/4)

Başka bir beyitte de âşığın istediği yönde hareket etmediği için felek gaddâr olarak düşünülmüştür. Çünkü dönerek âşığa acı çektirmektedir:

Üstüme dönmedi ol mâh-ı münevver bir gün
Çarh-ı gaddâr bana döne döne eyledi gadr (Zâtî, G. 344/4)

Divân şiirinde gözyaşı bazen inciye benzetilmiştir. Buradan yola çıkarak âşığın bedeni incilerin dizildiği bir ip olarak düşünülür. Zâlim felek bu ipi keserek incileri dağıtır:

Çeşm târ-ı cismime düzmüştü eşkim gevherin
Âh kim çerh üzmüş ol târı dağılmış gevherim (Fuzûlî, G. 208/5)

Usûlî bu beytinde dostlarını uyarmaktadır. Ecel geldiğinde feleğin de insanlardan öc alacağını bu nedenle ecel gelmeden bir şeyler yapılması gerektiğini ifâde etmektedir:

Yârenler ecel gelmeden gözümüz toprak dolmadan
Felek bizden öc almadan hele bir demdir sürelim (Usûlî, G.81/1)

Usûlî, başka bir beyitte feleğin belâ oklarından kurtulamamasından, onlara nişan olmasından üzüntü duymaktadır:

Kabrim değil durur görünen etti dest-i gam
Ben hâki çün nişâne-i tîr-i belâ-yı çarh (Usûlî, G. 13/5)

'Bed-mihr' merhametsiz, şefkatsiz anlamlarına gelir. Aşağıdaki beyitlerde felek yaptığı zulümlerle merhametsizlikle suçlanmaktadır:

Şol kadar cevr ider oldı baña çarh-ı bed-mihr
Sanki bir dil-ber-i meh-rûy u hilâl-ebrûdur (Bâkî, G. 46/5)

Her şeb ey dil âh-ı âteş-nâkden
Çarh-ı bed-mihrün yirin od eyledün (Bâkî, G. 263/4)

Felek âşığa döne döne eziyet eder ve bu durumdan hiç korkmamaktadır:

Döne döne cevr eder felek bana havf eylemez
Eşk-i hun-rizum gibi kanlu levendum var iken (Zatî, G. 1172/6)

Âşık sevgiliye kavuşma umuduyla yaşar. En büyük korkusu da sevgiliyi kaybetmek ve başkasına kaptırmaktır. Felek, âşığın haline acımayıp rakipleri sahraya salarak ona en büyük kötülüğü yapar:

Felek rakîb-i segi gerçi saldı sahraya
Bize ol âhû-yı vahşî değül şikâr yine (Nev'î, G. 449/3)

Ey felek bu ne revâdır ki sipâh-i sitemin
Dil-i ma'mûrumu yağma ile vîrân eyler (Fuzûlî, K. 32/23)

Zırh giyen askerler, çokluğundan dolayı demirden dağa, düşmanların karşı duramayacağı bir güce sahip olmaları itibarıyla da dalgaya benzetilmiştir. Övülen kişinin feleğin korkusundan zırh giydiğini vurgulanmaktadır:

Meh-i nev gibi bir gulâm-ı halka der-gûş
Felek şemşiri havfinden zırıh- pûş (Yahya Bey, Ş. 2/37)

Felek, bazen de âşığa acımadan belâlar salarak aşığın mülkünü tarümâr etmektedir:

Gerçi birkaç gün felek hayl-i belâ ta'yin edip
Kılmak isterdi bu mülkün raht-i ayşın târ-mâr (Fuzûlî, K.11/18)

Çarh burada Zatî'nin etlerini kebab gibi döne döne çevirir. Bu bakımdan çok da acımasızdır:

Sen de bir yanından ey gam yime Zatî'nün etin
Çarh anun döne döne bagrını itmüştür kebâb (Zatî, G. 63/6)

Çarh, âşığa her daim kötülük etmeyi huy haline getirerek onu ayaklar altına almaktadır:

Yine bu çarh-ı sitem, pîşe açeb hâl etti
Sâye-veş ayağa saldı beni pâmâl etti (Hayalî, G. 600/1)

Çarh, bazı durumlarda hunhâr, kan dökücü olarak ifade edilmiştir:

Bir gice nâ-geh felekden yire yağdı hâk-i surh
Çarh-ı hûn-hâr itdi kay içdügi kanum sandılar (Zâtî, G. 311/3)

2.1.1.3. Felek-Kader, Zaman İlişkisi

Felek kavramı iç içe geçmiş birçok anlam katmanını içinde barındırır. Felek kelimesinin sözlüklerde "gökyüzü, dünya, âlem, talih, baht, kader, her gezegene mahsus bir gök tabakası, askeri müzikte bir zilli alet, yuvarlak kütük" (Devellioğlu,1996) gibi anlam karşılıkları vardır. Aşağı yukarı felekle aynı anlamda kullanılan "çarh" kelimesi

ise sözlükte "çark, tekerlek, felek, gök, elbise yakası, ok yayı, çakırdoğan, tef, devreden, dönen" (Devellioğlu, 1996) olarak tanımlanmıştır.

Farabi de zamanın feleklerin dönmesi sonucu meydana geldiğini ifâde eder. Ona göre önce felekler yaratılmış daha sonra feleklerin dönüşüyle zaman kavramı oluşmuştur.

Yine eski inanca göre insan, doğum anında hangi yıldızın tesirinde kalırsa, yıldızın durumuna göre, bahtı açık veya kapalı olur. Eğer uğurlu bir yıldızın tesirinde doğmuşsa o insan için "yıldızı yüksek", "yıldızı parlak", "bülend ahter" gibi tâbirler kullanılır. Eğer nahs (kutsuz) bir yıldızın tesirinde doğmuşsa o insan için "bed-baht, "baht-ı siyah" gibi ifâdeler kullanılır. Bu kişinin hayatı boyunca çeşitli zorluklarla karşılaşıp mutsuz olacağına inanılırdı (Deniz, 1992: 109). Bu inanca göre insanların gelecekte karşılaşacakları olumlu ya da olumsuz durumlar önceden bellidir. Ayrıca insanların kişilik özellikleri de doğdukları yıldıza göre çeşitlilik göstermektedir.

Divânlara baktığımızda zaman, felek ve kader arasında bir bağlantı olduğu görüşü yaygındır. O günün şartları ve hayata bakış açısı göz önünde bulundurulduğunda da zamana ve feleğe yaklaşımın çoğunlukla olumsuz çağrışımlar taşıdığını görmekteyiz.

Halk arasında kaza ve kaderin gökten geldiği inanışı hâkimdir. Kaza veya ecelin ok şeklinde düşünülmesinde gökyüzünün yaya benzetilmesi etkilidir. Bu benzetme genellikle kavisli görünüşü nedeniyledir:

Kazâ elinde kemân oldu çarh-ı ham-kâmet
Ecel okuyla bizi etmek içün ehl-i kubûr (Hayâlî, K. 1/5)

Zaman, devir, hengâm, vakit, dünya, âlem, yel gibi anlamlarının yanı sıra rüzgâr kelimesinin bir de kaderle ilgili anlamı vardır. Rüzgâr feleğin devrinde inkılâp bulduğunda şarap bezminden ayağını çekmesi kan içmeğe eş değer olarak görülmüştür:

Ruzgârım buldu devrân-ı felekten inkilâb
Kan içer oldum ayağın çekti bezmimden şarâb (Fuzûlî, G.28/1)

Allah evreni ve varlıkları kusursuz yaratmıştır. Felek her devrettiğinde, zaman geçtiğinde bu hikmetler daha çok ortaya çıkar. Olumsuz gibi görünen şeylerde bir hayır vardır. Zamanın dönmesi Allah'ın sanatının bir göstergesidir ve Allah'ın sanatını açığa çıkarır:

Felek her devrde bir feyz-i hikmet âşkâr eyler
Tekâlib-i zamân izhâr-i sun’-i Kirdigâr eyler (Fuzûlî, K. 22/1)

Felek, zaman anlamında kullanıldığında bir de iyileştirici gücü ortaya çıkar. Bu beyitte feleğin yani zamanın her türlü derde devâ olduğu vurgulanmaktadır. Felek iyileştirici gücünü kullanarak sorunları çözmektedir:

Ne müşkil olsa kılar çerh rüzgâr ile hal
Mürur ile açılır tâb-i târ-i tûl-i emel (Fuzûlî, K. 23/1)

Felek, bazen de kaderin hükümlerini yerine getiren bir güç gibi görülmektedir:

Lâfz-i pâkinden eder hüsn-i ibâret kesbin
Felek ahkâm-i kaderden ne kim imlâ eyler (Fuzûlî, K. 42/32)

Hayâlî, feleği insanların kaderini belirleyen gizli bir el olarak düşünmüştür. Mecnûn'un ölümü, felek elinin onun defterini dürmesine bağlanmıştır:

Düreli dest-i felek defterini Mecnûnun
Kişver-i aşka seni sâhib-i tuğra biliriz (Hayâlî, G.208/5)

Eski inanışlara göre, insanlar doğduğunda hangi yıldızın tesirindeyse hayatının ona göre şekillenirdi. Bu beyitte de ‘yazu’ kelimesinden kastedilen doğduğunda belirlenen ve değişmeyen ‘alın yazısı’dır:

Ey Hayâli başıma yazı imiş bunca belâ
Kevkeb-i bahtım ile dâd elinden feleğin (Hayâlî, G.280/5)

Felek hep kötü anılmaz. Bazen de devrettikçe insanların isteklerini gerçekleştirir. Özellikle yüksek makamlar doğruluk ile istenildiğinde dilekler gerçekleşir ve insanların yüzü güler:

Doğruluk ile iste ulüvv-i makâm kim
Geldikçe hâline vere devr-i felek revâc (Fuzûlî, Mkt. 5/1)

Feleğin en temel özelliği de devr ediciliğidir. Feleğin devri âlemdeki işlerin devamı için olduğu kadar talih ve baht için de gereklidir. Çünkü;felek sürekli dönerek zamanı oluşturmalıdır. Bu da ancak devretmesiyle mümkündür:

Müdâm tâ felek-i tîz-gerd dâ'irdir

Hemîşe tâ ki tapa emr-i âlem istimrâr (Fuzûlî, K. 6/48)

Dünya kısa ademoğulu bir nefesliktir. Bu beyitte de feleğin devamlı devretmesi ve zamanın hızla akıp geçmesi üzerinde durulmaktadır:

Âkil oldur gelmeye dünyâ metâʿından gurûr

Müddet-i devr-i felek bir demdür âdem bir nefes (Bâkî, G. 211/4)

Felek bazen insanların yüzünü de güldürür. Genel olarak beyitlerde feleğin güldürmesi nadir olan bir şeydir; ancak burada devlet düşmanlarının perişan edilmesi feleğin isabetli dönüşüne bağlanmıştır:

Şükr kim cerh istikâmet üzre devrân eyledi

Cem-i ehl-i devlet adâsın perişan eyledi (Fuzûlî, Tc. 15/1)

Resm-i devrân-i felektir bu ki ehl-i talebi

Nice gün hayret-i hırmân ile îzâ eyler (Fuzûlî, K. 42/4)

2.1.1.4. Feleğin Üstünlüğü ve Feleğe Boyun Eğme

Genel olarak felekle ilgili olumsuz ifâdeler kullanılsa da bazen de olumlu ifâdeler görmekteyiz. Bu ifâdelerin geneli feleğin üstünlüğünün kabul edildiği, felekten gelen her şeyde bir hikmet olduğu düşüncesine dayanır. Aynı zamanda dini faktörlerin de etkisi büyüktür. Çünkü İslâm inancında isyan etmek haramdır. Bu nedenle her şeyin Allahtan geldiğini düşünerek başlarına ne gelirse gelsin kabullenen şâirler feleğe üstünlük vasfı da yüklemişlerdir. Feleğin üstün olduğu düşüncesinin bir nedeni de meleklerin gökte olduğu inancıdır.

İslâm inancına göre melekler göklerdedir. Dolayısıyla felekler onların mekânı ve âşiyânıdır. Nitekim Hz. Peygamber de Mi'râcında her kat felekte meleklerle sohbet etmiş ve melekler ona izzet ikramda bulunarak onun Mi'râcını kutlulamışlardır (Akar, 1987: 120). Bu nedenle nur inen yer felekler olarak gösterilmiştir:

Ak kebûter yâr işiginden getirdi nâmeyi

Ben şehîd-i ışkın üstüne felekten indi nûr (Zatî, G. 169/3)

Beni ziyâret ide idün gelip seyerânundan
Şehîd-i ışkun inerdi felekden üstine nûr (Zatî, G. 433/3)

Feleğin devr etme hallerini bilen ârif, ne ile karşılaşırsa karşılaşsın sabreder. Felek devrettikçe nasıl eşsiz bir nizamla oluşturulduğu ortaya çıkar. Bu durum karşısında ârif insan feleğe boyun eğer ve tevekkülü tercih eder:

Felek devr etmeği ahvâline vâkıf olan ârif
Tarik-i sabr u teslim ü tevekkül ihtiyâr eyler (Fuzûlî, K.22 /5)

Fuzûlî bu beytinde feleğe boyun eğip dünya kapısından çıkmanın vaktinin geldiğine işaret etmektedir. Bu kapıdan çıkarken eğilmek gerekmektedir. Bu durum da bir emri yerine getirmek olarak görülür. Boyun eğmek hem teslimiyet duygusuyla söylenmiş hem de feleğin ettiği eziyetlerle şâirin boyunu bükmüştür. Ayrıca ölüme karşı bir teslimiyet de söz konusudur:

Ey Fuzûlî kadimiz kıldı felek ham ya'ni
Vaktidir çıkmağa dünyâ kapısından eğilin (Fuzûlî, G. 159/7)

Tevekkül anlayışında Allah'tan gelen her şey kabul edilir. Hayalî de bu beytinde felekten şikâyet etmediğini dile getirmektedir:

Hayalî kurs-ı horşîd ü mehîn dâ'im gedâsıdur
Felekden eylemez Şâhım şikâyet hakk-ı nân gözler (Hayalî, G. 160/5)

Bir inşâı unsur olarak eşik, sevgilinin ve övülenin bulunduğu yerle beraber düşünülür. Bu sebeple erişilmezlik, yükseklik ve bir kudsiyet kazanır. Beyitlerde, yüz sürülen ve ağlanılan bir yer olarak hayâl edilir ve Ka'be, gökyüzü ve bir makam olarak düşünülür. Âşığın bütün arzusu, bütün engellere rağmen, sevgilinin eşiğinde can vermektir (Seferciğolu, 2001: 88).

Felek bu beyitte yüksekliği ululuğu açısından ele alınmıştır. Sevgilinin sarayının eşiği o kadar yüksektedir ki âşığın onu görmesi mümkün değildir:

Şem-i bahtum soyunup şöyle karardı âlem
İşigün çarhına yol bulmadı nâlem bu gice (Nev'î, G. 393/4)

Feleğin üstünlüğü bazı durumlarda padişahları övmek için de kullanılmıştır. ‘Sehnisîn’ veya ‘sahnisin’ eski Osmanlı mimarisinde evlerin sokak cephesindeki çıkmalarına verilen isimdir. Kelime anlamı itibarıyla padişahların oturmasına lâyık yer anlamına gelmektedir:

Sana kûyun içre olana karîn
Melek hem-nisîn ü felek şeh-nisîn (Bâkî, G. 368/1)

Felek, bu beyitte de övülen kişinin yüksekliğini göstermek için kullanmıştır:

Kimdir o mâh-ı Sidre-nişîn ü felek-mekâm
Kim sevdi Tûbí boyunu bi-ihtiyâr serv (Hayâlî, K. 11/11)

Hz.Muhammed, sünnetli olarak doğmuştur. Sünnet düğünlerinde eğlence meclisleri kurulur. Bu beyitte Hz. Muhammed’in sünnetine işaret ederek gökyüzünün de bu meclislere benzetildiği vurgulanmaktadır:

Vücûb-ı sünnetine Mustafâ'mın itdi sürü
Düzetdi çarh-ı felek gibi meclis-i a'zam (Yahya Bey, Tk. 5/2)

Bu beyitte çarh Hz.Yâkub'a benzetilmiştir. Bu açıdan üstünlük göstergesidir. Ayrıca 11 yıldız ile güneş ve ayın, rüyasında Hz. Yûsuf a secde etmesine de telmih yapılmaktadır:

Çün oldu Yûsuf-ı nıihrûn mekânı çâh n'ola
Olursa gözyaşı Yakûb-ı çarha heft-evreng (Hayâlî, G. 7/4)

Felek gerek gökyüzünde olması gerekse kusursuz devri nedeniyle ‘yüce felek’ olarak adlandırılır. O ay gibi aydınlık alınlı, zikir halkası ile dönüp dolaşırken sanki yüce felek, dolunay ile birlikte dönmektedir:

Halka-i zikr ile cevlân ider ol mâh-cebîn
Sanasın bedr-i tamâm ile döner çârh-ı berîn (Yahya Bey, G. 348/1)

Felek istekler doğrultusunda döndüğünde övülür. Bu beyitte de yüce feleğin sonunda hayır için döndüğü ve dostlarını sevindirdiğine değinilmiştir:

Hayra döndi âkıbet çerh-ı mu’allâmuz bizüm
Câm-ı şevk ile sevünmekde ahibbâmuz bizüm (Yahya Bey, Msmt. 1/3)

İhtişam ve ululuk sembolü olan Dârâ birçok beyitte ele alınmaktadır. Hayalî Dârâ'yı kendi nazmının ihtişamı, ululuğunu ve şöhretini anlatmak için kullanır. Şâir, Dârâ'nın ihtişamlı padişahlığı gibi şiir meydanının gösterişli baş pehlivânı olarak kensini övmektedir:

Bugün devrinde bir Dârâ-yi Cem kadr-ü felek tahtın
Hayâlî arsa-i nazmın ser-âmed pehlevânıdır (Hayâlî, G.174/5)

Eşik, yücelik bakımından her ne kadar feleğe benzese de ondan üstündür. Ay, eşiği kendine örnek alan feleklere, hilâl biçimine girerek kulplar takar ve böylece bu durumun yakışıksız olduğunu gösterir:

Öykündügi'çün işigüne ey şeh-i cihân
Dahı ne kulplar taka eflâke mâh-ı nev (Bâkî, G. 400/4)

Sultan Süleyman'a övgü olarak; 'yıldız askerli ay, felek mertebeli güneş' gibi benzetmeler kullanılmıştır. Bu tarz kullanımlarla sultanın üstünlüğü vurgulanmaktadır:

Meh-i encüm-sipeh ü mihr-i felek-mertebesin
Saña dersem yiridir bahr-i sehâ kûh-ı vekâr (Hayâlî, K. 1/13)

Yüce felek yıldız ordusuna baş pehlivân olarak düşünerek övülmüştür:

Yel-i sipâh-ı nücûm olmuş idi çarh-ı berîn
Hilâlden takınup başı üzre perr-i güleng (Hayalî K. 7/3)

Padişaha övgü olarak yazılan bu beyitte de düşmanın, gölge gibi ayaklar altında olması ve Padişah'ın parlak güneş gibi felek mertebesinde olması temenni edilmiştir:

Sâye gibi düşmanın olsun ayakda pâyimâl
Sen Şehâ eflâk-kadr ol nite kim enver güneş (Hayâlî, K. 5/25)

Bâkî, bu beytinde kendisine seslenerek felek yüzünden dertlenmemesini, bu dünyanın gelip geçiciliğini, nasipte olan şeylerin olacağı ifâde etmektedir:

Devr elinden Bâkıyâ gam çekme âlem böyledür
Gül nasîb-i hâr u has bülbül giriftâr-ı kafes (Bâkî, G.211/ 5)

Fuzûlî ise övdüğü kişinin feleklere ulaşabilecek, hükmedebilecek kadar dirayetli olduğunu vurgulamaktadır:

Arş-temkîn felek-mertebe Kâdir Çelebi
Ki felek tâbi‘idir her neye fermân eyler (Fuzûlî, K. 32/28)

Aşağıdaki beyitte Hz. Muhammet'in bir mûcîzesine değinilmiştir. Bu mûcîze; ayı işaret parmağıyla ikiye bölmesidir. Yahya Bey, bu durumu ‘levh-i feleğe iki ra yazılması’ olarak düşünmüştür:

Destüne kalem almamış idün ne ‘acebdür
Engüşt ile levh-i feleğe yazdun iki râ (Yahya Bey, K. 1/43)

‘Rif'at’ kelimesi yücelik ve üstünlük anlamlarına gelir. Bu beyitte de felekle birlikte kullanılarak onun yüceliği ve yüksekliği vurgulanmak istenmiştir:

Ol felek-rif'at ki râyındandır istihkâm-i mülk
Ol melek-sîret kim andandır revâc-i rüzgâr (Fuzûlî, K. 28/20)

Felek, aşk şehrinde yüce bir binaya benzetilmiştir:

Şehr-i ışkı içre bir kasr-ı mu'allâdur felek
Hâle ile mâh anun havzı-vü- şadırvânıdur (Zatî, G. 285/4)

2.1.1.5. Felekle İlgili Olumsuz İfâdeler

Divân edebiyatında felek, genel olarak olumsuz kavramlarla birlikte kullanılmıştır. Şans, baht gibi olumlu ifâdelerde feleğin adı az geçerken, olumsuz ifâdelerde felek hep suçlu olarak görülmüştür. Bunun nedeni insan psikolojisidir. Bir nevi savunma mekanizması olarak mutsuzluklar ve üzüntülerden felek sorumlu tutulmuş ve suçlu ilan edilmiştir. Şâirlerin felekle kavgası aynı zamanda devrin sosyal, ekonomik, psikolojik yapısı ve şâirlerin baş eğmez yaradılışlarının da bir göstergesidir.

Halk arasında da felekle ilgili olumsuz ifâdeler sıkça kullanılmaktadır. Bunun nedeni beklenmedik olumsuz durumlardır. Genellikle beyitlerde; kahpe felek, cimri felek, yalancı felek, dönek felek, hilekâr felek, sözünde durmayan felek, yaptığını başa kakan felek, vefâsız felek, kıskanç felek, kambur felek, kararsız felek, aldatıcı ve iki yüzlü felek ifâdeleri geçmektedir.

Kaza ve kaderin felekte gerçekleştiğine inanıldığı için beklentiler feleğin kutbuna benzetilmiştir. Bu alçak felek, istek kutbu üzerine dönmediğinde; hilâlin hançeri gökyüzünü kızıllaştıracağı ve kanını dökeceği söylenmektedir:

Dönmese kutb-ı murâdı üstine bu çerh-ı dûn
Pür-şafak eyler döker kanın hilâlün hançeri (Yahya Bey, K. 8/16)

Felek, şâirler tarafından hırsızlık ve dolandırıcılıkla da suçlanmaktadır. Çünkü insanların hayatlarını ve makamlarını alır götürür:

Ey Hayâlî Câm-ı Cem nûs it kim ‘ayyâr-ı felek
Kapdı Cemsîdün külâhın efser-i Dârâ ile (Hayâlî, G. 484/5)

Feleğin hile, tezvir ile dolu hareketinden korkmak gerekir. Fuzûlî, felek için hilekâr benzetmesini kullanmasının nedeni istediğini elde etmediğinde her türlü hileye başvurmasıdır:

Mümkin oldukça felek mansûbesinden kıl hazer
Nişe kim hâli degül bî-dâd nakşından bu nerd (Fuzûlî, G.64/4)

Felek vuslât umudu verir; ancak sözünde durmaz. Felek, vuslâtı engellediği için yalancılıkla suçlanmıştır:

Çarh-ı gaddâr gibi vuşlatunun va'deleri
Her kime gerçek ise bana yalandur Ferruh (Yahya Bey, G. 47/3)

Feleğin burada hilekâr olmasının nedeni; işret erbâbına, lâle renkli kadehi gül gibi gösterip onlara kan içirmesidir. İnsanları kandırıp hile yaptığı için hilekâr olarak düşünülmüştür:

Tuttu câm-ı lâle-gun erbâb-ı işret gül görüp
Kan içirdi halka nireng ile çerh-i hîle-kâr (Fuzûlî, K. 28/5)

Felekle ilgili bütün bu şikâyetlerin, kötü sözlerin, âh ve feryâdın sebebi, dokuzuncu felek olarak görülür. Çünkü sekiz feleğin tabii dönüşü batıdan doğuya doğru olduğu halde dokuzuncu feleğinki tam tersine yani doğudan batıya doğrudur. Bu nedenle insanlar için kötü olan her şeyden bu felek sorumlu tutulup ‘kahpe felek’ gibi yakıştırmalar uygun görülmüştür:

Usûlîyem diyu gelmiş gönül istediğin bulmuş
Kahbe felekden öc almış fenâlarız fenâlarız (Usûlî, G.47/10)

Fuzûlî, âşığın inci gibi gözyaşı döken gözlerini görüp alçak feleğin karşılık vermediğinden yakınıyor. Bu sebeple de onun gözünün kapatılıp bu durumun engellenmesi istenmektedir:

Tut gözün ey dûd-ı dil çerhin ki devrin terk idip
Kalmasın hayrette çeşm-i gevher-efşânım görüp (Fuzûlî, G.36/4)

Hareket halindeki bir nesneye yaslanıldığında düşme tehlikesi vardır. Hayalî, feleğin hareket hâlinde oluşunu ve ona yaslanılmaması gerektiği, ifâde etmiştir. Hareket halinde olduğu için zaman zaman da kararsız ve dönek olarak geçen felek, bu beyitte de güvenilmezdir:

Hayalî çarha dayanma bilirsin hod karârı yok
Şu nâdânlar gibi kim günbed-i devvâra yasdanmış (Hayâlî, G. 227/7)

'Yükünü yukarı yığmak' malını kimsenin erişemeyeceği yüksekçe bir yerlere saklamak anlamına gelir. Bu benzetmenin nedeni eskiden cimri insanların arpalarını saklayıp kimseye vermemeleridir. Bu beyitte de yıldızlar arpaya benzetilmiş, arpasını saklayan cimri insan da feleğe benzetilmiştir:

Farza birine arpa su'âlini eylesek
Çarh-ı felek gibi yüktai yukaru yığar **(**Yahya Bey, K. 25/23)

Âşığın derdi, eziyeti çoktur; ancak derdini açıklayacak kimse yoktur. Vefâsız olarak nitelendirilen çarh da her daim acımadan dert oklarını âşığın üzerine atmaktadır:

Değer her dem vefâsız çerh yayından bana bin ok
Kime şerh eyleyem kim mihnet ü endûh ü derdim çok (Fuzûlî, Mrb. 3/1)

Bâkî, bu beytinde feleğin vefâsız dünyaya itaat ettiğini bu nedenle feleğe güvenilmeyeceğini vurgulamaktadır:

Dehre meftûn olma ey Bâkî felek râm oldı tut
Bî-vefâ dünyâ hele ben bildügüm dünyâ mıdur (Bâkî, G.123/5)

‘Hercâi’ kelimesinin ‘serseri, kararsız, dönek, vefâsız’ gibi anlamları vardır. Nev’î burada feleği hercâilikle suçlamaktadır:

Bunca yıllardur işün hercâyîlikdür ey felek
Ol yüzi mâhum gibi bir bî-vefâ gördün mü hîç (Nev’î, G. 40/5)

Ayyâr-ı felek kapdı tâc-ı ser-i Hâkânı
Nûs itmedi İskender ser-çesme-i hayvânı (Hayâlî, Tc. 2/4)

Taşlıcalı Yahyâ da feleğin yüze gülmesine itimât edilmemesi gerektiğini, feleğin güvenilmez olduğunu ifâde etmektedir:

İtikâd itme yüze gülse felek ey Yahyâ
Katı hısm eyleyicek kişi güler vakt-i gazâb (Yahya Bey, G. 28/5)

Felek, bazı beyitlerde de âşığı sevgiliden ayıran acımasız ve sitemkârdır:

O mehi bizden idüp çarh-ı sitem-kâr cüdâ
Sineden cânumuzı eyledi nâ-çâr cüdâ (Nev’î, G.8/1)

Nev ‘î katı tolaşma o mâhun ser-i kûyin
Vallahi sakın çarh-ı sitem-gâr bilürsin (Nev’î,G.376/5)

Nev’î, feleği hem âciz hem gaddâr olarak nitelendirmiştir:

Ümid beste vü tâli zebûn felek gaddâr
Zemîn mehîn-i ahâlî zamâne dûn-perver (Nev’î, K.16/39)

Nev’î, diğer bir beytinde de feleği elsiz, ayaksız oluşu sebebiyle kimseye yardım etmeyişini, el vermeyişini eleştirmiştir:

Bî-ser ü pâ halkasın ne desti ne kullâbı var
Kimseye el virmemiş kahhâr imişsin ey felek (Nev’î, Tk.I. 4/39)

Atlas kelimesi hem felekler için kullanılır hem de kumaş olarak bilinir. Altunlu benek derken kumaşın üzerindeki desenler yıldızlara benzetilmiştir. Elbiseyi giyen sevgili felekler gibi vefâsızdır:

Bî-vefâlıkda felekler gibi oldı o melek
Her gice geyse yaraşur ana altunlu benek (Yahya Bey, G. 212/1)

Muttasıl ma’rifet ehlini ayaklara salıp
Felek-i sifle kılar mihnet ü gam pâ-mâli (Fuzûlî, G. 36/1)

Âşık aşk acısından inlemektedir. Bu durum da dolabın çıkardığı sese benzerdir. Âşık dolap gibi inlese de sözünde durmayan kararsız felek sevgilinin kapısında yer bulamaz:

Dolâb gibi döne döne inlesem nola
Kapunda yir komadı bana çarh-ı bî-sebât (Zâtî, G. 85/4)

Âşık, acı çektiğinde âhının gücü ile feleğe kafa tutar. Bu âh o kadar güçlüdür ki dağları, tepeleri ve kararsız olup yerinde durmayan feleği inletmektedir:

Ben ol Ferhânem âhumdan dem-â-dem kûhsâr inler
Figan-ı bî-şûmarumdan bu çarh-ı bî- karâr inler (Zatî, G. 301/1)

Felek, insanlara gerçek yüzünü göstermeyen bir münafık olarak da düşünülmüştür. Bu nedenle ne güneşinde gönül ferahlığı ne de ayında mutluluk ummak gerekir:

Ne mihrinden safâ kesb et me mâhından sa'âdet um
Sakın aldanma bu çarha ikiyüzlü münâfıkdır (Hayâlî, G. 105/2)

Ikd-î Pervıni kaçan gösterse çarh-ı bî-emân
Benzer ol tesbîhe kim ehl-i riya yanındadır (Hayâlî, G. 142/2)

2.1.1.6. Feleğe Meydan Okuma ve Feleği Rakip Olarak Görme:

Divân edebiyatında şâirler çevresindeki olumsuzluklardan feleği sorumlu tutarlar. Kendi çevresinde rakip bulamayan veya kabul etmeyen şâirler, bu kez de feleği kendine rakip seçerler. Bu nedenle şâirler, feleği küçümseyerek mazlumun âhından aldığı güçle feleğe kafa tutmayı tercih ederler. Feleğe kafa tutmada âşığın en büyük silahı âhıdır. Bu durum bir nevi kadere ve yaşadıklarına karşı isyândır. Âşık feleğin

zulümlerine âhının oku ile karşılık verir. Feleğe meydan okur ve intikamını alır. Âhın dumanı bazen kazma şeklinde olup felek binâsını yıkar, bazen ejderhâ olup ateş saçar, bazen de kemend olup feleğin boynuna dolanır.

Âh bir acı ünlemidir. Divân şiirinde âşığın âh ateşiyle gönlünden çıkan bir duman olarak düşünülür. Böylece âh ateşi göklere yükselir ve Allah katına ulaşır. Âşık bazen öyle ateşli âh eder ki onun ateşinden gökte yıldızlar, ay ve güneş tutuşur, yanar. Nitekim bu nedenle parlamaktadır. Âh bazen oka benzetilir ve bedduânın kısa sürede yerini bulacağına işaret edilir (Pala, 2004: 10). Bu nedenle âşığın elindeki en büyük silah âhıdır. Şâirlerin çoğu feleğe karşı meydan okurken aynı silahı kullanmışlardır. Feleği âh ateşiyle tehdit etmişlerdir. Âh ateşi, bazı beyitlerde ejderhanın ağzından çıkan ateşe benzetilmiştir.

Zâtî bu beytinde âhını ejderhâya benzeterek âhının ne kadar güçlü olduğunu ve her an feleğe karşı hazır bulunuşuna değinmiştir:

Ey melek eflâke ejderhâ çekilmiş sandılar
Zâtînün görüp kapunda âh-ı âteş-pâşını (Zatî, G. 1757/5)

Murâd üzerinde dönmesi için feleği tehdit eden şâir yine âhının ateşini kullanmıştır:

Ey felek lûtf it benüm kutb –ı murâdum üzre dön
Çarhunâ tokunmasun ahum bir âteş- pâredür (Zatî, G. 267/2)

Âşığın ateşli âhı burada güneşin doğuşunda ve batışında ufukta görülen manzaraya benzetiliyor. Âhının çarhdan aşırmadan bu dönen felekten itibâr görmeyeceğini dile getiren şâir bunun zorunlu bir durum olduğuna değinmektedir:

Çerhdan aşırmadan yâdınla âh-ı âteşin
Kadr edip gerdûn şererden zer nisâr etmez bana (Fuzûlî, G. 16/5)

Hayalî de bu beytinde feleğe seslenerek onu tehdit etmektedir. Gönlü kırılan âşığın gönlünün her parçası elmastan temren olarak intikamını alır:

Benim gönlüm sımakdan ey felek kıl ihtirâzı kim
Şikest olsa olur her pâresi elmâs peykânı (Hayalî, K. 21/16)

Âh, âşığın gönlünden çıkan ateştir. Bu ateşin dumanı göklere yükselir ve feleğin boynuna bir kemend hâlinde geçmektedir. Âşık bu kemend ile feleği avlamayı, onu kendine râm etmeyi istemektedir:

Kemend-i dûd-ı âhındır Fuzûlî çerh boynunda
Aceb sayyâdsın kim çerh kurtulmaz kemendinden (Fuzûlî, G. 218/6)

Sevgilisini görmeyen âşık mutsuzdur. Bu durumdan kurtulmanın bir yolu da feleğe meydan okumaktır. Felekle mücâdele edebilecek yegâne silahlar âşığın yüreğinin ateşiyle göklere yükselttiği âhı ve feryâdıdır:

Bugün bir aydur yâri yiriyle görmedüm Zatî
Sitâreyle göğe ceng itmeğe efgânumuz çıksun (Zatî, G. 1060/5)

Zatî, feleğe seslenerek döne döne defalarca günâhını almamasını yoksa âhının yıldırım kamçılı bir kimse olacağını söylemektedir:

Ey felek döne döne alma günâhum hazer it
Yıldırım kamçılı bir kimsedür âhum hazer it (Zatî, G. 77/1)

Zatî, bir diğer beytinde âhın gücünü ifâde ederek feleği bu güce karşı uyarır:

Berk-i âh u ra'd u nâlem tutmasun mı âlemi
Yagdurur çarh okların bârân gibi her bâr çarh   (Zatî, G. 103/7)

Hayalî, rakip olarak gördüğü felek karşısında kendini medh etmektedir. Bilek güreşinde feleği yendiğini, ifade ederek adeta feleğe kafa tutmaktadır:

Ben ey Hayalî çarh-ı felek pençesin burar
Bâzû-yı kâ'inâtda el bilürem seni (Hayâlî, G. 552/5)

Bâkî çarhı 'nâmert' olarak düşünerek ona boyun eğmemekte ve ona muhtaç olmaktansa ölmeyi yeğlemektedir:

Çarha baş egme gönül hergiz dahı ac olmadan
Yigdür ölmek merd olan nâ-merde muhtâc olmadan (Bâkî, G. 394/1)

Zatî, feleği âhının ateşiyle tehdit ederek artık gam, keder vermemesini söylemektedir:

Ey felek bir ateşidur carhuna tokınmasun
Kıl hazer cevr itme ah-ı Zatî-i gamnakden (Zatî, G. 1191/5)

Döne döne Zatî'yi inletme yohsa ey felek
Bad- âh hak ile yeksan ider bir gün seni (Zatî, G. 1510/5)

Zatî'nin aşağıdaki beyitlerinde de yine feleğe karşı bir meydan okuma görülmektedir:

Yanar oddur kal'a-i çarha kığılcımlar koyar
Bu şirâr-ı âteş-i âhum bana leşker yiter (Zatî, G. 307/3)

Meh gibi beni döne döne parele ey çarh
Meh-pârelerin kurtulayın parelerinden (Zatî, G. 1104/6)

İnledürsin döne döne dem-be-dem dolab-veş
Yirde kalmaz irer ey gerdûn-ı dûn âhum sana (Zatî, G. 23/4)

Çarhın acı veren oku âşığın canını yakmaktadır. Bu nedenle âşık da âh oklarını feleğin üzerine salarak intikamını almaktadır:

Ey çarh gerçi cânuma geçdi cefân okı
Ammâ hadeng-i âhuma sen de nişânesin (Bâkî, G. 382/6)

Bu beyitte de feleğe karşı bir başkaldırı görülmektedir. İnsanlar gökte aradığını kolayca yerde bulduğu için feleğe, itibâr etmemektedir:

Hep gökde istedüklerini yirde buldı halk
Hiç itmez oldılar revîş-i çarha itibâr (Nev'î, K. 13/15)

Felek, katlarının olması bakımından taşlarla kat kat örülmüş bir binaya benzetilmiştir. Âşığın âhı göklere kadar uzanır ve âh baltasıyla ona devamlı vurarak binayı yıkar. Şair, günümüzde de kullanılan "başımıza taş yağacak" tabiri ile felek binasının yıkılması arasında ilgi kurmuştur:

Değül bî-hûde ger yağsa felekden başuma taşlar
Binâsın tîşe-i âhımla virân ettiğimdendir (Fuzûlî, G. 103/4)

Âşığın feleklere karşı en büyük silahı âhıdır. Âh burada feleklerin üzerine doğru çıkarak tuzak şekline bürünmüştür:

Şayd itmek içün ol meleki itsem ihtimam
Âhum felekler üzre tutar halka halka dâm (Yahya Bey, G. 250/1)

Hayalî, çarha baş eğmeyeceğini şu şekilde ifâde etmektedir:

Hayalî sen Şehin lutfun görelden çarha baş eğmez
Ne mümkindir denilir kâsesinden er ma'aş etmek (Hayâlî, G. 291/5)

Usûlî feleğe seslenerek ona baş eğmeyeceğini, özgür olduğunu sadece o selvi yürüyüşlü güzelin kulu olduğunu ifâde etmektedir:

Sana baş eğmemizin azadeyiz ey çarh ammâ
Togrusun diyelim ol serv-i revânın kuluyuz (Usûlî, G. 41/3)

2.1.2. Feleğin Katları (Dokuz Felek)

Âlemi meydana getiren varlıklar ulvî ve sufiî olmak üzere iki kısma ayrılırlar. Ulvî varlıklar;

1. Felakü'l-Kamer (Ay)
2. Felakül-Utarit (Merkür)
3. Felakü'z Zühre (Venüs)
4. Felakü'ş-Şams (Güneş)
5. Felakü'l-Mirrîh (Mars)
6. Felakü'l Zuhal (Satürn)
7. Felakül-Müşteri (Jüpiter)
8. Felakü'l-Burûc (Burçlar)
9. Felakü'l-Atlas

olmak üzere dokuz felektir. Toprak, su, hava ve ateş ise süfli varlıkları teşkil ederler. Toprak merkezî noktayı meydana getirir ve ateş Felakü'l-Kamer'in iç yüzüne temas

eder. Felakü'l-Atlas, diğer feleklerden ayrı olarak, doğudan batıya doğru, günlük, dairevî bir dönüşle hareket eder. Feleklerin hepsi şeffaf cisimlerdir; görünmezler ve her birinin hızlılık ve yavaşlılık bakımından farklı, husûsî hareketleri vardır. Yıldızlar ise parlak cisimlerdir. Filozoflara göre ulvî mücerret varlıklar, şeriat sahiplerine göre semâ melekleridir. Süflî varlıkların da lâtif birer cismi, belirli merkezi, kararlı bir yeri, birer müdebbir ve idarecisi vardır (Fûzûlî, 1962: 17).

Bu dokuz felekten ilk yedisine "Seb'a-i seyyare" adı verilir ve bu yedi felekte yedi gezegen yer alır. Sekizinci felekte sabit yıldızlar bulunur. Boş olduğu için "Atlas" adı verilen dokuzuncu feleğe "Arş, Arş-ı a Tâ, Arş-ı İlâhî, Felek-i eflâk" denir. Dördüncü felekte yer alan Güneş sultandır. Ay ve feleğin veziri, Utarit kâtibi, Zühre çalgıcısı ve rakkâsesi, Mirrih seraskeri, Müşteri kadısı ve Zuhâl hazinedârıdır. Sekizinci felekte yer alan yıldızlar Hamel (Koç), Sevr (Boğa), Cevza (İkizler), Seretan (Yengeç), Esed (Arslan), Mizan(Terazi), Akrep, Kavs (Yay), Cedî (Oğlak), Sünbüle (Başak), Delvi (Kova) ve Hut (Balık) olmak üzere on iki burcu meydana getirirler. Gezegen ve burçların insanların hayatında ve talihlerinde etkili olduğuna inanılır (İpekten, 1973:159).

Gökyüzü yedi veya dokuz kat kabul edildiğinden, bahsedilirken genellikle çokluk halinde (gökler, felekler, eflâk vb.) kullanılır. Ayrıca yedi eflâk, yedi gerdûn, yedi çînî çanak, arûs-ı heft-felek, yedi başlı ejder, eflâkün dokuz meydanı, dokuz minâ, dokuz peymâne, dokuz çarhî kalkan, nüh kıbâb, dokuz kubbe vb. sözlerle onun katları bizzat ifâde edilmiştir (Kurnaz, 2012: 265). Beyitlerde "nûh âsumân, nûh felek, yedi eflâk" gibi geçmektedir, hem yedi hem de dokuz felek kullanımı göze çarpmaktadır. İnançlarımıza göre ilk sekiz felek duyular (şehâdet, sûret, fizik) âlemi, dokuzuncu felekse meta-fizik (fizik ötesi, gayb, misal, ervâh, arş,) âlemidir. Meta-fizik yerine daha samimi bir ifâde olan feleküstü tabirini kullanmak eski edebiyat mantığına daha uygun olacaktır. Feleküstü de fiziksel olarak duyular âleminde yaşayan insan için uzak ve yabancı değildir. Duyular âlemi aklın ulaşıp idrak edebildiği; feleküstü ise gönlün ulaşabildiği, kapsadığı veya gönlü kapsayan insanın iç âlemidir (Uludağ, 1999, 207).

Müslümanların inanışına göre; 1. gökte yani ay semasında müminler, 9. gökte Hz. Peygamber bulunur. Hz. Âdem de ay semâsındadır ve Mi´râc sırasında Hz. Peygamberle Hz. Âdem gök kapısı olan bu semada buluşmuştur (Çelebioğlu,1998: 682).

Eski astronomiye göre yedi kat feleğin her biri bir madenden meydana gelmiştir. Buna göre: 7. kat felek (aribâ) = Nur-ı ezherden veya kırmızı yakuttandır. 6. kat felek

(rak'a)= Yeni incidendir. 5. kat felek (dinekâ)= Kırmızı altındandır. 4. kat fele (erkalûn) Beyaz gümüştendir. 3. kat felek (mâ'ûn)= Sarı yakuttandır. 2. kat felek(kaydûm)=Kırmızı yakuttandır. 1. kat felek (berki'â)= Yeşil zeberceddendir (Hakkı, 1983: 12).

Hayalî Bey Divânı'nda gökyüzü, eski astronomi anlayışına uygun şekilde ele alınmıştır. Buna göre, dünya kâinatın merkezi olup, yedi (veya dokuz) kat gök onun üzerinde soğan zarı gibi üst üste geçmiş vaziyettedir. Her gök katında bir seyyâre bulunduğu kabul edilir. Bunlar: Ay, Utarit, Zühre, Güneş, Mirrih, Müşteri, Zuhal şeklinde sıralanmaktadırlar (Kurnaz, 2012: 265).

Aşağıdaki örnekte bu hususa işaret edilmiştir:

Nitekim mâh-ı nev sancak çeke encüm ola leşker
Nitekim hükm ede çarha nücûmun yedi erkânı (Hayalî, K. 22/27)

Bâkî, bu beytinde felekleri üst üste geçmiş tabakalar hâlinde düşünmüştür:

Benzetdiler o mâha diyü mihr-i enveri
Biri birine koydı figânum felekleri (Bâkî, G. 504/1)

Dördüncü gök (çarh-ı çârüm, âsumân-ı çârüm), güneş ve Hz. İsâ nedeniyle beyitlerde sık sık geçmektedir. Bunun nedeni güneşin burada bulunması ve Hz.İsâ'nın da göğe yükseltilince burada kalmış olmasıdır.

Felekler insanlar tarafından tam olarak çözülememiştir. Bu nedenle insanların gökyüzüne olan merakı son bulmamaktadır. Genel olarak şâirlerde dokuz felek kullanımı yaygındır:

Bu tokuz dâyireden ötesini bilmezüz
Şonı hayr ola hele bizde ʿaceb hayret var (Yahya Bey, G. 66/5)

Felekler şeklinin yuvarlak olması nedeniyle dâireye benzetilir. Yahya Bey de dokuz feleği dokuz dâireye benzetmiştir:

Fasl-ı hazân gibi bozan kayd-ı vücûd-ı bağını
Taşraya başdı bu tokuz dâyireden ayağını (Yahya Bey, G. 499/1)

Nev'î, aşağıdaki beyitte dokuz feleği dokuz perdeye benzetmiştir:

Bir nağmesi ider bu tokuz perdeden güzer
Uymaz uşûl-i mutribe sâkî rebâb-ı ışk (Nev'î, G. 219/2**)**

Bâkî'nin aşağıdaki beyitine baktığımızda dokuz kat göğü dokuz daneli sümbüle benzetildiği görülmektedir:

Fâzıl-ı dehr Mehemmed Çelebi kim eflâk

Bâg-ı fazlında tokuz dânelû hem ser sünbül (Bakî, K. 24/18)

Gökler ise bunun etrafında döner ve birbiri üzerine geçmiş soğan zarları gibidir. (Hakkı,1983: 85). Bu düşünceyi destekleyen beyitlerden birini de Yahya Bey dile getirmiştir:

Biri birimin üstine döner felek gibi

Şahinlere seferde olur âşiyân koç (Yahya Bey, G. 450/2)

Zâtî de dokuz felek ve yedi gezegenin her gün döndüğünü belirtir. Bunlar soğan kabuğu gibi birbirini sarmaktadır:

Her gün yedi seyyare tokuz çarh-ı mutabbak

Ey mah-ı münevver döner üstüñe muallak (Zâtî, G. 655/1)

Benüm katumda a'lâdur işigün

Tokuz kat çarhdan ey mâh bin kat (Zâtî, G. 82/3)

'Sitâm' altın ve gümüşle işlemeli at başlığıdır. Bâkî, bir kasîdesinde padişaha dua maksadıyla dokuz felek yedi yıldızla ufukları devrettigi müddetçe o padişahın altın başlıklı atının koşturmasını ister:

Eşheb-i zerrîn-sitâm-ı bahtı cevlân eylesün

Nüh felek tâ devr ide âfâkı heft ahter bile (Bâkî, K. 10/15)

Merdiven, şekli ve çıkmaya yarayan bir unsur olarak, âşığı bedenine saplanmış sevgilinin okları, neşeye basamak olması bakımından kadeh (içki) ve dokuz kat felek olarak düşünülür (Sefercioğlu, 2001: 88). Bu beyitte de Yahya Bey, Peygamberimizi överken O'nun faziletinin büyüklüğü karşısında güneşi hakir bir softaya, felekleri de dokuz basamaklı minik bir merdivene benzetmektedir:

Şehr-i fazlında güneş bir sûhtedûr meşhûr-ı nâs

Kasr-ı kadrinde felekler tokuz ayak nerdibân (Yahya Bey, K. 2/24)

Yahya Bey'e göre sekiz cennet, sevgilinin güzellik bahçesinde ancak bir güzel bir gül, dokuz kat göğün ise sevgilinin güzelliğinin derecesinde ancak bir basamaktır:

Sekiz cennet cemâli gülşeninde bir gül-i zîbâ
Tokuz eflâk kadr-i rif'at-i dildâra bir pâye (Yahya Bey, G. 421/4)

Aşağıdaki beyitte dokuz dolanmakla dokuz felek arasında bir ilgi kurulmuştur. Dokuz dolanmak, hayata dair iyi kötü birçok olay yaşamak anlamında kullanılmıştır. Bu açıdan dokuz felek de sürekli döner ve iyi kötü birçok olayı insanlara yaşatır:

Döne döne tolanur idüm kûyını anun
Çarha girüp felek dahı tokuz tolanmadın (Bâkî, G. 397/4)

Kaşlar gam denizi girdabında bir gemiye benzetilmiştir. Sevgili kaşlarını siper gibi çin ettiğinden âşığın âhı dokuz göğü delip geçmektedir:

Siper gibi kaşın çîn etdigiyçin ol kemân-ebrû
Hadeng-i âh ile deldim bu dokuz çarhı kalkanı (Hayalî, K. 14/19)

Bazı beyitlerde yedi felek düşünesi hâkimdir:

Hayâli yedi eflâkin nola gönlünde yer etse
Elifle dâğ ile başdan ayağa âh âhem ben (Hayalî, G. 402/5)

Feleklerin devretmesiyle güvercinlerin takla atması arasında ilgi kurulmuştur. Beyitte "yidi mu'allak döner hamâm" ibaresi "yedi takla atan güvercin" şeklinde düşünülmüştür:

Fazlı fezâsı içre bu eflâk-ı bî-karâr
Evc-i hevâda yidi mu'allak döner hamâm (Bâkî, K. 23/21)

Yeddi ahterden felek düzdü anuñ için bir katâr
Kim çeker sahrâda esbâb-i sipâhın subh u şâm (Fuzûlî, Tc. IV. 4/7)

Hz. İsâ, Mesîh adıyla da edebiyatta çok anılır. Özellikle de ölmeyip göğe çekilmesi hâla dördüncü kat gökte bulunması beyitlerde karşımıza sık sık çıkmaktadır. Bu nedenle Mesîh ile güneş her ikisi de dördüncü gökte bulunmaktadır. Âşık da İsâ gibi tecerrüd edip güneş göğüne yükselmek istemektedir:

Felek farkına çıkmaga yolum var ey Mesîhâ-dem
Elifle dâğ ile baştan ayağa ah ahem ben (Hayalî, G. 436/2)

Padişahların yedi sancağı bulunmaktadır. Bâkî, bu yedi sancak âlemi padişahın saltanatının göğünün yedi gezegenine benzetmektedir:

Felek-i saltanatun seb'a-i seyyâresidür
Kâm-kârâ o yedi ser-'âlem-i nûr-efsân (Bâkî, K. 2/21)

Bahsedilen kişinin hediye ettiği altın işlemeli miğfer, sayı itibariyle dokuz kat göğe benzetilmiştir:

Tokuz tuğulğa 'atâ kıldı zer-nişân ü celî
Kıbâb-ı nüh feleğe benzedür gören anı (Yahya Bey, K. 23/16)

Yedi kat gökyüzü yedi taş olarak düşünülmüştür. Burada yıldız kayması yedi taştan geçmiş zehire benzetilmektedir. Benzetmenin kaynağı ise öldürücü zehirlerin yedi kat taştan geçirildiğine inanılmasıdır:

Gözyaşı seyyârelerdür dağ-ı sinem sabitat
Ehl-i derde yidi taştaş geçmiş agudur sihâb (Yahya Bey, G. 24/5)

2.1.2.1. Ay (Mâh, Kamer, Bedr, Hilâl, Mehtâb):

Arapçası kâmer, Farsçası mâhtır. Nücûm ilmine göre yer, felek-i evvel yani birinci kat göktür. Za'f, acz, cehl, nemîme, ahyâr, hareket, sûret ayın hususiyetlerindendir. Tâlî'i kâmerde olanlarda bunlar da bulunur. Tabîati itidal üzere bârid ve râbıttır. Felek-i evvele ve cuma gecesi ile pazartesi gününe hâkimdir. Dostu güneştir. Düşmanı yoktur. Eski kimyagerler gümüşe kamer derler; altına şems, kalaya zühre derler (Onay, 2004: 97).

Ay'ın vasıfları, zayıflık, acizlik, bilgisizlik, aşağılık, acelecilik, habercilik, hareket ve ses olarak belirlenmiştir. Ay'ın etkisi altında olanlarda karasızlık, ihmalcilik, hayalperestlik görülür; zayıf ve metanetsiz olurlar. Cuma gecesi ile pazartesi gününe hâkimdir. Eski Türk Edebiyatında bir de, Devr-i Kâmer tabiri vardır ki, kıyâmet ve âhir

zaman manasına kullanılır. Ve şimdi içinde bulunduğumuz devirdir (Levent,1984: 201). Bu son devir olduğu için bu devirin sonunda kıyamet kopacaktır.

"Hilâl-i ıyd" veya "hilâl-i rûzc" tamlamaları, eski hayatımızda, takvimdeki aybaşının, ayın görünmesiyle bilinmesi; dolayısıyla oruç ayının ve bayramların, hilâlin göründüğü zaman başlaması geleneğinden dolayıdır. Bunun için sevgilinin hilâl kaşlarının görünmesi âşığın bayramının başlaması demektir. Hilâl ile sevinç bu yüzden yanyana getirilir. Oruçlu kişinin bayram hilâlini gözlemesi ile âşığın sevgilinin kaşını gözlemesi arasında fazla bir fark yoktur. Hilâl şeklindeki ay ile nun, dal, na'l, keman, küpe, halka, külah, damga, kul, sürmedân kelimelerinin de yakından ilişkisi vardır (Pala, 2004: 42).

Ay divân edebiyatında genel olarak rengi, şekli, parlaklığı ve diğer gezegenlerle münasebeti açısından ele alınmıştır. Geceyi aydınlatması, parlaklığı, ışık kaynağı olması bakımından büyük önem taşır. Özellikle hilâl şekli birçok benzetmeyle kullanılmıştır. Ayrıca yüceliği ve yüksekliğiyle övülen şahısların mertebelerini ifâde için de kullanılmıştır.

Bazen övülenin yüzü parlaklığıyla, güzelliği, süslülüğüyle ve nur saçmasıyla, Ay'a benzetilmiştir. Zaman hesaplamada da önemli bir yere sahiptir.

Ay güzellik unsuru olarak sevgiliye benzetilir. Sevgili ay gibi güzel yüzlüdür, bu nedenle mertebesi hep yükseklerdedir:

Felek aşkında ol gayetde ey meh muztarib olmuş
Ki her ne eylese bilmez ne eyler ıztırabından (Fuzûlî, G. 213/4)

Eskiden insanın kaderi üzerinde yıldızların ve diğer gök cisimlerinin ilgisi olduğu düşünülürdü. Zatî bu beytinde bu bir inanışa değinmiştir:

Gün gibi karşudan ol meh çıkagelse Zatî
Gün toga başumuza ola sitâre ferrûh (Zatî, G. 106/7)

Hilâl şekil itibari ile çengele benzetilmiştir:

Felekde nurdan kullâb olupdur mâh-ı nev gûyâ
Çeker bâlâya ebrâr itdügi hayrat u ihsânı (Nev'î, K. 19/6)

Bâkî'nin bir beytinde ışık karşısında parlayan cam ile ay arasında benzerlik ilgisi kurulmuştur:

Hûrşîd öninde şu'lelenür mâh-ı nev müdâm
Gûyâ ki şem'a karşu görinür kenâr-ı câm (Bakî, K. 23/1)

Bâkî bu beytinde beyitte hilâli şekil yönüyle iki büklüm olan insana benzetmiştir:

Mihr-i sipihr-i mekremet ol kim cenâbına
Gökden hilâl iki bükilüp virür selâm (Bakî, K. 23/15)

Ay gece ışığıyla sevgilinin bulunduğu yere gelmiştir. Bu nedenle ahlâksız bir gence benzetilmiştir:

Şem'lerle kûyuna gelmiş gece mâh-ı felek
Akıbet yüz karalığı ile tutulur ol levend (Hayalî, G. 41/4)

Keyvân yedinci felektedir ve diğer feleklerin üstünde yer aldığı için ona ulaşılmayacağı söylenmektedir. Sevgilinin eşiği de çok yükseklerdedir. Çünkü o, göklerde, hatta Keyvân'ın bulunduğu yedinci göktedir. Aynı şekilde sevgiliye ulaşmak da imkânsızdır:

Kaçan ere eşigine yüz sürmege hurşîd
Kim mâh-ı felek menzil-i Keyvâna erişmez (Hayalî, G. 218/3)

Ben zerre eylesem eşiginde senin karar
Eflâk olurdu gün gibi ey mâh menzilim (Hayalî, G. 338/3)

Nev'î, bu beyitinde hilâl şeklindeki ayı Arapça'da dal harfine benzetmiştir:

Mâh-ı felek ki ay başı gelse hilâl olur
Devr-i zamâne kejligine ya^{c}nî dâl olur (Nev'î, G. 69/1)

Hilâl şekil olarak sevgilinin kaşına benzetilir. Her aybaşında bir hilâl bulunması feleğin, her aybaşına sevgilinin kaşından bir hayâl almasına bağlamıştır:

Çerh her ay başına salmış kaşundan bir hayâl
Bu cihettendür her ay başına olmak bir hilâl (Fuzûlî, G. 172/1)

Aşığın en büyük korkusu sevgiliyi kaybetmektir. Bu nedenle aşağıdaki beyitte

de âşık aya benzetilen sevgilinin başkasıyla akşamlamasına içerlemektedir:

O meh rakîb ile ahşamladı dün ey Yahya
Nücûm gibi gözüm aglamakdan oldı beyaz (Yahya Bey, G. 195/5)

Zatî, aya benzeyen sevgilisinin aynaya bakmasını ister, sonucun ne olacağını kendisi de bilmemektedir:

Zâtiyâ ol mâh varsun bir zaman seyr eylesün
Görelüm âyîne-i devrân ne sûret gösterür (Zatî, G. 194/5)

Sevgilinin yanağı ve gerdanı beyazdır. Bu nedenle beyazlığı ve nurundan dolayı aya benzetilmiştir:

Dir o mâhun gerdeninde Zâtiyâ anı gören
Sûre-i Nûrı ne nâzüg eylemis ezber yaka (Zatî, G. 13/7)

Didüm ey meh ‘izârunda nedür ol hat ki yazılmış
Ayıtdı kim du’â-yı nûr ile imân du’âsıdur (Zatî, G. 244/4)

Nev’î bu beytinde kaşları suya aksi vurmuş hilâle, yanağını da akarsuya benzetmiştir:

Aks-i hilâl-i çarh değül cûybârda
Reşk-i ruhunla âb-ı revân düşdi hançere (Nev’î, G. 428/2)

Ay hilâl şeklinde olunca iki büklüm olmuş insana benzetilir. Bu durum da görüntü açısından namaz kılan insana benzetilmiştir. Gökyüzü de ibadet edilen yer olarak düşünülmüştür:

Akşam namazını meh-i nev gökde kılmadan
Tâk-ı sipihr-i kıbleye karşu eğilmeden (Yahya Bey, G. 345/1)

Ay tutulmasının “...onun şeytanlar tarafından örtülmesiyle veya bir ejderhanın ayın önünde durmasıyla meydana geldiğine inanılır, onu kurtarmak için yani şeytanların ve ejderhanın ayı bırakıp gitmesi için gürültü yapılır, teneke çalınır, eller, taslar, madenî kaplar birbirine vurulur, silâhlar atılırdı”(Çelebioğlu, 1998: 679–680). Zatî, bu beytinde

ay tutulmasında yapılan gürültüye telmihde bulunarak sevgiliye benzeyen ayı göremediğini ifade etmektedir:

Gümletdi Zâtî âh ile çarhı hatun görüp
Mâha husûf irişse çalarlar o demde tas (Zatî, 575/5)

Divânlarını incelediğimiz şâirlerin beyitlerinde Ay, türlü görünümleriyle en çok dikkat çeken ve en çok işlenen kozmik unsurlar arasındadır. Çok farklı şekillerde görünmesi, yine onu konu alan benzetmelerin farklı farklı olmasını sağlamıştır.

2.1.2.2. Utârid (Merkür, Debîr-i Felek):

Güneşe yakın bir seyyaredir. Nücûm ilmine göre yeri ikinci kat göktür. Şiir ve muşahabenin, nutk ve kitabetin pîri sayılır. Eskiden birinin kitâbet kuvvetini anlatırken "Onun kalem-i Utarîd-rakamı" gibi tâbirler kullanırlardı. Bizde şiir ve inşânın timsâli hükmündedir. Yunan esatirinde Merkür mukabilidir. Ehl-i tencîme göre tabiat yâbis ve bâriddir. Diğer yıldızlarla imtizaç eder. İbrahim Hakki'nın Ma'rifetnâme'sine göre "Edeb, kiyaset, fehm ve fırâset, ehl ü dirayet, nutk u belagat, nakş u kitabet, hesâb, zekâ ve dikkat, hüner, san'at, hile ve hıyanet" mahsûsâtındandır. "Şâir, münşî, kâüb ve muhâsîb ana mütealliktir." [Burbân-ı Kâtı'] Tâlii Utarîd olanlarda bu vasıflar vardır. Kimyacılar civaya Utarîd derler. Tir, debîr-i felek, debîr-i semâ, münşî-i çarh gibi tâbirler de ona aittir (Onay, 2004: 449).

Batı'da sür'at sembolü olduğu gibi Doğu'da da ok anlamına gelen "Tîr" diye anılmıştır. Her yıldızla uyuşabilmesi, imtizaç edebilmesi sebebiyle "Mümtezic" ve "Münâfik" da denir. Fesahat ve Belâgatin sembolü oluşundan "Debîr-i Felek" unvanıyla adlandırılarak defter ve kalemle sembolize edilmiştir. Doğu minyatürlerinde tavus kuşuna binmiş, sağ elinde bir yılan sol elinde yuvarlak bir tahta bulunan yahut başında taç ve sırtında yeşil cübbe ile kürsüde iki eliyle Kur'an'ı okuyan güzel bir genç suretinde tasavvur edilmiştir. Farsçada Zâdus veya Zavdus da denmiştir (Şentürk, 1994: 152).

Bu yıldıza mensup olanlar zeki, faal, talakat ve belagat sahibi, uysal, sanata yatkın, neşeli ve hassas olurken olumsuz olarak da hilekâr ve vefâsızdırlar. İkinci feleğe, pazar gecesi ve çarşamba gününe hâkim olup dostu ay, düşmanları da güneş ile Zühre'dir (Levend,1984: 202–203). Aynı zamanda bu burçta doğanların anlayışlı ve

kurnaz oldukları söylenir. Güzel söz ve yazı ile sanatkârlığın sembolüdür. Dost yıldızı Kamer olmakla birlikte; düşmanları ise Şems ve Zühre'dir.

Utârid alaca rengi temsil eden bir yıldızdır. Bu da onun mümteziç yani uyumlu bir yıldız olması sebebiyledir. Zîrâ Utârid'in mîzâcı kutlu yıldızla bir araya geldiğinde kutlu, kutsuz yıldızla beraber olduğunda ise kutsuz olmaya müsâiddir. Bu durum renk olarak alacalıkla ifâde edilmiştir. Bu itibârla Utârid'in güneş ile olan yakınlığı kutludur (Deniz, 1992: 214).

Bu beyitte âşığın sevgilisiyle kavuşmasıyla Utârid ve güneşin kavuşması benzetilmiştir:

Yanunda şol kişi ki sa^{c}âdetlere ire
Benzer 'Utâride ki ide Mihr ile kıran (Yahya Bey, K. 27/15)

Bâkî, bu beyitte Utâridi insanların ve cinlerin hükümdarının buyruklarına tuğra çeken felek yazıcısı olarak düşünmüştür:

Dest urmıs idi kilk-i şihâba debîr-i çarh
Tugrâ-nüvîs-i hükm-i Hudâvend-i ins ü cân (Bâkî, K. 1/3)

Utârid, bu beyitte de feleğin yazıcısı olarak düşünülmüştür:

Debîr-i felek yazmaga vâridâtın
Eşi‘a getürmisdür altun kalemler (Bâkî, K. 3/23)

Hayalî Bey, Kânûnî Sultan Süleyman için yazdığı bir kasîdesinde Utârid'i Padişahın yüceliğini yazan bir kâtip olarak düşünmüştür:

Âfitâbın zer devâlıyla gelirsin her seher
Ey utârid dergehinde kâtib-i dîvân mısın (Hayalî, K. 20/8)

Hayalî, bir başka beytinde şiirini överek Utârid’e yazdırmayı dilemektedir:

Hayalî nazmını gûş-ı felek ile işitip
Diler Utâride yazdırmaga sipihr-i dü-reng (Hayalî, K. 7/21)

Aşağıdaki beyitte Utârid defter şeklinde ifâde edilmiştir:

Gördü evrâk-ı 'Utâritte yazılmış hali ile
Gün doğunca eyledi bu matla'ı ezber güneş (Hayalî, K. 5/8)

Zatî bu beytinde Güneşi Padişah, Utârid'i onun yazıcısı olarak düşünmüştür:

Utârid ana yazupdur idüp cebînüni vasf
O hat ki levh-i cemalünde görinür kamerin (Zatî, G. 794/4)

Şihâb yıldız kayması olarak bilinir. Ancak bu beyitte kalem için benzetilen olur. Utârid de övülen kişi olarak kâtiptir:

Kendü Utârid-i feleğe benzemiş hemân
Destindeki kalem şan olupdur şihâb ana (Yahya Bey, K. 24/16)

Şâir şiirini övmek için yazdığı beytinde Utârid'in kendi şiiri dışında bir şiiri beğenmediğini ifâde etmektedir:

Hayalî nazmım tâ kim 'Utârid istima etdi
Beğenmez matla-ı mihr ile gökde nazm-ı pervîni (Hayâlî, G. 38/5)

Övülen kişiyi daha da yüceltmek için Utârid benzetmesi kullanılmaktadır:

Nitekim devr ide sultân-ı encüm burc-ı eflâki
Utârid ola anun kâtib-i erkân-ı dîvânı (Nev'î, K. 18/22)

Utârid kim debîr-i münşî-i dîvân-ı "âlîdür
Anun nesh itdi hükmin hattunun kânun u erkânı (Nev'î, K. 19/15)

Dostu ay, düşmanları Güneş ve Zühredir. Bu düşünceyi Bakî, şu şekilde dile getirmiştir:

Misâl-i cûduna unvan yazar debîr-i felek
Mürebbi-i fuzalâ dest-gîr-i ehl-i kemâl (Bakî, K. 20/24)

2.1.2.3. Güneş (Mihr, Afitâb, Şems, Hurşid):

Nücûm ilmine göre kuvvet, şiddet, kahır, istitâlet, sürekli gazab, rağbet, hiss, iffet, hayâ ve rikkat evsâfindandır. Sarı renk güneşe mensuptur. Buna mensup olanlar zeki, kuvvet sahibi ve sanatkâr olurlar, alâyiş ve eğlenceyi severler. Kimyagerlerce altına şems denir. Kâmer ve Müşteri dostları, Zühre ve Zühâl düşmanlarıdır. Mevkii dördüncü kat göktür. Neyyir-i A'zam da derler. Pazar günü ile Perşembe gecesine hâkimdir. Tabiati itidal üzere hâr ve

yâbistir. Güneşin Arapça'sı şems, Farsça'sı mihr, âfitâb, hurşiddir. Mecazi isimleri ise sayısızdır (Onay, 2000: 224). Sa'd-ı evsat diye de isimlendirilmiştir. Vasıflan kuvvet, şiddet, kahr, zor yatışan öfke, rağbet, his, rikkat, hayâ ve iffet bulunmuştur. Pazar günü ve perşembe gecesine hâkim bulunmuştur (Hakkı,1983:118–119).

Güneş şâirler tarafından genel olarak rengi, parlaklığı, şekli, sıcaklığı, yüksekliği, hareketi, dördüncü gökte bulunması, dünyayı aydınlayan en önemli ışık kaynağı oluşu açısından ele alınmıştır. Güneş, zaman zaman da yüceliği, yüksekliği; parlaklığı; feleğin altından kalkanı olması; devamlı dönmesi; adaleti, iktidarı temsil etmesi; ışık, nur saçıyor olması bakımından da ele alınmıştır.

Şâir, bu beyitte, şiirini övmektedir. Kendisini güzel söz söyleyen padişaha, güneşi de bu padişahın söylediklerini kaleme alacak kâtibe benzetmektedir.

Çin seher altun kalemle yazsun anı âfitâb
Bir güzel matla' dimiş ol husrev-i şîrîn-kelâm (Yahya Bey, G. 253/4)

Nûr-ı hüsnünle cihânı ey güneş tutdun temâm
Şems-i devlet sâye-i Rahmâna benzettim seni (Hayalî, G. 55/3)

Güneşin batışı farklı bir bakış açısı ile ele alınmıştır. Sevgilinin yüzü güneşten daha üstündür. Onun için, gökyüzü yani felek onu görünce güneşi yere çalmaktadır:

Seyr edicek izâr-ı yârı felek
Yerlere çaldı mihr-i rahşânı (Hayalî, G. 557/3**)**

Bakî, bu beytinde Güneş'i, ışıktan kol ve kanatlarıyla bir irem tavusu olarak düşünmüştür:

Eşi'a bâl ü per oldı güneş zeyn itdi etrâfin
İrem tâvûsı gibi subh-dem gösterdi cevlânı (Bakî, K. 14/3)

Başka bir beytinde de Güneş, rengi bakımından altın tabaktan cevher saçan biri gibi düşünülmüştür:

Her seher sahn-i zümürrüd-gûn-ı gerdûn üstine
Âfitâb altun tabakdan tâ ola gevher-feşân (Bakî, K. 22/34)

Bâkî bu beytinde de Güneşi altın bir kadehe benzetmiştir:

Meclis-i 'işretine bâde şafak bâdiye çarh
Nukl encüm meh ü hûrşîd iki câm-ı zerrîn (Bakî, K. 26/18)

Sevgili divân edebiyatında eşsiz bir güzelliğe sahiptir. Güneş de eşsiz olduğu için sevgiliye benzetilmiştir. Allah, en güzel hüsn ve ahlâkı onda yaratmıştır:

Bu güzellik ki atâ eylemiş Allâh sana
Germ olursa nola mihr-i felek ey mâh sana (Hayâlî, G. 19/1)

Fuzûlî Güneşi, Mecnûn'a benzeterek hiçbir zaman vuslata eremediğini ifâde etmektedir:

Yetmeyip vaslına sen Leylî veşin bir ömrdür
Ben kimi Mecnûn olup sahrâya düşmüş âfitâb (Fuzûlî, G. 29/5)

Bilindiği gibi Güneş, Ay'a ışık verir. Fuzûlî Ay'ın, Güneş'ten ışık alması nedeniyle ona minnet duyduğunu ifade etmiştir:

Yol aparsaydı senin ihsanına bir zerrece
Âf-tâbın minnetin çekmezdi nûr için kamer (Fuzûlî, K. 34/22)

Nev'î bu beytinde "Güneş balçıkla sıvanmaz." atasözünü bizlere hatırlatmıştır:

Güneşi balçık eylemez mestur
Eyledün gerçi hâk içinde karâr (Nev'î, Tc. VI. 1/48)

Gül ile güneş arasında ilgi kurulan beyitte, kış güneşi, kış mevsiminde açan ve büyük rağbet gören güle benzetilmiştir:

Merğûb olur açılsa şitâ mevsiminde gül
Höşdur zarnân-ı berf olıcak şems-i tâbdâr (Nev'î, K. 53/7)

Yahya Bey övülenin yüceltilmesi nedeniyle felek kasrı güneş de bu kasra asılmış aynaya benzetilmiştir. Güneşin şeklinin yuvarlak olması bu benzetmede etkili olmuştur:

Zencir-i zerle mihr-i felek tâk-ı kaşruna
Zerrin âyine gibi asılsa vechi var (Yahya Bey, K. 10/36)

Fuzûlî, güneşi felek kubbesinin elinde bir kalkan olarak düşünmüştür:

Çerh kalkanı zerrin kubbe etmiş mihrden
Mâh-ı nev tîgin şafaktan eylemiş gül-gün nîyâm (Fuzûlî, K. 14/10)

Çerh testiye Güneşin pınara benzetildiği beyitte katre katre akan aydınlık yıldızları oluşturmaktadır:

Gizleyip çeşme-i hurşîd suyun kûze-i çarh
Katre katre kıla encüm reşehâtın peydâ (Fuzûlî, G. 23/2)

2.1.2.4. Merih (Mirrih, Mars, Behram):

Merihin (Mirrih, Mars, Behram) asıl mânâsı uzun oktur. Mirrih süratle hareket ettiği için bu ismi almıştır (Pala, 1995: 244). Kırmızı renk buna mensuptur. Behrâm-ı Felek de denir. Yunan esatirinde mukabili Mars'dır (Onay, 2000: 329).

Yıldız ilmi içinde gezegenler önemli yer tutar. Merih ise nahs-ı asgar (küçük uğursuzluk) olarak kabul edilir. Yıldızların burçlar üzerine etkisinden dolayı Mirrih aşırı derecede ateşli ve kurudur. Neşe, yiğitlik, kızgınlık, sefahat, kuvvet, savaş, hıyanet, gazap gibi özellikler onunla ilgili görülürdü. Feleğin başkomutanı mesabesindedir. Elinde bir kılıç veya hançer ile tasvir edilir. Yunan mitolojisinde savaş tanrısı olarak bilinir. Burçlar içinde yıldızı Merih olanlar kuvvetli, öfkeli, sert ve cüretkâr olurlarmış. Kararlılık ve girişkenlik ile dolu, ama devamlı kavgacı imişler. Beşinci felek Merih'in etkisi altındadır. Kendisi de o gökte bulunur. Cumartesi gecesi ve Sah gündüzlerine hâkimdir. Kırmızı renk de Merih'e aittir (Pala, 1995: 389).

Beşinci feleğin yıldızıdır. Yunanlılarda savaş tanrısı Ares, Romalılarda ise mars olarak bilinen bu yıldız, İran'da Behram adıyla anılarak hayır meleklerinden sayılmıştır. Batı'da buluttan ata binmiş, elinde mızrak veya kılıç bulunan, bazen de postacı kılığında bir delikanlı olarak tarif edilen Merih; Doğu'da sağ elinde kınından çekilmiş bir kılıç veya mızrak bulunan, sol eliyle de kanlı bir insan başı tutan kızıl parmaklı bir delikanlı olarak tasavvur edilir. Savaş, kin ve zulmü temsil eder. Bazı minyatürlerde başında miğfer de bulunur (Şentürk,1994:162). Merih diğer adıyla Mirrih daha çok erkekleri temsil eder. Bu nedenle kuvvetli, hiddetli olduğuna inanılır. Kin, zulüm ve intikam hislerini de temsil ettiğine inanıldığından bu tür psikolojik hallerle birlikte de kullanılmıştır:

Havf-i tîginden eyâ Hurşîd-i Mirrîh-intikâm
Çarhî kalkanın sipihrin yüzüne tutar güneş (Hayalî, K.5/17)

Mirrih, aşağıdaki beyitte sevgilinin insafsız gözlerine benzetilmiştir:
Âfitâb üstinde ey Mirrîhi görmek isteyen
Yüzi üstinde o mâhun çem-i bî-pervâya bak (Zatî, G. 651/5)

Merih'in elinde kılıç veya benzeri bir silah tuttuğuna inanıldığından savaş âletleriyle birlikte anıldığı da görülür:
Ele Mirrîh-sıfat hançer alup didi hubib
Şems-i ömrün ufuk-ı mevte karîb oldı garîb **(**Zatî, G. 57/1)

Aynı şekilde eski edebiyatta Mirrih, kan dökücü özelliğiyle de kullanılmıştır:
Gerçi oldun müşteri Zâtı meta'-ı mihrine
Ol mehün Mirrrih-i çeşminden hazer kıl dâima (Zatî, G. 32/5)

Fuzûlî bu beytinde Güneş'in kendisine bir kalkan vermesi bakımından ele alınmıştır:
Ey gönül devrân çekip gerdûna Keyvan mahmilin
Şems'den Mirrih'e vermiş tevsen-i zerrîh-ligâm (Fuzûlî, K. 14/9)

Mirrîh, usturasını çarha tutan, onu keskinleştiren bir sünnetçi olarak düşünülmüştür:
Mirrîh hele usturasın çarha tutardı
İsterdi ki sünnetçi ide ol meh-i zîbâ (Nev'î, K. 3/I7)

Kıran; iki yıldızın aynı burçta aynı derece ve dakikada bir araya gelmesi olarak bilinir. Bu beyitte Mirrihin kıranına değinilmiştir:
Kırmızı lâle takınmış başına ol nev-cüvân
Bir güneşdür sanasın Mirrih ile itmiş kıran (Yahya Bey, G. 297/1)

Merih yıldızı, Yunanların Ares, Romalıların Mars dedikleri harp tanrısıdır. Bu yıldız, elinde kılıç ve mızrak bulunan ve bazen bir elinde kesik bir insan başı tutan,

güzel bir delikanlı şeklinde düşünülmüş ve tasvir edilmiştir. Ayrıca İran'da da bir başkomutandır. Bu sebeple beyitlerde de genellikle bir savaşçı, bir mücâhid olarak vasıflandırılmıştır (Deniz, 1992: 155).

Merih, burada elinde kılıcı, kolunda kalkanıyla mücâhidlere örnek teşkil etmektedir:

Mücâhidler felekde kevkeb-i Mirrîhün emsali
Elinde tiğ-ı rahşânı kolında çarhî kalkanı (Yahya Bey, K. 16/3)

Zâtî ol ârızı meh şevk ile Mirrih-sıfat
Seni öldürmege bir tiğ-i mücevher kuşanur (Zatî, G. 430/5)

2.1.2.5. Müşterî (Bercîs, Kâdî-i Felek, Hatîb-i Felek):

Feleklerin kadısı ya da hatibi olarak bilinir; Zühre'den sonra en parlak yıldızdır. Tabiatı râtıp ve hârdır. Saadet saçıcı olarak bilinen bu yıldıza "sa'd-ı ekber" yani büyük uğurlu denilmektedir. Dostları Ay ve Mirrîh, düşmanları Utârid ve Zühre'dir. Perşembe günü ve pazartesi gecesine hâkim olan bu yıldızın vasıfları ise; dil ve ilim, hayâ, cömertlik ve alçak gönüllülük, akıl ve iffet, güzel ve ma'nâlı konuşma hususundaki gayreti tespit edilmiştir. İ. Hakkı Hazretleri, "Eğer ana rahmine düşen çocuklara bu yıldızın şansı rastlasa Allah'ın emriyle bunun temiz tabiatı ve güzel vasıfları ona geçer (Hakkı,1983: 69) demektedir. Müşterî yeryüzüne hâkimken doğanlar büyük yüzlü, iri ve şehlâ gözlü, aksakallı, iyi huylu, akıllı, zarif, talihli ve mesut olurlar, güzel konuşurlar (Şentürk, 1994: 163).

Batı'da kudretli bir tanrı olarak kabul görmüş, tahtının önünde içlerinden hayır ve şerri çıkardığı iki ficinin bulunduğu bir insan suretinde hayal edilmiştir. Olimp dağının tepesinde oturarak yıldırım ve şimşekleri gönderdiği, bulutlan idare edip yağmurlar yağdırdığı v.b. tabiat hadiselerine hükmettiğine inanılırdı. Doğu'da ise bu tasavvurlar bazı değişikliklere uğrayarak Müşteri, feleğin kadısı yahut hatibi anlamına gelen "Kadî-i felek" yahut "hatîb-i felek" şeklinde kabul edilmiştir. Minyatürlerde ata binmiş, sağ elinde kılıç, sol elinde yay olan, yahut da çeşitli renklerde kumaşlardan elbise giymiş erkek suretinde tasvir edilmiştir (Şentürk, 1994: 164).

Bu yıldızın etkisi altında doğmuş olanlar, terbiyeli, utangaç, iyi ve yumuşak huylu, alçak gönüllü, cömert olurlar. Düzgün ve güzel söz söylerler. Feleğin kadısı ve hâtibi

olarak bilinir. Sa'd-ı ekber (büyük kutluluk) olarak kabul edilmiştir. Pazartesi gecesi ile Perşembe gündüzlerine hâkimdir. Mavi renk, Müşteri yıldızına aittir. Merih (Mirrih) ile Ay (Kamer) dost yıldızlan; Zühre ile Utârid ise düşman yıldızlarıdır. Özellikle medhiyelerde bahsedilen kişiler düşüncelerinde ve işlerindeki isabetten dolayı Müşteri yıldızına benzetilirler (Pala,1995: 413).

Edebiyatımızda, adalet, hikmet-i İlâhi menzilesindedir. Eski metinlerde vezirler, âlimler, hâkimler bu yıldıza benzetilmiştir. "Vezir-i müşteri-tedbîr" tabiri çok geçer. Bir adı da Hürmüz'dür (Onay, 2000: 341).

Zatî, şiirinin mükemmellik ve tesirini ifâde için ‘Eğer Müşteri şiirimi görseydi salâh ve zühdü bırakıp Zühre gibi işret etmeğe başlardı’ demektedir:

Sahili u zühdü koyup başlayaydı Zöhre-veş 'ayşa
Eğer bâzâr-ı hüsn içre göreydi Müşteri şi'rüm (Zatî, G. 940/7)

Zatî aşağıdaki beyitlerinde mesafe ve mertebe yüksekliği için de Müşteri’yi kullanmıştır:

Menzil-i ahun senün oldı makâm-ı Müşteri
Bir mehün mihriyle ey dil yohsa bâzârun mı var (Zatî, G. 411/5)

Makâm-ı Müşteri oldı benüm menzil-geh-i ahum
Metıı'-t mihrüne ey meh İtarîdâr olmasun kimse (Zatî, G. 1290/5)

Minyatürlerde sol elinde yay tutan bir şahıs olarak tasavvur edilmesinden şâirler çoğu zaman Müşteri'yi Kavs ile yahut yaya benzetilen unsurlarla kullanırlar:

Ebrûna gözüm yaşı n'ola olsa mukârin
Çün Müşteri kavse ire ey meh şeref eyler (Hayalî, G. 177/3)

Müşteri, gezegenlerin en büyüğü olduğundan övülen kişi için de kullanılmaktadır:

Birisi mihr-i âlemdür birisi Müşterî-tal’at
Birisi mâh-ı Kenânî birisi Yûsuf-ı şânî (Nev’î, G. 495/3)

Alî-himem semiyy-i Alî sâhib-i kerem
Yûsuf cemâl u yızr-kadem Müşteri-mekân (Nev'î, K. 39/10)

2.1.2.6. Zühâl (Keyvân, Satürn, Sekendiz):

Zühâl'in bir adı da Keyvân'dır. Yedinci felek onun emrindedir. Onun hâkim olduğu senede soğuklar artar (Pala,1995: 538). Yunan mitolojisine göre âşık ve müzik tanrıçası Afrodit veya Venüs işte budur. Gök ile gündüzün kızıdır. Zühâl, babasını öldürdüğü zaman birkaç damla kan, denizde bir köpüğe düşmüştür. Afrodit bu kan ile köpükten doğmuştur. Bu yıldıza bakmak gönlü ferahlatır ve ruha neşe doldurur. Divân şiirinde çok zaman şarkı, aşk, güzellik ve çalgı ile birlikte anılır (Pala,1995: 585). Hüsn, aşk, şehvet sembolü olarak da düşünülmüştür.

Yunanlılar Zühâl'i elinde orak yahut eğri bir bıçak bulunan bir ihtiyar şeklinde tasavvur ederlerdi. Daha sonra yanına bir timsah ve kum saati koyarak zulüm ve zaman mefhumlarına işaret etmişlerdir. Doğu minyatürlerinde ise sağ elinde bir insan kafası bulunan, sol eliyle de bir insan elini tutan ihtiyar bir adam yahut beyaz bir ata binmiş, sağ elinde yalın kılıç bulunan, bir şahıs şeklinde temsil edilmiştir. Farsçada "Keş" ve "Keyvân" da denir. "Berid-i Felek" (feleğin postacısı), "Pâsbân-ı Felek" (feleğin kapıcısı), "Pîr-i Felek" (feleğin piri), "Dîde-bân-ı Felek" (feleğin gözcüsü), "Hindû-yı Pir", "Râlıib-i Pir", "Hindû-yı Sipihr" gibi adlarla da vasıflandırılmıştır. Seyyarelerin en üzerinde bulunduğu için Araplar ona "Şeyhü'n-nücûm" (yıldızların en yaşlısı) derler. Gerek bu ve gerekse Farsçada en yaygın şekilde kullanılan "Pîr-i Felek" adlan eski yıldız bilgisindeki bir inanıştan kaynaklanmaktadır. Buna göre seyyâreler dünyadan uzaklık sırasına göre 1000 yıldan 7000 yıla kadar bir ömre sahiptirler. Uzaklığı sebebiyle çapı en geniş olan Zühâl 7000 yaşla yıldızların en ihtiyan addedilir (Şentürk,1994: 168).

Zuhal, yedinci gökte bulunduğu için diğer seyyârelerden yüksektedir. Bu yönüyle ele alındığı gibi uğursuzluğu ile de ele alınır.

Aşağıdaki beyitte görüldüğü üzere Zühâl bir hindû olarak da düşünülmüştür:
Nâme-i 'izzetine oldı 'Utârid münşî
Kadri babında Zühâl hindû-yı derbân şekil (Hayalî, K. 8/15)

Zühâl, adı bazı beyitlerde "Keyvân" adıyla da kullanılmıştır:

Tekye-gâh-ı meskenetde kim ki mesken baglayup

Sakin oldı menzilin eyvân-ı Keyvân istemez (Zatî, G. 536/2)

Nev'î Zühâl'i köle olarak düşünmüştür:

Kadrime [c]arş-ı asman eyvân

Bende-i kemterün nice Keyvân (Nev'î, Tc. VI. 1/33)

Yahya Bey, Padişah çadırını örümcek ağı kadar önemsemeyen; uzlet köşesi varken Keyvân (Zühâl) sarayını istemeyeceğini dile getirmektedir:

Saymayan çetr-i hümâyûnı örümcek agına

Künc-i 'uzlet var iken eyvân-ı Keyvân istemez (Yahya Bey, G. 150/4)

Keyvân, Bâkî'nin şiirlerinde göğün yedinci katında olması ve rengi itibariyle ele alınmıştır:

Bâlâ-yı çarh-ı heftüme Keyvân-ı kühne-sâl

Oturmış idi niteki Hindû-yı pîl-bân (Bâkî, K. 1/8)

Gedâ-yı âsitânun âsmâna ser-fürû kılmaz

Begenmez hâsılı kemter kulun eyvân-ı Keyvânı (Bâkî, K. 5/28)

Zuhâl zaman zaman yüksekliği nedeniyle eve benzetilmiştir:

Varmazuz biz dâr-ı Daraya der-i İskendere

Hâne-i vîrânemüz eyvân-ı Keyvândur bize (Yahya Bey, G. 379/2)

Eski inanışlara göre yedi kat gök bir mücevherden meydana gelir. Bu beyitte de Zühâl mücevher anlamında kullanılmıştır:

Semend-i kadri eğer salsa mihr-i zerrîn-nal

Olur cevâhir-i iklîl-i Müşteri vü Zuhal (Fuzûlî, K. 23/12)

Zuhâl, yedinci felekte yani diğer feleklerin üstünde bulunmasından dolayı gece bekçisine benzetilmiştir:

Târem-i heftümde tâ kim ola keyvân pâsbân
Zeyn ide zâtu l-bürûcı küngür-i isnâ aşer (Nev'î, K. 12/98)

Zuhâl, en yüksek felekte bulunmaktadır. Bu bakımdan övgü için de kullanıldığı görülmektedir:

Sarây-ı fıtratına şâh-ı akl-ı kül mîmâr
Binâ-yı rif atine hindû-yı Zuhâl müzdür (Nev'î, K. 22/35)

Tâc-ı devlet idine başına hindû-yı Zuhâl
Atsa kasrundan yire köhne külâhın pâsbân (Nev'î, K. 37/16)

Cami, yükseklik bakımından en yüksek seyyâre olan Zühâl'in burcuna ve Tur Dağı'na benzetilmiştir:

Derun-ı hırmen-i rahmet misali birûnı
Cibâl-i Tûr-ı münâcât u bürc-i Keyvândur (Yahya Bey, K.4/9)

Kapun açub kılsa sen mâha nazar Keyvân rakîb
Ağlaram zirâ ki feth-ül-bâb ola bârân olur (Zatî, G. 206/3)

Nev'î, bu defa da sevgiliyi korumak ister ve onu âhına karşı uyarır. "Zuhâlpâye" olarak tanımladığı sevgili melek gibi gökler üzerindedir:

Ey mâh-ı Zuhal-pâye sakın âhum okından
Kim darbına bu günbed-i mînâ siper olmaz (Nev'î, G. 166/2)

2.1.2.7. Zühre (Çulpan, Nâhid, Venüs):

Üçüncü felektedir. Güneş ve aydan sonra gökyüzünde görünen en parlak cisimdir. Yunan tanrıçalarından Afrodit'e tekabül eden bu gezegene Romalılar Venüs, İranlılar ise Nâhid derler. Zeus (Müşterî)un kızıdır. Venüs heykellerinde görüldüğü üzere Batı'da güzel ve düzgün yapılı bir kız şeklinde tasvir edilir. Güzelliğiyle herkesi büyüleyen Venüs, bir çift güvercin yahut kuğu tarafından çekilen bir arabada da tasvir olunur. Doğu minyatürlerinde ise iki eliyle kopuz tutan genç bir kadın yahut yeşil ve sarı elbise giymiş, kollarında bilezikler, parmaklarında yüzük ve ayaklarında halkalar

bulunan ve kendisine bakan bir kadının karşısında oturan genç bir kız şeklinde tasvir edilmiştir (Şentürk, 1994:155).

Kadını temsil ettiği için edebiyatta yeri ayrıdır. Özellikle de musiki ile birlikte anılır. Eğlence meclislerinde adı geçektedir.

Bu yıldızın tesiri altındaki burçlarda doğanlar güzel, zarif, zevk sahibi, zeki, maharetli ve sanatkâr olurlar. Fazla hissidirler, Üçüncü felek Zühre'ye aittir. Cuma günü ve sah gecesi onun tesirindedir. Yeşil ve parlak renkler de ona aittir. Felek'in sazendesi olarak bilinir. Efsâneye göre Zühre İranlı, çok şûh ve güzel bir kadın imiş. Hârût ve Mârût adlı meleklerden göğe yükselmenin yolunu öğrenip oraya çıkmıştır (Pala, 2004: 494).

Eski yıldız bilgisine göre yeşil renktedir. Evi Sevr ve Mizan burçlarındadır. Zühâl ile dosttur. Müşteri'nin "Sa'd-i Ekber" olarak vasıflandırılmasına karşılık bu "Sa'd-i Asgar" olarak vasıflandırılır. El-Müncid'e göre eski Araplar onu güzellik tanrısı sayarak sabah ve akşam vakitleri görülen bu yıldıza taparlarmış. Soğukluğunda da kuruluğunda da itidal vardır. Cuma günü ile salı gecesi, iklimlerden beşinci iklim, renklerden yeşil, madenlerden kalay bu yıldıza mensuptur. Şehvet, bedende et, duygulardan koku alma, yaşlardan gençlik, hayvanlardan balıklar ve zehirli olanlar, beyaz ve sarı renkli yaratıklar, eti yenmeyen kuşlar ve akraba kadınlar bu yıldıza mensuptur. Zühre'nin hâkim olduğu zamanlarda doğanlar güzel yüzlü, sıkı etli, güzel sesli, kalın parmak ve kaim bacaklı, iyi huylu, müziğe istidatlı, şehvete düşkün, kumara tutkun olurlar. Müzisyenler ve hanendeler bu yıldızın tesirindedirler (Şentürk, 1994: 156).

Genel olarak beyitlere baktığımızda güzellik mefhumu ile birlikte kullanıldığı, gönlü ferahlatan bir güzelliğe sahip olduğu, insanlara neşe verdiği bilinmektedir. Aynı zamanda aşkı da temsil etmektedir. Müzikle yakından ilgili olduğu için çalgıcı özelliği de vardır.

Zühre yıldızının üçüncü kat felekte bulunması, mecliste yer bulunmamasından kaynaklanmıştır:

Meclisde Zühre-i feleğe yir bulunmadı
Bâm-ı sipihre çıksa temaşaya vechi var (Nev'î, K. 23/13)

Zühre yıldızını mecliste elinde ayı def olarak tutan bir defçiye benzetilmiştir. Musîkî ile bağlantılı olduğu için bu şekilde farklı enstrümanlarla adı geçmektedir:

Ey felek nakş-ı ruh-ı yârı Hayalî okusa
Zöhreyi mâh ile ol meclise deffâf eyle (Hayalî, G. 541/5)

Bazen de sazını eline almış felek bezminde şarkı söyleyen, meclise neşe ve canlılık katan kişiye benzetilmiştir:

Sâzına şa'şa'ayi târ edip Zöhre-i çarh
Nağme-i sünbüleden eyleye âheng-i nevâ (Hayalî, G. 9/3)

Fuzûlî, bir beytinde Zühre'yi şebnem olarak düşünmüştür:

Gül âteş üzre kılar akd-i zühre-i şeb-nem
Tedârük-i kamer ü şems eder sabâh u mesâ (Fuzûlî, K. 1/30)

Zühre yıldızı zevk ve safâyı temsil ettiğinden sevgilinin aşkının meyhânesinde sarhoş olmadan kanununu çalmaya başlamaz:

Olmadan meyhâne-i aşkında mest-i câm-ı zevk
Düzmedi bezm-i felekde Zühre kânun-ı tarab (Fuzûlî, G. 32/3)

Zatî, bu beytinde de Zühre'yi çengî olarak düşünmüştür:

Zöhre vü hurşîd ey meh bezm-i şâh-t hüsnüne
Biri çengî biri def-zen iki hasnâ câriye (Zatî, G. 1442/2)

Zühre birçok mûsikî âletini çalmaktadır. Meclislerde bazen çengi olarak geçmektedir:

Çengini yire çaldı hicâb eyledi andan
Görince salâhiyetini Zöhre-i zehrâ (Yahya Bey, K. 1/19)

Zühre yıldızının tesirinde doğanlarda farklı bir güzellik olduğuna inanılır. Bu güzellerin bulunduğu eğlence meclisini canlandırmak için kullandığı müzik âleti de sazdır:

Ş'ol ki virmiş hüsn-i bî-had Hâhk-ı bî-çün ana
Şivede Zöhreyle dem-sâz olmadur kânun ana (Zatî, G. 49/1)

Göñül her nagme kim çeng-i gamuñda ihtira' eyler
Koyup elden felekde Zühre sâzın istimâ' eyler (Bakî, G. 82/1)

Nev'î, Zühre'yi bir meclis içinde düşünmüştür:

Reşk itmesün mi bezm-i meye Zühre-i felek
Her câm âfitâb ola her bir habâb çarh (Nev'î, G. 46/2)

Nev'î, diğer bir beytinde Zühre'nin mehter oluşuna değinmektedir:

Çalındı bürc-i sipihr üzre nevbet-i şâdî
Güneşnakâre-i zer Zühre-i felek mehter (Nev'î, K. 16/5)

Zühre, aynı zamanda aşkın sembolüdür. Bu nedenle âşıkların canını yakan bir sevgiliye de benzetilir:

Aşkuñla Zühre çarhda gerdûn semâ'da
Hûrşîd ü mâh şevk ile sûz u güdâzda (Bakî, G. 446/3)

Musiki ve raks etmekte olan Zühre etrafındaki hâle nedeniyle halhal takmış birine benzetilir:

Pây-mâl itmek içün illeri bir şive ile
Zühre-i çarh-ı felek sâkma takdı halhal (Yahya Bey, K. 14/14)

Âşıkun ahı felekde Zöhreye dem-sâz olur
Kaddi çeng-ü- cismi kıldan ince benzi saz olur (Zatî, G. 387/1)

2.1.2.8.Yıldızlar (Necm, Ahter, Sitâre):

Kevkeb, nücüm, ahter ve sitâre adlarıyla yer alan yıldızlar ışıklı oluşları, çoklukları, gökyüzünde oluşları ve çok küçük görünüşleri gibi daha birçok husûsiyetleriyle gerçek manâda kullanıldıkları gibi değişik hayâllere de konu olmuşlardır (Deniz,1992:109).

Ay, Güneş Mirrih, Müşteri, Utârid, Zühâl, Zühre adlı yedi yıldızın kendilerine göre kuruluk, yaşlık, sıcaklık, soğukluk gibi tabiatleri; insanlarda görülen iyi ve fena huylar gibi

vasıfları; mizâcî, madeni, iklimi gibi bir takım hassaları vardır. Bazı mesleklere isnad olunmuştur. Bunlara Seb'a-i Seyyare, Heft-bânû, Heft-âyîne de derler. Herkesin bir yıldızı olduğu için bir yıldıza mensup olan kimse de o yıldızda bulunan ve bulunması ferz olunan vasıflar yıldıznâme adlı kitaplarda uzun uzun yazılıdır (Onay, 2004: 462- 463).

Yıldızlar eski edebiyatta sık rastladığımız bir unsurdur. Bunun nedeni bütün ruhların sekizinci kat gökte bir yıldızı olduğu düşüncesidir. Bu yıldızların gökyüzündeki konumlarına göre insanların kaderlerinin belirleneceği düşünülmüştür. Bu nedenle Osmanlı devleti zamanında ordularda, saraylarda birer de müneccim bulunmasının nedeni bu inanışlardır. Bu inanca göre insan, doğum anında hangi yıldızın tesirinde kalırsa, o yıldızın durumuna göre, insanın bahtı açık veya kapalı olur. Eğer nahs (kutsuz) bir yıldızın tesirinde doğmuşsa o insan için "bed-baht, "baht-ı siyah" denilmektedir.

Divânlarını incelediğimiz şâirlerde yıldızlar çoğunlukla parlaklıkları ve güzellikleri, kaderi temsil etmeleri, yol gösterici olmaları, şansı ya da şanssızlığı sembol etmeleri ve bunların dışında benzetme unsuru olarak kullanılmıştır.

Yıldızların bazı unsurlar ile benzerliği de daha çok şekil yönündendir. Yıldızlar, renk, küçüklük ve çokluk itibariyle dâne veya darıya benzetilmiştir. Bu nedenle bazı farklı şekillerde ele alınmışlardır.

Bâkî, beytinde yıldız ile baht arasında ilgi kurmuştur:

Kevkeb-i bahtımız saîd olmaz
Çünkü baht-ı siyâha mensûbuz (Bakî, G. 197/3)

Fuzûlî, bu beytinde yıldızları akan suda oluşan kabarcıklar gibi düşünmüştür:

Göründü hey'et-i âb-i revanda şekl-i habâb
Sübûta yetti sebât-i nücûm ü seyr-i semâ (Fuzûlî, K. 1/22)

Fuzûlî, diğer bir beytinde de yıldızları gül yaprağına benzetilmiştir:

Sebze üzre gezdirir bâd-i sabâ gül bergini
Sanki sebze âs-mândır kevkeb-i seyyar gül (Fuzûlî, K. 9/14)

Bâkî bu beytinde yıldızları karanlığı aydınlatan birer muma benzetmiştir:

Hengâm-ı şeb ki küngüre-i kasr-ı âsmân
Zeyn olmış idi şu'lelenüp şem'-i ahterân (Bakî, K. 1/1)

Hayâlî Bey, yıldızları ilm-i remlin münâsebetiyle noktaya benzetmiştir:

Arz etme bana ukde-i eşkâl-i nücûmu
Ben nükte -şinâsem beni remmâl mi sandın (Hayâlî, G. 268/2)

Yıldızların çokluğu ve dağınıklığı, âşığın perişan hâlinin ifâdesi olarak da konu edilmiştir:

Hâlümi mihrün perişan eyledi encüm gibi
Mâh-ı nevdür kâmetüm yaşum Süreyyâdur begüm (Yahya Bey, G. 267/4)

Sevgili aya benzetildiği beyitte gözyaşları ise yıldızlara benzetilir:

Hoş geldi dün ol aya sirişküm nezâresi
Böyle olur ki âşıkın işler sitâresi (Fuzûlî, G. 299/1)

Sühâ yıldızı küçüklüğü nedeniyle gece görünmesi en zor olan yıldızdır. Bir de gün ışırsa bu yıldız mahvolmuş gibidir:

Çıktı bir gün ki ziyâsında tâmâmî-i rüsül
Oldu mahv öyle ki hurşîd şu'â'ında Sühâ (Fuzûlî, G. 5/2)

Hak âşığına, aşk yolunu gösteren yıldızlar vardır. Bu yıldızlar aşığın gözyaşlarıdır:

Nev'îye gösterüp reh-i 'ışkı nücûm-ı eşk
Gûyâ tarîk erenleridür pîre çekdiler (Nev'î, G. 79/5)

Hayâlî bu beytinde görüş ve düşüncelerin uymaması anlamına gelen yıldızı barışmamak deyimini kullanmıştır:

Dâr-ı cihânda yıldızı barışmaz ol mehin
Bencileyin sitâresi yok mübtelâ ile (Hayâlî, G. 487/3)

Eski inanışlara göre, yıldızların kader üzerindeki tesiri olduğuna hatta her insanın bir yıldızı olduğuna inanılırdı. Bu nedenle yıldızlar konumlarına göre uğurlu, uğursuz sayılmaktadır:

Tâli'im kevkeb-i sa'adet iken
Ah kim erdi ber-i zulmânî (Hayâlî, K. 16/25)

Yıldız ve peykân çok olmalarından dolayı birbirine benzetilir. Bu beyitte de solakların elinde yıldızlar kadar peykan bulunduğu ifade edilmektedir:

Solaklar encüm-i seyyar elinde tîr ü keman
Nücûm-ı sâyiresi tâc-ı zerle peykânı (Yahya Bey, K. 5/40)

Şâir, âşıkların gözünde bu dünyanın pek değerinin olmadığı düşünüyor. Hatta dünyayı ayak takımının evi, yıldızları da haşhaş taneleri olarak ifade etmektedir:

Ayn-ı ‘uşşâka cihân hâne-i evbâş gelür
Encüm-i çarh-ı felek dâne-i haşhaş gelür (Yahya Bey, G. 127/1)

Kasrlar heybetli ve süslü olmasıyla yıldızlara benzetilir. Yıldızlar bütün âlemi felekler üzerine çıkıp temâşâ eder:

Nucûm sanma temâşâ içün kamu âlem
Felekler üzre çıkup yapdı kasr-ı zibâlar (Yahya Bey, K. 9/3)

Bir inanca göre yıldızı düşük olanların bahtları kapalıdır. Zâtî, bu beytinde yıldızının düşük olduğunu ifade etmektedir:

Sen kaçarsın gözlerüm ayağuna dürler döşer
Yılduzı düşkün disem ‘uşşâkun ey dil-ber düşer (Zâtî G. 440/1)

Âşıkun gökde kim aydur güzelüm yılduzı yok
Âsitânunda yir itdi benüm eşk-i perenüm (Zâtî, G. 944/4)

Eski inanışlara göre herkesin bir yıldızı olduğu ve kişinin yıldızı kaydığında öleceği düşünülürdü. Zâtî, bu nedenle yıldız kayması ile birlikte talihinin bozulacağını ifade etmektedir:

Yaşumuz Zâtî döküldi yire mânend-i şihâb
Yâr rahm eylemedi düşdi bizüm yılduzumuz (Zâtî, G. 593/5)

Gün gibi karşudan ol meh çıkagelse Zâtî
Gün toga başumuza ola sitâre ferrûh (Zâtî, G.106/7)

Zâtî, bu beytinde kıyamet gününde yer ile gök birbirine karışacağını, yıldızların hepsinin yere döküleceği ifade etmektedir:

Kadem bas hey kıyâmet yüzüme yir eylesün kevkeb
Disünler kim kıyâmet geldi döküldi yire kevkeb (Zâtî,G.55/1)

2.1.2.9. Felek-i Atlas ve Burçlar:

Eski yıldız ilmine göre hareket halinde olan ve dönüşleri beli olan seyyârelerden sonra burçların bulunduğu "Felek-i atlas" veya "Felekü'l-eflâk" gibi adlarla anılan ve dönüşünden insan talihini etkilediği sanılan felek gelir. Buradaki burçlar ve yıldızlar sâbit olarak göründüklerinden bunlara "sâbite" adı verilmiştir.

Fürkatinde kara çulda kodı bir şeh Zâtî'yi
Kim o şâhun çarh-ı atlas rahş-ı kadri çulıdur (Zatî, G. 140/7)

Atlas-ı gerdûnu etmez himmeti rahşına şal
Tâ ki olmuştur Hayâli bende-i al-i 'Abâ   (Hayalî, G. 20/5)

Yüksekte oluşu, kara ve deniz savaşlarında üstünlük sağlamış oluşu nedeniyle sultana benzetilen liva için atlasın sayebân olduğu ifâde edilir. Güneş de bu seyyâreler içinde sultan durumundadır:

Çarh-ı atlas sâyebânıdur anun hûrşîd-veş
Fi'l-mesel oldı hemân sultân-ı bahr u ber liva (Yahya Bey, K.17/12)

Burç kelimesinin diğer bir anlamı da 'kale' demektir. Bu nedenle felekler zaman zaman kale şeklide düşünülmüştür:

On iki burçlı bir muhtasar hisar dutar
Hıred bu kal'alara göre çarh-ı gerdanı   (Nev'î, G. 96/29)

Burûc-ı kal'a-i gerdûna yine vakl-i seher
Dikildi sancak-ı zerrin-i hüsrev-i hâver   (Hayâlî, K. 3/1)

Herhangi bir gezegenin takımyıldızı içerisinde ulaştığı en yüksek noktaya "Burc-i şeref" denilmektedir. Bazen övülen kişini mertebesini belirmek için de bu tâbir

kullanılır:

Meh-i burc-i şeref Sultân Süleymân Sâye-i Yezdân
Ki tîgiyle güneş gibi tutubdur rûy-ı devrânı (Hayâlî, K. 14/24)

Şevkümüz gün gibi gökden kamere vire ziya
Gönlümüzden tog a gel ol kumer-i bürc-i şeref (Zatî, G. 631/4)

Dokuzuncu göğe aynca Arş ve Kürsî diyenler de olmuştur. Lügat manâsıyla "tavan, çatı, çardak, taht, bir yerin üstünü örten şey" demek olan Arş, ilâhî yüceliğin tecelligâhıdır. En yüksekte olması sebebiyle bütün kâinatı kavrayıp kapladığı telâkki edilir. Bu sebeple de beyitlerde arş-ı berin terkibiyle ifâde edilerek en çok yüceltme unsuru olarak kullanılmıştır (Deniz,1992: 15).

Şâir kendi şiirini yüceltirken manâ bakımından arş-ı berinle beraber olduğunu zikretmektedir:

Vechümdedür rumûz-ı hurûf-ı ta^{c}ayyünât
Ma^{c}nî yüzinde arş-ı berine berâberem (Nev'î, Tk. IV.1/4)

Burçların zamanı nevrûz ile başlar. İlk burç olan hamel (koç) burcu, Mart ayına rastlar. Sonra yukarıdaki sıraya göre bir yıl tamamlanır. Böylece her insan, doğum tarihine göre bir burç sahibi olur. Burçların birbirlerine dostlukları ve düşmanlıkları vardır. Bu özellik o burçlardaki insanlara da etki eder (Pala, 1995: 96).

Fuzûlî bir kişiyi övmek için evliyâ burcuna yükseldiği ifâde etmiştir:

Kıldı meşhûr-i Arab feth-i Acem târihini
Geldi Burc-i Evliyâ'ya Pâd-şâh-i nâm-dâr (Fuzûlî, K.11/25)

"Nücûm-ı saadet" ve "çerâğ-ı dîn" olarak vasıflandırılan oniki imam "oniki burca pâsbân" olarak düşünülmüştür:

Bunlar durur nücûm-ı saâdet çerâğ-ı dîn
Bunlar durur olan on iki burca pâsbân (Nev'î, Tk. IV. 5/61)

Burçlar îlm-i nücûm da önemli bir yer tutar. Güneşin dünya etrafında dönüşü sırasında on iki çeşit dilimden geçildiğine inanılmış ve bu dilimlerin her birine bir ad verilmiştir. Bu burçların her biri farklı özellikler taşır. Günümüzde de oldukça yaygın olan

bu inanışlar geçmişte de önemli yer tutmaktadır. Bu burçlar şunlardır: Hamel (koç), sevr (boğa), cevzâ (ikizler), seretân (yengeç), esed (aslan), sünbüle (başak), mizan (terazi), akrep, kavs (yay), cedy (oğlak), delv (kova) ve hût (balık)tur.

2.1.2.8.1. Hamel (Koç)

Gökyüzünde bir koç şeklinde görünen yıldız kümesinin adıdır. Güneş bu burca Martın 21. gecesi yahut günü girer ve geceyle gündüzün bir olduğu ilkbaharın bu ilk gününe *"Nevruz"* denir. Bu bakımdan Hamel burcu daha çok bahar tasvirlerinde söz konusu edilmiştir (Şentürk,1994: 174). Bu burç edebiyatta adından en çok söz ettiren burçtur. Çoğunlukla baharın gelişi ve tabiatın yeniden canlanışını beyitlerde yer alır.

Balık ve koç burçlarını farklı açıdan ele alan Fuzûlî, gök de Hud "balık" ve Hamel "koç" burçlarını döndüre döndüre gönlüne azap verildiğinden yakınmaktadır:

Hut u Hamel medâri ile âs-man dahi
Kan yutturup verir dil-i sûzânıma azâb (Fuzûlî, Mkt. 3/2)

Nevruz ‘da Güneşin bu burca dâhil olduğu düşünülür. Bu tarihte sümbül bahara nişan çeker:

Sünbül çemende hükm-i bahara nişân çeküp
Bürc-i Hamelde baglana hep mahmil-i bahâr (Nev’î, K. 26/9)

Başka bir beyitte de bahara ait unsurlar verilerek baharın geldiği vurgulanmıştır:

Nevbahâr oldı güneş kıldı hamel burcın mahal
Berre-i biryân ile câm-ı mey iç gülzâra gel (Nev’î, G. 294/1)

Vücûd-i bî-bedeli âf-tâbdır amma
Bir âf-tab ki dâ’im medârı ola Hâmel (Fuzûlî, K.23/13)

Cihan pür-bûy-ı müşg-i nâfe-i Çîn
Hamel burcında seyr eyler gazâle (Bâkî, G. 456/4)

Güneşin bütün burçları dolaştığına inanılmaktadır. Güneş, tekrar hamel burcuna geldiğinde, ilkbahar başlar. Bu da yine nevrûzla alakalıdır:

Medâr-ı şems olaldan nokta-i burc-ı hamel Nev'î
Beyâz-ı berf ile tutdı ğanem dest ü beyabanı (Nev'î, G. 499/5)

Eski astronomi inancına göre; ayın akrep menziline girmesi uğursuzluk sayılırdı. Güneşin koç burcuna girmesi de uğurlu sayılırdı. Aynı zamanda Koç (Hamel) baharın gelişini simgelemekteydi:

Geldi bürc-i Hamele şems deyu itdi sefer
Bana ol koyun ala gözlü kuzı urdı bere (Zâtî, G. 1372/2)

Bin eyle koyunun koyun ala gözlü kuzılarla
Hamel bürcine hôrşîd-i cihân-efrûz irişmişdür (Zâtî, G. 214/4)

2.1.2.8.2. Sevr (Boğa)

Boğa burcu, güneşle bir arada iken mevsim ilkbahardır. Bu sebeple burc-ı sâbitelerden olan boğa burcu, toprak üçlüsüne mensuptur. Tabiatı soğuk ve kurudur. Müennes (dişi) olup geceye nisbet edilmiştir (Hakkı, 1983: 92). Beyitlerde çok geçmemektedir.

Edebî metinlerde bu burç daha çok ağır işleri yüklenen, güç sembolü bir unsur olarak kullanılmıştır (Şentürk, 1994: 176).

Sanmanız gül-gûn şafak oldu ufuktan âşikâr
Îd içün çarh-ı felek sevrini kurbân eyledi (Hayâlî, K. 17/2)

Yahya Bey, beytinde hamel ve sevr burçlarının kurban olduklarını ifâde etmektedir:

Bin cân ile oldı Hamel ü Sevr ana kurbân
Evvelki göki kıldı Kamer gibi çü me'vâ (Yahya Bey, K. 1/18)

Pervin, boğa bucunun hörgücündeki yedi yıldızın adı olmaktadır. Beyitte de şiirinin değerini yüksek olduğunu düşünür:

Yara ey Yahya bu şi’rüm okunurken dün sabâh
Tîğ-i ahum nazm-ı Pervîni felekde kıldı hakk (Yahya Bey, G. 210/5)

2.1.2.8.3. Cevvâ (İkizler)

Gökyüzünün kuzey yarımküresinde görülen ve biribirinden hiç ayrılmayan iki parlak yıldızdan meydana gelmiş bir burç olup bu sebepten İkizler diye anılır. Bu burcun mizâcı havaî olup kuru ve karanlıktır. Beyaz ve sarı renkler, iyi insanlardan âlim ve şâirler, kötülerden hırsız ve hileciler, hayvanlardan ise ehlî olanlar bu burca mensuptur. Doğu minyatürlerinde biribirlerine sarılmış veya el ele tutuşmuş iki şahıs olarak tasvir edilen bu burç edebî metinlerde de biribirine sarılmış iki kız kardeşler olarak tasvir edilmiştir (Şentürk, 1994: 176).

2.1.2.8.4. Yengeç (Seretân)

Güneş, münkalibelerden olan Yengeç burcunda iken ilkbahardan yaza geçilir. Su üçlüsüne mensûb olan bu burcun tabiatı rutubetli ve soğuktur. Müennes olup geceye nisbet edilmiştir (Hakkı, 1983: 91).

Yahya Bey, beytinde mevkilerin geçiciliğine değinmiştir. Yengeç burcunun eğri yürümesi nedeniyle bulunduğu felekten düşmesi ile işini doğrulukla yapmayanların da eninde sonunda o mevkiden ayrılacağına değinilmiştir:

Birgün olur ki düşer rif'ati eflâkinden
Eğrilikle yüriyen kimse misâl-i seretân (Yahya Bey, K. 22/27)

2.1.2.8.5. Esed (Arslan)

Esed burcu ile ilgili yorum ve tasavvurlarda bir de, İran edebiyatı ve bu edebiyatın tercüme ve taklidiyle gelişen Türkçe metinlerde çokça rastlanan arslan amblemli sancaklara işaret edilerek bu kabil bir bağlantı kurulmaya çalışılmaktadır. (Şentürk, 1994: 177).

Arslan burcu, bu burçtaki ayın deniz içindeki balığa benzetilmesi bakımından ele alınmıştır:

Bahr içre mâhi bürc-i esedde hilâldür
Şol dem ki alsan ol kef-i deryâ-nişâna tîğ (Hayâlî, K. 6/20)

2.1.2.8.6. Sünbüle (Başak)

Başak burcu güneşle buluşunca yaz ile sonbahar arasında karışma olduğu için burc-ı mütecessidelerdendir. Toprak üçlüsüne ait olup tabiatı soğuk ve kurudur. Ayrıca müennes (dişi) olup geceye nisbet edilmiştir (Hakkı, 1983: 91). Beyitlerde pek raslanılmayan burçtur.

Sazına şa'şaayı târ edüb zöhre-i çarh
Nağme-i sünbüleden eyleye âhengi nevâ (Hayâlî, G. 10/3)

2.1.2.8.7. Mizân Terazi)

Güneş terazi burcundayken yazdan sonbahara geçiş olur. Yâni burc-ı münkalibedendir. Hava üçlüsüne mensub olan bu burcun tabiatı sıcak ve rutubetlidir. Ayrıca mûzekker olup gündüze nisbet edilmiştir (Hakkı,1983: 91).

Güney yarımkürede bulunan burçlar kuşağı takım yıldızlarından olup dört yıldızdan meydana gelmiştir. Adalet ve eğlenceyi temsil eder. Zühre'nin evi bu burçta bulunduğundan edebî metinlerde daha çok bu hususun vurgulanması suretiyle işlenir (Şentürk, 1994: 178).

Bâkî, beytinde Süreyya yıldızının Terazi burcunda bulunmasına ve bunun da kutlu olacağını söylemektedir:

Nücûm içinde Süreyyâ terâzû ile yürür
Ki sâdır olmaya eyyâm-ı devletinde vebâl (Bâkî, K.21/19)

2.1.2.8. 8.Akrep (Kejdüm)

Yıldızların ve gökyüzünün insan talihi üzerinde etkisi olduğuna inanılmaktadır. Feleğin bazan zehrini, bazan balını tatmak ifâdesiyle buna işaret edilir. Akrep kelimesinin lügat mânâsı da hatırlanarak zehir ve bal birlikte zikredilir (Kurnaz, 2012: 279).

Zatî de rakib ile sevgilinin bir araya gelmesi üzerine bu burca değinmiştir:

Rakîb ile seni görse olur Zatî deli ey meh
Sefer caiz degül mâhun olıcak menzili 'Akreb (Zatî, G. 55/5)

Felek kimine zehir kimine şerbet içirir. Zehir içirmesinin nedeni de akrebin zehirli olmasına bağlanmıştır:

Sipihrin gâh zehrin gâh şehdin nûş eder her şeb
Bu âsâr-ı kevâkibdür nücûmun yeri kejdümdür (Hayâlî, G. 129/4)

Şanasın burc-i eakrebde kamerdür
Yâ höd bir balçığa düşmiş güherdür (Yahya Bey, Ş. 1/185)

Akreb meh-i münîre vatandır dedim dedi
Vehm eyle kim hatarlı kırânın durur senin (Fuzûlî, Müs. 6/3)

Bu gice ol meh râkîb-i akrebün mihmânıdur
Subh olınca ahumun sevr ü hamel biryânıdur (Zatî, G. 269/1)

2.1.2.8.9. Kavs (Yay)

Yay burcu mütecessidelerdendir. Güneş bu burçta iken sonbahar ile kış arasında bir karışma olur. Sıcak ve kuru tabiatlı olan Yay Burcu, ateş üçlüsüne mensuptur. Ayrıca mûzekker olup gündüze nisbet edilmiştir (Hakkı,1983: 91)

Burçlar kuşağı takımyıldızlarının en güneyde, Akrep ile Cedy arasında olanıdır. Seyyarelerden Müşteri'nin evi Kavs burcunda bulunduğundan güzellerin kaşının kavse benzetilmesi hâlinde göz, gözyaşı v.b. unsurlar Müşteriye benzetilerek bir kompozisyon oluşturulur (Şentürk, 1994: 178).

Ebrûna gözüm yaşı n'ola olsa mukârin
Çün Müşteri Kavse ire ey meh şeref eyler (Hayâlî, G. 177/3)

Utarid yıldızının Kavs burcunda bulunmasının olumlu olduğu ifâde edilir:

Gûyâ ki burc-ı Kavse Utârid karîn olur
Dest-i şerîfün ile irince kemana tîr (Yahya Bey, K. 21 /20)

Nite ki burc-ı Kavse gele encüm-i şeref
Nite ki zîb ü fer vire heft asumana Tîr (Yahya Bey, K. 21/31)

2.1.2.8.10. Ceny (Oğlak)

Zühâl'in hânesi olduğundan çoğunlukla bu gezegenle birlikte anılır. Yedinci felekte ve gezegenlerin üstünde olduğu söylenir.

2.1.2.8.11. Delv (Kova)

Burc-ı sabitelerdendir. Güneş bu burçta iken mevsim kıştır. Hava grubuna mensub olup tabiatı sıcak ve rutubetlidir. Erkektir ve gündüze nispetlidir (Hakkı, 1983: 91).

Kova burcu ile ilgili olarak geliştirilen hayâllerde en çok onun gökyüzünde bir kova olarak tasavvur edildiği görülmektedir. Meselâ Hayalî Bey şu beyitte onu gökten yer kuyusuna düşmüş bir kovaya, hilâli de o kovayı çıkartmak için kullanılan kuyu çengeline benzetir (Şentürk, 1994: 178).

O gece düşmüş idi çâh-ı hâke delv-i sipihr
K'anı çıkarmağa olmuşdı mâh-ı nev çengâl (Hayâlî, K. 9/3)

2.1.2.8.12. Simâk (Bahk, Hût)

Mütecesside olan burçlardandır. Güneş bu burçta iken kış ile ilkbahar arasında karışma olur. Su grubuna mensuptur. Tabiatı rutubetli ve soğuktur. Müennes (dişi) olup geceye nisbet edilmiştir (Hakkı,1983: 91).

Hût u Hamel medârı ile âsmân dahi
Kan yutdurub verir dil-i sûzânıma azâb (Fuzûlî, Mkt. 3/2)

3. BÖLÜM

3.1. II. FELEK İLE İLGİLİ TASAVVURLAR

Geçmişten günümüze tabiatta oluşan olaylar insanlarda merak uyandırmıştır. Bu nedenle deprem, sel, hastalık gibi doğal olayları açıklanırken mitolojiler ve efsaneler ortaya çıkmıştır. İnsanlar feleği kişileştirmişler ve yaşadıklarından sorumlu tutmuşlardır. Çoğunlukla da feleği ifâde ederken farklı benzetmelere başvurmuşlardır. Felek; gökyüzü, talih, baht, dünya, zamâne, devrân, çadır, otak, kubbe, dam, kale, tas, kâse, hokka, şişe, yedi deniz, yedi başlı ejder, değirmen, dolap, tennûr, siper, yay, zırh, abdal, hokkabâz, ateşbâz, güvercin, kadın, sevgili, kocakarı, ayna, ayinedâr, fânus, adalet, kaplan, çember, at, av, avcı, beşik, dul kadın, elbise gibi birçok benzetme ile birlikte kullanılmıştır.

3.1.1. Gökyüzü (Âsumân, Semâ)

Eski Türk Edebiyatında geçen gökyüzü ve felekler hakkındaki hayâl ve tasavvurlar, aynı zamanda o devrin bilgi düzeyini ortaya koymaktadır. XVIII. yüzyılda "feleklerle unsurların yuvarlaklığın ispat etmek için ileri sürülen delilleri bir tarafa bırakıp astronominin verdiği ilmî bilgiye göre cisimler âleminin ve arzın yuvarlaklığını kabul etmek lâzımdır (Hakkı,1983: 30).

Gökyüzü beyitlerde genel olarak "arş, âsumân, çarh, felek, eflâk, gerdun, gök, gökyüzü, kâinat, âlem, semâ, sipihr" kelimeleriyle ifâde edilmektedir. Bunun yanısıra "a'lâ, âlem-i bâlâ, âlîyyat, atlas, bâlâ, bî-sütûn, devr, devrân, eyvan, feridûn, feza, gerdiş, günbed, halâ, hava, kaza, kevn, lâ-mekân, tâk, rüzgâr, yukaru, zaman, zamane" kelimeleri de gökyüzü manâsında kullanılmıştır (Deniz, 1992: 14). Bu kelimelerin arasından felek, çarh, eflâk kelimelerine baktığımızda şâirler tarafından sıklıkla kullanıldığını görmekteyiz.

Felekler ve gökyüzü için söylenen, birçok esere konu olan bütün o benzetmeler o dönemde yaşamış insanların evrene bakış açılarını da gözler önüne sermektedir. Şâirlerin, gökyüzünü ifâde edişlerine baktığımızda şahsî düşünleri olmasına rağmen genel bir çerçevede birleşmişlerdir. Gökyüzü; yüksekliği ve sonsuzluğu açısından şâirler tarafından çoğunlukla mecazî mânâda kullanılmıştır. Bu nedenle incelediğimiz

beyitlere baktığımızda feleğin gökyüzü olarak kullanımı diğer benzetmelerden daha fazladır.

Gökyüzü, hareketi yerden göğe doğru olan birçok hâdiseye hedef olmuştur. Âhın göğe çıkması, ateşin göğe yükselmesi, tozun havaya kalkması, çiğ tanesinin buhar olup tekrar havaya dönmesi, göğe doğru el açıp yüz döndürerek duâ edilmesi, topun göğe atılması, okun göğe fırlatılması, ağacın göğe doğru yükselmesi, kuşların havaya doğru uçması, pehlivanın omuzlarda yukarı kaldırılması gibi hâdiselerin hareketi hep yerden gökyüzüne doğrudur. Bunlar beyitlerde, çeşitli hayâllerle işlenmiş, en çok da âhın göğe yükselmesi üzerinde durulmuştur. Âh etmek genellikle âşığa mahsustur. Felek, onu sevgilisinden ayırdığı ve kavuşmasını imkânsız hale getirdiği için âşık gece gündüz ağlayıp feryâd etmektedir. Bu sebeple de âşığın âhı, gönlünden çıkan aşk ateşinin dumanı ile birlikte göklere ulaşmaktadır (Deniz, 1992: 33). Feleklere kadar uzanan âh dumanı değişik şekillerde karşımıza çıkmaktadır.

Çıksa Hayalî yeridir ahım feleklere
Bir gün mukârın olmadım ol mâh-tal'ate (Hayalî, G.549/5)

Âşık sevgiliye kavuşamadığı zaman ağlar ve âh çeker. Bu öyle bir ağlama ve âh çekmedir ki âhın ateşi ve dumanı feleğe kadar yükselir. Felek üzerindeki yıldızları bu girdâb boğar ve yıldızlar kaybolur:

Dün subh yetirdim feleğe mevc-i sirişkim
Gark etdi felek üzre olan encümü gird-âb (Fuzûlî, G.24/5)

Âşığın feleklere yükselen ateşli âhlarının kıvılcımları, başına altın gibi dökülür:

Çerhden aşırmadan yâdınla âh-i âteşîn
Kadr edip gerdûn şererden zer nisâr etmez bana (Fuzûlî, G.16/5)

Meleklerin gökte yaşadığına inanılır. Âşık, ayrılık acısı çektiğinde gönlünde bir ateş yanar. Bu ateş parlaklığını göklere ulaştırır ve burada da meleklere ulaşır. Bu ışık gökyüzünü aydınlatır:

Ruhunsuz lem'a-i nâr-ı dili kim çarha ergürdüm
Melâ'ik haylına şâm-ı firâkında çerâğ ettim (Hayâlî, G.358/3)

Bu beyitte Fuzûlî, ateşli âhını göğe çekilen bir bayrağa benzetmiştir. Fuzûlî ateşli âhıyla göğe bayrak çekince gökyüzü güneşin bayrağını indirmek zorunda kalır:

Tâ âlem kaldırdı âh-ı âteşinim şerm edip
Kıldı hur-şîdin felek zerrin livâsın ser-nigûn (Fuzûlî, G. 230/2)

Dîvân şiirinde doğadaki bazı olaylar âşık ve sevgiliyle ilişkilendirilir. Bu nedenle gün doğumundaki kızıllık, âşığın ateşli âhı ile ilişkilendirilmiştir. Âşığın âh ateşi o kadar güçlüdür ki felekleri yakar yok eder:

Kes mihrini ey çerh güneşten sana her subh
Bir şu'le yeter âteş-i âh-i seherimden (Fuzûlî, G. 217/6)

Battı encüm çıktı gün yâ bir esîr-i 'âşkdur
Dökdü dürr-i eşk çekti âh-i âteş-bâr subh (Fuzûlî G. 55/2)

Dördüncü gök, hem güneşin orada oluşu hem de Hz. Îsâ'nın bu gökte bulunduğuna inanılması nedeniyle beyitlerde sık sık geçmektedir. Aşağıdaki beyitlerde Hz. Îsâ'nın göğe yükselmesi konu edinmiştir:

Îsâ gibi tecerrüdü ergür feleklere
Tâ kurs-ı âfitâb ile sen edesin maʾâş (Hayalî, G. 224/3)

Tecerrüd kesb idüp savm u salât-ile Mesîh âsâ
Feleklerde melekten geçti şimdi kadr-i insânî (Nev'î, K. XLIX /5)

Âsitânunda şu kim kendüzini hâk eyler
Yirini Hazret-i Îsâ gibi eflâk eyler   (Zâtî, G. 392/1)

Göklerin direksiz yaratılmasıyla şiiri arasında bir ilgi kuran şâir, şiirini övmektedir:

Nazm-ı şîrînüm gibi bir nakş maşnûᶜ olmaya
Nev'ayâ çün resm ide üstâd-ı çarh-ı bî-sütûn (Nev'î, G. 337/5)

Ay güzellik unsuru bakımından şâirler tarafından sık kullanılır. Âşık yine çok ızdırap çekmektedir. Bu ızdırabın sebebi ay yüzlü sevgilidir. O ay gibi sevgili şâirin

aklını başından alır. Hasretiyle âşığın inleme ve feryâdı feleğe yani gökyüzüne kadar ulaştırır:

Yine ol mâh benim aldı karârım bu gece
Çıkacaktır feleğe nâle vü zârım bu gece (Fuzûlî, G. 245/1)

Îslâm inancına göre melekler göklerdedir. Dolayısıyla felekler onların mekânı ve âşiyânıdır. Nitekim Hz. Peygamber de Mi'râcında her kat felekte meleklerle sohbet etmiş ve melekler ona izzet ikramda bulunarak onun Mi'râcını kutulamışlardır (Akar, 1987: 12). Melek divân şiirinde güzelliği nedeniyle sevgiliye benzetilir. Melek nasıl gittiği yeri şereflendiriyorsa sevgili de şereflendirir. Aynı zamanda şâirin dört halifenin övgüsünü dile getirdiği şiirinde sözlerini takdir eder:

Hânum kapunda olalı meddâh-ı çâr-yâr
Tahsîn ider felekde sözüm gûs iden melek (Nev'î, Tk. 4/7)

Sevgilinin yakınlarında melekler vardır. Bu nedenle mahallesi de felekler olarak görülür:

Mekânı olsa felekler karini olsa melekler
Nornaz işigüni bekler ölünce Nev'î-i çâker (Nev'î, G. 62/5)

Felekde sanma hurşîd ü meh-i tâbânadur meylüm
Felekden kadri yüksek bir ulu sultânadur meylüm (Nev'î, Mrb. XVIII. 1/1)

Hayâlî, övdüğü kişiyi güzel ve etkili söz söyleme üstâdı olarak görmektedir. Övülen kişi, belâgat bağının hoş sesli bir kuşuna benzetilerek, onun tabiatının yüksekliğinin feleklere yani göklere ulaşabilmektedir:

Egerçi tab'-ı şehbâzı felek-pervâzdır lîkin
Zebânıdır belâgat bagının murg-ı hôs-elhânı (Hayâlî, K. 22/23)

Divân şiirinde âşık sevgiliye hep zûlm eder. Sevgilinin ettiği cefâ âşığı usandırır; ancak sevgili cefâ çektirmekten usanmaz. Âh, burada güneşin battığı zamanki kızıllıkla ilişkilendirilmiştir. Bu nedenle felek gökyüzü anlamında kullanılmıştır:

Beni candan usandırdı cefâdan yâr usanmaz mı
Felekler yandı âhımdan murâdım şem'i yanmaz mı (Fuzûlî, G. 264/1)

Âh ateşi yürekten çıkar ve göklere kadar ulaşır. Şâir, şiirini sevgiliye okunurken âhının kılıcının Ülker yıldız kümesini gökyüzünden kazıdığını söylemektedir:

Yâra ey Yahyâ bu şi'rüm okunurken dün sabah
Tîg-i âhum nazm-ı Pervîni felekde kıldı hakk (Yahyâ Bey, G. 210/5)

Ay güzellik unsuru olarak sevgiliye benzetilmektedir. Âşık bazen âh etmekten çekinir. Çünkü âh ederse dumanı göklere uzanır. Böyle olunca da ay görünmez olur:

Ol mâha itmeyelim âh görünmez
Müşkil budur ki dûd olsa felek mâh görünmez (Nev'î, G. 187/1)

Rivayete göre semender yalnızca ateşte yaşar ve ateşten çıkınca ölür (Pala, 2003: 412). Âh yakıcıdır. Divân şâirleri aşk acısının etkisiyle öyle bir âh çekerler ki bu âhtan çıkan ateş sadece kendilerini değil çevresindekileri de yakar ve gökyüzüne ulaşır. Dolayısıyla burada bulunan semender dışında bütün kuşları yakar:

O Mecnûnem ki sûzumdan felekde murg olur biryân
Başım üzre semender murgu gelsin âşiyân etsin (Hayâlî, G.444/ 2)

Nev'î burada feleği gökyüzü anlamında kullanarak feleklerin ötesinden, bahsetmektedir:

Şâh u gedâ feleklerimin maverasına
Çetr-i fena vü fakrı kurup ᶜişret eyledük (Nev'î, K. LIV/12)

Gülün aya, şafağın kızıllığının da lâlenin kırmızılığına benzetildiği beyitte; lâle ve gül sanki yıldız olmuş gökyüzünde dolaşmaktadır:

Geldi bir hoş dem yine eflâki döndürdi yeri
Gül kâmer lâle şafak ezhâr necm-i zâhiri (Zatî, G. 1815/1)

Ay, divân şiirinde parlaklığı, gökyüzünü aydınlatması ve yakıcı gücü bakımından âşığın yüreğinden çıkan âha benzetilmiştir. Rüzgârın aşındırma gücü vardır. Âşığın göklere çıkan âhını rüzgâr eğerek ay gibi yuvarlaklaştırır. Bu nedenle bildiğimiz ay, ay olmaktan çıkıp âşığın âhı oluverir:

Mâh-ı nev sanman felekde zahir olan dâ'imâ
Şu'le-i âh-ı derûnumdur eğilmiş bâddan (Zatî, G. 85/4)

Eflâk kelimesi gökler anlamına gelmektedir. Yâhya Bey, gökyüzündeki yıldızların biri diğerine düşmanlık gözü ile baktığında hepsinin yok olup gideceğini söylemektedir:

Biri birine ider ‘ayn-ı adâvetle nazar
Anun içün irişür encüm-i eflâke kıran (Yâhya Bey, K. 22/25)

Yâhya Bey, aşağıdaki beyitte hüner kılıcı ile gökte asılı duran ay arasında bir benzerlik ilgisi kurmaktadır:

Arnavud aslıdur ol taşlu yerün şehbâz
Asdı eflâke meh-i nev gibi tîg-i hüneri (Yâhya Bey, K. 7/36)

Sevgilinin yüzünün parlaklığı bu muma, boyu serviye benzetilir. Sevgilinin servi boyunu görüp yanan gönülden çıkan duman feleğe kadar yükselir:

Oda yaktım şem'veş cânım bakıp ruhsârına
Çerhe çektim dûd-ı dil serv-i hırâmânın görüp (Fuzûlî, G. 37/2)

Sevgili yine aya benzetilmiştir. Allah sevgiliye öyle bir güzellik vermiştir ki gökteki güneş bile ona hayrandır:

Bu güzellik ki 'atâ eylemiş Allah sana
Germ olursa n'ola mihr-i felek ey mâh sana (Hayâlî, G. 19/1)

Hilâl kavisli şeklinden dolayı zaman zaman beli bükülmüş kişiye benzetilir. Bu beyitte övülen kişi saadet göğünün güneşine hilâl de onu selamlamayan kişiye benzetilir:

Ol âfitâb-ı sipihr-i saâdetiz ki bizim
Gelir her ay hilâl-i felek selâmımıza (Hayâlî, G. 523/4)

Kûy, âşığın devamlı bulunmayı arzuladığı; ancak bir türlü erişemediği bir mekândır. Sevgilinin vasıflandırıldığı veya benzetildiği unsurlara bu mekân, cennet, Hicaz, Ka'be, dergâh, gül-zâr vb.dir. Rakîb, bu mekânın bekçisi durumundadır. Durama göre ‘köpek’ veya ‘dîv’ olarak vasıflandırılır ve âşığın sevgilinin mahallesinde bulunmasına, Kıtta çevresinde dolaşmasına bile izin vermez. Âşık için bu derece önemli

ve mutluka ulaşılması lâzım gelen bir mekân olarak düşünülen kûy, aslında bir sembol özelliği taşır (Sefercioğlu, 2001: 234).

Sevgilinin semti çok yükseklerdedir. Gökteki ay ve güneşin doğup batışı, sevgilinin eşiğine yüz sürmek olarak tanımlanmıştır:

Ay ile gün gece gündüz eşigine yüz sürer
Kuyun n'ola berâber der isem eflâk ile (Hayâlî, G. 497/2)

Bâkî, baharın gelişini ‘göğün güneşi yerleri ipeklerle döşedi; bahar sultanı çimen ülkesini şereflendirdi’ diyerek ifâde etmektedir:

Döşedi mihr-i felek yolları dîbâlar ile
İtdi tesrîf çemen mülkini sultân-ı bahâr (Bâkî, K. 18/8)

Eski dönemlerde önemli bir suç işleyen kişinin başı kesilir ve kale burçlarına asılırdı. Bâkî, bu beyitte gökyüzünde ay ve güneşi kesilip kale burçlarına asılmış başlara benzetmiştir:

Felekde ay u gün sen şehriyârun sehr-i ‘aşkında
Kesilmis başlardur kim dikildi burc u bârûya (Bâkî, G. 458/4)

Gökyüzü, ululuğunun köşkünü yapmak için yıl boyu çalışmakta, ay ve güneş tuğlasını taşımaktadır:

On iki ayı yılın hışt-ı mâh u mihri taşır
Sarây-ı kadrini yapmaga çarh olup müzdûr (Hayalî K.1/24)

Hayalî, aşağıdaki beytinde kendi gibi söz bilene cömertlik erişinceye kadar dünyanın çok değişeceğini ve feleklerin de çok döneğini ifâde etmektedir:

Çarh çok gerdiş ider dehr bulup çok sûret
Erişince bana manend suhandâna kerem (Hayâlî, K. 15/17)

Gökyüzü unsurları bazen eğlence unsuru olarak görülür. Bu beyitte de feleğin yani gökyüzünün yıldızlarının neşe saçtığını düşünülmektedir:

Meh-i nev câmını devre getire sâki-i dehr
Encüm-i çerhe sala neş’e-i te’sir-i hevâ (Fuzûlî, G. 23/4)

Şâir, beytinde devlet büyüklerini övmüştür:

Bugün bu çâr tug u çâr âyini durur Şâhın
Saray-i devletin eflâke irmiş çâr erkânı (Hayâlî, K. 21/6)

Atların rahat oturabilmeleri için eyerler kullanılır. Bu beyitte gümüş eyerli atlar gökyüzündeki yıldızlara benzetilmiştir:

Gümüş eyerlü geyimlü nice semend-i bülend
Nücûm ile feleğe döndi tavr u ‘unvânı (Yahya Bey, K. 23/12)

Göyüzündeki ay, etrafında hâle olması nedeniyle, hisar içindeki sevgiliye benzetilmiştir:

Hisâr içinde ol yar-ı kâmerler
Felekde hâle içre mâha benzer (Yahya Bey, Ş. 1/132)

3.1.2.Dünyâ(Âlem, Cihân)

Felek yuvarlaklığı bakımından dünyâ ile ilişkilendirilmiştir. Dünyâ ile ilgili olumlu beyitler az sayıdadır. Genellikle, gelip geçiciliğinden, kararsızlığından, vefâsızlığından yakınma söz konusudur. Sürekli döndüğünden güvenilmez olarak da görülür. Ayrıca dünya madde âlemini temsil etmektedir.

Bâki, bu beytinde dünyayı rahmetsiz bir çarha benzetmiştir:

Bâkıyâ devrân sitemger çarh bî-rahm olmasa
Pister-i hâr üzre n’eyler nâzenîn endâm-ı gül (Bâkî, G. 286/8)

Dünya yaratıldığından beri yeryüzünün, Hz. Muhammed gibi değerli bir çocuk görmediğini söyleyen Fuzûlî Hz. Muhammed’e olan sevgisini bu gibi beyitlerde dile getirmektedir:

Görmemiş mehd-i zemin bir tıfi sen tek tâ felek
Dehr Zal’in kılmış etfâl-i reyâhin dâyesi   (Fuzûlî, G. 300/3)

Divân edebiyatında âşık daima derdi olmasını ister. Bu dertler onlara şiirlerini söyletir. Aşkta onlar için bir derttir; ancak onlar bu dertten muzdarip değillerdir. Onları

dünyaya tanıtan da bu dertleridir. Bu aşk uğruna rezil olsalar da rüsvâ olsalar da önemli değildir:

Hoşum ki aşk ile rüsvâ-yi lıâs ü âmım ben
Felek bu şive ile eylemiş beni meşhûr (Fuzûlî, K. 2/7)

Şâir, bu dünyayı madde âlemine, gözyaşlarını da bu dünya için sarf edilmemesi gereken değerli inciye benzetmektedir:

Aşk sarf eyler felekden kâm hâsıl kılmağa
Bu güher kadrini bilmez dîde-i pür-nem henüz (Fuzûlî, G. 121/5)

3.1.3.Talih, Kader, Baht, Şans

Eski inanışa göre felekler sürekli dönmektedir. İnsanlar, bu dönüşün talih ve kaderiyle ilgisi olduğunu düşünmektedirler. Genellikle kötü olaylardan feleği suçlayarak isyanın yönünü değiştirmişlerdir. Kötü şanstan, kötü bahttan hep feleği suçlamışlardır.

Hayâlî, övdüğü kişiyi talih kapısında felek unvanlı altın kemere benzetmektedir:

Nûrdan bir halkasın bâb-ı necât-ı âleme
Ya der-i iķbâle zer-tâķ-ı felek-unvân mısın (Hayâlî, K. 20/3)

Âh bu beyitte şimşeğe benzetilmiştir. Âh ateşi öyle bir ateştir ki gökteki bütün yıldızları yakar. Sadece bahtının yıldızı yanmaz, çünkü o zaten bir kere yanmıştır:

Felekte berk-i âhımdan ser-â-ser yandı kevkebler
Kalan odlara yanmış kevkeb-i baht-ı zebûnumdur (Fuzûlî, G. 87/3)

Fuzûlî, aşağıdaki beytinde feleğin kader üzerindeki tesirine değinmektedir:

Lâfz-i pâkinden eder hüsn-i ibâret kesbin
Felek ahkâm-i kaderden ne kim imlâ eyler (Fuzûlî, K. 42/32)

Feleğin dönüşü bazen murâd üzerine olduğu için Zatî, beytinde göz aydınlığı vermektedir:

Gözlerün aydın murâdun kutbı üzre döndi çarh
Şevk ile şehre bu gün ol mâh-ı tâbanun gelür (Zatî, G. 210/3)

Başka bir beyitte de çarh murâd üstüne döndüğü için uğurlu çarh olarak geçmektedir:

Yine kutb-ı murâd üzre dönübdür çarh-ı pirûze
Mey-i yâkûtı kût idin dem pirûz irişmüşdür (Zatî, G. 214/2)

3.1.4. Çadır, Otak, Taht, Hârgeh

Gökyüzü, kubbe şeklinde kavisli kabul edildiğinden çadır veya otağ olarak da düşünülür. Bu münasebetle hayme, hargeh, kebûdî çadır, otağ kelimeleri zikredilir. Hârgeh, büyük çadır, otağ demektir. Sohbet meclisinin halka şeklinde oluşu da gökyüzü ile benzerlik gösterir. Felek hargehinde "sohbet-i has" kurulmuştur. Yıldızlar onun mezesi, şafak da gül renkli bâdesidir. Sevgili "meh-i hargeh-nişîn"dir. O, güzelliğini göstermezse, âşık âh ile çarh otağını yakar (Kurnaz, 2012: 269- 270).

Hayâlî'nin bu beytinde Dârâ'yı kullanmasındaki amaç kendi şiirinin heybetini, göstermektir. Felek tahtı ancak bu kadar gösterişli, yüce baş pehlivânına layıktır:

Bugün devrinde bir Dârâ-yi Cem kadr-ü felek tahtın
Hayâlî arsa-i nazmın ser-âmed pehlevânıdır (Hayâlî, G. 174/5)

Hayâlî bu beytinde ayı kişileştirmiştir. Ayı felek tahtına geçen bir sultan, yıldızları da sultana hizmet eden divân üyeleri olarak düşünmüştür:

Şeb ki meh geçdi felek tahtına sultân-şekil
Oldı her kevkeb-i rahşân ana a'yân-şekil (Hayâlî, K. 8/1)

Gökyüzü kavisli şekli, yüksekliği ve süslü olması sebebiyle çadıra da benzetilmiştir. Çadır belirli direklerin yere çakılmasıyla kurulurken gökyüzü çadırı direksiz ve ipsiz olarak kurulmuştur:

Bu bî-tınâb haymeler altında ebr olub
Yaşlar döker kıyamete dek dûd-ı âh-ı Cem (Hayâlî, G. 32/4)

Bir hayâle göre de âşığın âh dumanı onun çadırına direk olmaktadır:

Gam bârgâhıdur şanasın çarh-ı nîlgûn
Kim dûd-ı âh-ı ʿâşık olupdur ana direk (Yahya Bey, G. 211/6)

Otağ veya hargâh denilen çadırlar süsü ve heybetiyle bilinirler. Bu tür çadırlar genellikle savaşta padişahın konaklaması için kurulur. Felek çadırı da yıldızların sultanı olan ayın konaklama yeridir:

Ol muğ-beçenin mihri gönlünde Hayâlînin
Guyâ şeh-i encümdür eflâkin otağında (Hayâlî, G. 546/5)

Çadırda yapılan sohbet meclislerinde yuvarlak şekil oluşturulur. Bunun nedeni çadırında yuvarlak olmasıdır. Gökyüzünde de yıldızlar böyle meclis oluşturmuştur. Yıldızlar bu meclisin mezesi, şafak ise gül renkli bâdesi olarak düşünülmüştür:

Kurulmuş idi felek hargehinde sohbet-i hâs
Nücûm nukl ü şafak anda bâde-i gül-reng (Hayalî, K. 7/5)

Sevgili büyük bir çadırda oturmaktadır. Âşık onun yüzünü göremezse âh eder ve çadırı yakar. Âşığın âhının gökleri kaplamasının konu edildiği ve şafak mazmununun işlendiği beyitte gökyüzü çadır, ay da bu çadırda oturan sevgili olarak düşünülmüştür:

Arz-ı hüsn etmez ise ol meh-i hârgâh-nişîn
Korkaram ahun ile çarh otağın yakasın (Hayâlî, G. 400/5)

Eskiden olduğu gibi bugün de bazı eğlence merkezlerinde çadırlar kurulmakta ve buralarda çeşitli gösteriler yapılmaktadır. Bu gösterilerin en yaygını sihirbazların yaptığı gösterilerdir. Bunlar el çabukluğuyla, seyredenleri hayrette bırakan oyunlar sergilemektedirler. Dokuzuncu felek de mavi atlasdan yapılmış bir çadır, gökyüzü ise bu çadırda yıldızlarla gösteri yapan bir hokkabazdır:

Kebûdî çadır içinde sipihr-i şu͗bede-bâz
Hezâr sûret ile ͑arz eyledi eşkâl (Hayâlî, K. 10/4)

Yahya Bey, beytinde övülen kişinin bezme yüz tutduğunda gökyüzünün çadır olacağını ifade etmektedir:

Bezme meyl itsen olur çetr-i hümâyûn âsumân
Rezme ‘azm itsen tolar cümle yedi kişver liva (Yahya Bey, K. 17/20)

3.1.5. Kubbe, Dam, Künbet, Tâk, Kale, Hisar, Binâ, Camii, Buruc

Felek için kullanılan mimarî benzetmeler arasında 'künbet, kubbe, dam, kale' benzetmeleri sıkça rastlanmaktadır. Kavisli görünüşü ile gökyüzü tâk şeklinde düşünülür. Güneş kandilinin gök tâkına asılı gibi düşünülür.

Âşık feleğin kubbesindeki bütün kandillerin sönmesini ister. Çünkü gökyüzü bu şekilde yeterince karanlık değildir. Âşık âhının ateşini gökyüzüne ulaştırdığında sadece bu ateşin gökyüzünü aydınlatmasını diler:

Kubbe-i çarhun soyundursun kamu kandilin
Âh-ı şeb-gîrüm görüb bâd-ı seher ah eylesün (Zati, G. 452/5)

Nice kim yakmak beni ol âfitâbın kârıdır
Kubbe-i çarhun yakan kandilin âhım nârıdur (Zâtî, G. 468/2)

Nev'î bu beytinde gecenin karanlığını dumana benzetir. Gökyüzü de duman ile dolmuş bir evin kubbesidir:

Dem irişdi açalar revzen-i mihri zîrâ
Dûd ile tolmış idi günbed-i çarh-ı devvâr (Nev'î, K. 23/7)

Gökyüzü, şekil bakımından hisar veya kale şeklinde de düşünülmüştür:

Hânesin her kişinin eyledügiyçün rûşen
Hışm edip anı hisar-ı feleğe attı ağa (Hayâlî, Mkt. 7/2)

Nevbet çalınması saltanatın göstergelerindendir. Eskiden sadece padişahın bulunduğu yerde çalınırdı. Eğer padişah seferde ise çadırının önünde, değilse saraydaki belirli yerde her gün bir defa ikindi zamanında nevbet çalınırdı. Bunların dışında padişah cülûslarında, kılıç alaylarında, zafer haberi aldıklarında, arife divânlarında ve düğünlerde de çalınırdı.

Bâkî aşağıdaki beyitte şöhretinin nevbetinin felek damında çalındığını belirterek şöhret davulunun gümbürtüsünün ufukları kapladığını söylemektedir:

Nevbet-i iştihârumuz bâm-ı felekde çalınur
Gulgule saldı 'âleme velvele-i nekâremüz (Bâkî, G. 202/3)

Âşığın âhı göklere kadar çıkar ve felek damına kadar ulaşmaktadır:

Gurâb-ı dûd-ı âhum bâm-ı eflâke çıkarmışdur
Görinen mâh-ı nevdür sanma pehlüm üstühânıdur (Zatî, G. 245/4)

Bâkî, bu beytinde âhının kıvılcımlarını elmas kılıca, felek kubbesini de çelikten miğfere benzetmiştir:

Günbed-i çarh u şu'le-i âhum
Tîg-i elmâs u migfer-i pûlâd (Bâkî, G. 36/3)

Fuzûlî, dünyanın fani olduğunu farklı bir şekilde dile getirmiştir. Ömrünün duvarında ay ve güneşten bina kerpici, göklerden de cini bulunsa derken kâinatın en kalıcı olan varlıklarını kullanarak ömrün bu kalıcı unsurlardan ibaret olsa da eninde sonunda sona ereceğini hatırlatmıştır:

Bakâsı mümkin olmaz olsa ger divâr-i ömründe
Meh ü hur-şîdden hıst-i binâ eflâkten kâşî (Fuzûlî, G. 276 /5)

Bâkî, Sultan III. Murad'ın Sirvan'ı fethi üzerine yazılmış bir gazelinde padişaha övgüde bulunur. Bu övgü aynı zamanda duâ niteliğindedir. Feleklerin çatısı durdukça, onun ömür binasının sütunlarınm ayakta kalmaya devam etmesini dilemektedir:

Du'âsı Bâkî-i üftâdenin ol kim kıyâm itsün
Felekler sakfı turdukça binâ-yı ömrün erkânı (Bâkî, G. 546/8)

Âşığın âh ateşi felek damına kadar uzanır ve orada ne varsa yakar:

İrmedi hîç pâye-i kasr-ı zümürrüd-fâmına
Naʿrelerle âhlar çıkdı felekler bâmına (Bâkî, G. 480/1)

Kubbe-i çarha âlemler dikdi âhım âteşi
Almadı sûz-ı derûnumdan haber nâdân henüz (Usûlî, G. 39/9)

Olısar seyl-i fenâdan çü harâb âhir-i kâr
Günbed-i çarhına vü kasr ile eyvânına yûf (Usûlî, G.57/2)

Gerçek âşığın kadrinin yüksekliği ile feleğin yüksekliği karşılaştıran şâir, gerçek âşığın yerinin daha yüksekte olduğu kanaatine varmıştır:

Kadrümüz tâk-ı felekden ne kadar yüksek ise
Gönlümüz ana göre bir tabaka alçakdur (Nev'î, G. 103/4)

Hisarın fethi onun üzerine dikilen bayrakla belli olur. Âşık da felek üzerine bir bayrak dikmiştir. Bu bayrak âlemi hilâl, pervâzı şafak olan âhtan oluşan bir bardaktır. Yâni âşık âhıyla feleği feth etmiştir:

Mâh-ı nevdür ser-ʿalem pervâzıdur anun şafak
Bir livâ-yı âh diktim bürc-i eflâk üstine (Hayâlî, G. 473/3)

Eskiden mahkûmlar kaleye haps edilirdi. Güneşin cezalandırılmak maksadıyla gökyüzü hisarına atılması bu hususa işaret olarak kabul edilebilir:

Âltun üsküflü kul oğlı güzeli iken hûrşîd
Gör ne etdi ana hercâyilik ey mâh-likâ (Hayâlî, Mkt.7/1)

Hanesin her kişinün eyledügi içün rûşen
Hışm edüb am hisâr-ı feleke attı ağa (Hayâlî, Mkt.7/2)

Beyitte yıldızların görünmesini ile dokuz hisarın yanması arasında ilgi kurulmuştur. Dokuz hisar ise feleğin dokuz kat olduğu telâkkisinden dolayı böyle bir benzetme yapılmıştır:

Encüm degüldi zâhir olan gökde ol gice
Yakdı sürûr-ı sûr ile gerdûn tokuz hisâr (Nev'î, K. 13/12)

Dünya, kubbeli olduğu düşünülerek hamama, gökyüzü de hamamın kubbesine benzetilmiştir. Bu hamamda dünya malı olan tac ve hırkada kimsenin gözü yoktur:

Germâbe-i mahabbetümüzdür kıbâb-ı çarh
Uryanlaruz ki tâc u kaba iktizâsı yok (Nev'î, G.231 /3)

Dâr-ı bekaya rıhlet imiş çâresi hemân
Uruldu çün fena üzerine binâ-yı çarh (Usûlî, G. 13/4)

Cami, dünyâ, gökyüzü ve gülşen olarak tasavvur edilir. Gökyüzünün kubbe şeklinde oluşu bu tasavvurların en önemli unsurlarıdır. Diğer önemli unsurlar arasında yıldızların kandil ve övülenin kasrındaki mum; servilerin minâre, ve dalların minber olarak düşünülmesidir. Bülbülün müezzin, hatip ve yangını haber veren bir şahıs olarak düşünülmesi de bu tasavvura sebep olan unsurlar arasında yer alır (Sefercioğlu, 2001: 85).

Gökyüzü ile cami daha çok yüksek ve heybetli oluşları nedeniyle benzetilmiştir. Gökyüzünde bulunan yıldızlar da bu bakımdan camilerin kandillerine, seyyâreler de bu camide toplanmış ibadet eden insanlara benzetilmiştir:

Hemîşe tâ ola şâbit-kadem bu câm'i-i gerdûn
Anı kandîl-i kevkev ide her şeb rûşen ü zîbâ (Nev'î, K. 15/19)

Âşık çektiği acı nedeniyle âh etmektedir. Bu âh göklere ulaşarak felek damına kadar ulaşır:

Gerd-i râhun göke çıkdı gir-bâd-ı âh ile
Bâm-ı eflâke sütun olmış duhânum sandılar (Zâtî, G. 311/5)

Feleğin camiye benzetildiği beyitte felek câmisinin mîmârı, mîmâr-ı ezel olan Allahü-Teâlâ olduğu söylenmektedir:

Olaldan câmi'-i eflâke mimâr-ı ezel zîbâ
Tolaldan mescîd ü mihrâb ile ma'mûre-i dünyâ (Nev'î, K. 4/1)

Hz. İsâ'nın Allah tarafından göğe çıkarıldığını ve dördüncü felekte bulunması nedeniyle gökler camisinde ibadet ediyor gibi düşünülmüştür:

Ser-firâz ol yüri tecrîd ile mânend-i 'âlem
Eyle îsâ gibi yir câmi-i eflâk üzre (Nev'î, G. 429/4)

Hilâl ise bu camide akşam namazını kılan biri gibi düşünülmüştür:

Ahşam namazını meh-i nev gökde kılmadan
Tâk-ı sipihr-i kıbleye karşu eğilmeden (Yahya Bey, G. 345/1)

Felek câmisinin minareleri olarak da mumlar tasavvur edilmiştir:

Zeyn oldı nahl-i şem' ile meydân-ı kaşr-ı şah
Yapıldı sanki câmi çarha nice menâr (Nev'î, K. 13/20)

Felekler, yeryüzünden yüksekliği ve heybeti nedeniyle saraya da benzetilmiştir. Bu sarayda ay bir şadırvan, puslu gecelerde ay'ın etrafında oluşan bir görüntü de hâleye benzetilmiştir:

Şehr-i 'ışk içre bir kasr-ı muallâdur felek
Hâle ile mâh anun havzı vü şadırvanıdur (Zatî, G. 285/4)

Oldı deryâ-yı eşküme nisbet
Günbed-i çarh-ı nîl-reng habâb (Baki, G. 19/5)

Âşığın âhı zaman zaman kemende benzetilir. Âşık bu kemendi sevgilisine ulaştırıp yanına gitmek ister; ancak bu sevgilinin bulunduğu kule o kadar yüksektir ki âh ve figânı ona bir türlü ulaşmamaktadır:

İrişmez âh u figân âsitân-ı cânân
Cihânda ire mi Zâtü'1-burû'-ı çarha kemend   (Yahya Bey, G. 53/3)

Güneş yuvarlaklık bakımından altın bir aynaya ışıkları da bu aynayı asmayı sağlayan zincire benzetilmiştir. Asılan yer ise övülen kişinin kasrıdır:

Zencir-i zerle mihr-i felek tâk-ı kaşruna
Zerrin âyine gibi asılsa vechi var (Yahya Bey, K. 10/36)

Ra'd sanma gümleyen gümgüm kalubdur ey melek
Kubbe-i eflâkde âh-ü- figânumdan eser (Zatî, G. 306/5)

Bahsedilen caminin kubbesi şekil açısından çarha benzetilir. Benzetmedeki bir amaç da kubbenin geçen kötülükleri geri çevirdiği düşüncesidir. Çünkü orası Allah'ın evidir:

Günâh u ma'şıyetün dân'i vü rân'idür
Kazaya kubbeleri sanki çarhî kalkandur (Yahya Bey, K. 4/20)

Âşık aşk acısı çekmektedir ve bu aşk acısı içini yakmaktadır. Ney de öz vatanından koparılıp içi yakılmıştır. Bu açıdan âşık ile ney arasında benzerlik vardır. Neyin sesi ile aşığın çıkardığı ses yani âh etmesi benzetilmiştir:

Tağ ile taşı kıbâb-ı feleği inledürüz
'Işk ile tâ ser ü pâ nâle olan nâyuz biz (Yahya Bey, G. 151/5)

Gökyüzü kubbesinden kastedilen övülen kişinin türbesidir. Yüceltme amacıyla böyle bir benzetme kullanılmıştır:

Hü diyen hü işidür bu kubbe-i eflâkde
Zikre meşgul ol yüri enhâr ile kûhsâr ile (Yahya Bey, G. 397/5)

Dönen kubbe feleklerdir. Gökyüzü kubbesi Allah sesiyle ve âşığın inlemesiyle dolmaktadır:

Ârîdür eş'ârı Yahyânun sözinden 'ârı yok
Söz gelür sanman ana bu kubbe-i devvârdan (Yahya Bey, G. 350/7)

Sevgili divân edebiyatında güzellik ve parlaklık bakımından güneşe benzetilir. Sevgili âşığa ilgi göstermezse Zâtî'nin âhı tokuz kat kaleyi yıkacak, harap edecek güçe ulaşmaktadır:

Gönlümüzden togmaz isen bu seher ey afitâb
Top-ı âhum bu tokuz kat kal'ayı eyler harâb (Zâtî, G. 72/1)

Sevgilinin el açıp şâirin ölümünü istemesine şâir de hak vermektedir. Hatta bu duâya karşılık feleklerin kubbesini 'amin' ile doldurmak istemektedir:

El açup Yahyânun öldügini istermiş nigâr
Kubbe-i eflâki toldursam n'ola âmîn ile (Yahya Bey, G. 398/5)

Hamamlar, kubbeli yapılardır. Batlamyus'un teorisine göre dokuz kat olan gökyüzünü, Zâtî dokuz kubbeli hamama benzetmiştir. Sevgilisinin başkalarıyla hamama gittiğini öğrenen âşığın çektiği âhlar, felekleri dokuz kubbeli bir hamama dönüştürmüştür:

Sen perî gayr ile hammâma gidelden eflâk
Nâr-ı âhumla tokuz kubbeli hammâm oldı (Zâtî, G. 1760/2)

Çarhın yüksek dokuz kubbesinin yeri ile muhabbet ortamındaki kadehteki hava kabarcığı arasında ilgi kurulmuştur:

Çarhun tokuz kıbâb-ı muallâsını muhit
Câm-ı mey-i mahabbeti içinde bir habâb (Zâtî, G. 71/4)

Pür- hevâdur başumı kes kubbe-i eflâke at
Ey peri hammâmda tut ki uçurdun bir habâb (Zâtî, G. 72/3)

Zâtî, bu beytinde âhından çıkan kıvılcımlarını askere benzetir, felek kalesini bu askerlerle doldurmaktadır:

Yanar oddur kal'a-ı çarha kıgılcımlar koyar
Bu şirâr-ı âteş-i âhum bana leşker yiter (Zâtî, G. 307/3)

Başka beyitlerde de çarh kubbeye, tâka ve minâya da benzetilmiştir:

Kubbe-i çarhda safâ ne eyler
Ser- nigûn tâs içinde mâ ne eyler (Zâtî, G. 481/1)

Hayâlî, âh ateşinin kıvılcımına karşı feleği uyarmaktadır:

Yakmağa tâk-ı çarhı âhımdan
Bes durur kemterin şirâr sakın (Hayâlî, G. 404/3)

Hânikâh-ı çarhda bir mürşid-î nûrânîdir
Nûrdan seccâdesini dûşunda seyr eyler güneş (Hayâlî, K. 5/4)

3.1.6.Tas, Kâse, Çanak, Tabak, Hokka, Testi

Gökyüzü yuvarlak şekli itibariyle tasa, kâseye, hokkaya, çanağa ve tabağa benzetilmiştir. Gökyüzünün şeklinin kavisli olması, derinliğinin bulunması bu benzetmedeki en önemli unsurdur.

Tâs-i felek içre ku'beteyn-i encüm
Göstermez imiş hiç kime nakş-i murâd (Fuzûlî, Rb. 19/2)

Gökkubbe tasıyla zâlim sevgili âşığa zehir verir. Bir kere bile onun kahrını çekmez:

Ey Fuzûlî zehr-i kahr ile doludur tâs-ı çerh
Çekmez anun kahrını her kim çeker bir dolu tâs (Fuzûlî, G. 124/7)

Zehr-i kahr ile felek tasın tolular içmege
Bezm-i mihnetde bulunmadı ayakdaşım benim (Usûlî, G. 89/2)

Kına gecesi düğünde bir önceki gece yapılmaktadır. Bu beyitte gökyüzü şekil bakımından kına karıştırılan tas; ay da kına gecesine mum tutan bir cariyeye benzetilmiştir:

Hınnâ giçesi şem‘ tutup câriye-i mâh
Tâs-ı felek içre şafakı kıldı müheyyâ (Nev'î, K. 3/11)

Hayâlî, bir beytinde Hz. Yusuf'un pazarda satılmasına değinerek tas şeklindeki feleğin neler yapabileceğini gözler önüne sermektedir:

Ey Hayâli akıbet tâs-ı felek rusvâ eder
Yûsufun her kim ki bu bâzârda ednâ satar (Hayâlî, G.173/5)

Gökyüzünün renk ve şekil bakımından çanağa benzetildiğini de görmekteyiz. Çanağın kavisli ve derin bir şekli vardır. Çînî çanak olanı lâciverd sırçalıdır. Gökyüzü de bazen bu renge bürünür. Bazen de eğlence meclislerinde mûsikî âleti olarak da kullanılmıştır:

Senün sâz-ı cefâna uydurup çalmağa bezminde
Bugün eflâke ahımla yedi çini çanağ ettim (Hayâlî, G. 358/2)

Ârif, olan kişi manevî aşk ile olan sarhoş olup her türlü manevî sırların keşfine varmış insandır. Bu tür insanlar için masivâ önemli değildir. Önemli olan asıl gerçek olan Fenâfillah'a ulaşmaktır. Bu nedenle dünyevî işler safâyı elden bırakmayan âşıklara zarar veremez:

Ârif isen komagıl elden safâ câmın müdânı
Sınsa çarhın kâsesi kalbe getirme inkisâr (Usûlî, K. 3/16)

Bâkî'nin aşağıdaki beyitinde yağan kar, feleğin hokkasının tıraş edilirken odunundan dökülen tozlarına benzetilmiştir:

Meger ki hokka-i çarhuñ zamâne harrâtı
Döker tırâşesini kûh u deste berf-misâl (Bâkî, Ş. 21/3)

Hokka olarak bahsi geçen nesne eski devirde macun ezmede kullanılan ilaç yapılan bir çeşit havan olarak düşünülmüştür. Şekil bakımından felek, içinde ilaç yahut macun yoğurulan hokkalara benzetilmiştir:

Bu tokuz hokkada Zatî be-gâyet turfa ma'cûndur
İşi hayran u zâr olmak anun kârında hayrânuz (Zatî, G. 541/5)

Göricek ağzunı hayrân olur ol müdrik kim
Bu tokuz hokkanun esrârını idrâk eyler (Zâtî, G. 392/3)

Dünya âşıkların memnun olduğu bir yer değildir. Usûlî beytinde gam ve hüzün dolu olan bu yerde umudun yeri olmadığına değinmiştir:

Kimse bulmadı felekde şeşder-i gamdan küşâd
Var yürü umma murâdın nakşını bu tâsdan (Usûlî, G.102/4)

Felekler, bu beyitte de içine kıymetli incilerin doldurulduğu pîrûze tabaklara benzetilmiştir:

Pîrûze tabaklarla tolup kevkeb-i dürrî
Payına nisâr olmağa olmışdı müheyya (Yahya Bey, K.1/8)

Yahya Bey, bir başka beytinde de felekleri içinde üzüm olan olan kâselere benzetmiştir:

Ya hôd felek kodı pîrûze kâseler içre
Şerare şekli ile nice hüşe-i engür (Yahya Bey, Msmt. VI./5)

Kâse benzetmesini Zatî de de görmek mümkündür:

Hengâme-i ışkunda şehâ kâse-i çarhı
Bir burmağı üzre çevirür dûd-i siyâhum (Zatî, G. 903/3)

Fuzûlî, feleği testiye benzetmiştir:

Gizleyip çeşme-i hur-şîd suyun kûze-i çerh
Katre katre kıla encüm reşehâtın peydâ (Fuzûlî, G.23/2)

Zar burada bir taşın içine atılmış tavla zarı olarak düşünülebilir. Bu zar tavla üzerine atılmadan önce taşın içerisinde çevrilir. Çıkardığı ses de âşığın sevgilinin hasretinden, üzüntüsünden çıkan feryâda benzetilir. Bu feryâd ise feleği çınlatır:

Sen vefa nerdini oynarsın begüm ağyar ile
Tâs-ı çarhı çınladur zâr ile efgânum benüm (Yahya Bey, G. 283/6)

Zâtî de aşağıdaki beyitlerde feleği tasa ve kâseye benzetmiştir:

Mübârek gûşuna irmez senün ah ey melek-manzar
Mahallende mahall-i âh-i Zâtî çarh-ı tası'dur (Zâtî, G.250/5)

Kâseler bir birünün üstine dönse nola kim
Çarhaya girse kişi üstine yoldaşı döner (Zâtî, G. 333/4)

3.1.7. Yedi Deniz

Eskiler yedi deniz olduğuna inanırlardı. Bunlar Bahr-i Muhît (Atlas Okyanusu), Bahr-i Sînt (Hint Okyanusu), Bahr-Lut (Lut Gölü), Bahr-i Rûm (Akdeniz), Bahr-i Nitaş (Karadeniz), Bahr-i Hazer (Hazar Denizi), Bahr-i Kulzüm (Kızıl Deniz, Şap Denizi)dir (Pala, 2004:111).

Gökyüzü, rengi ve düz görünüşü itibariyle denize benzetilir. "Dokuz sîmâb-gûn derya" sözü ile onun dokuz katlı ve civa renginde oluşu anlatılır. "Neheng-i nûr-sîma" sözü ile ay, güneş ve yıldızların nur yüzlü timsah şeklinde düşünüldüğü, hilâlin de gam denizinin dalgaları olduğu görülür (Kurnaz, 2012: 267). Yedi derya" ve "dokuz sîmâb-gûn derya" ifâdeleri göklerin yedi ve dokuz kat olduğu inanışından gelmektedir:

Bu dokuz sîmâb-gûn deryâyı seyr et ᶜibret al
Her neheng-i nûr-sîmâsından anun heybet al (Hayâlî, G.318/1)

Hayalî, gökyüzünü denize benzetmiştir. Bu nedenle dolunaya yıldızlar da nergis çiçeğine benzetilmiştir:

Nûrdan nilûferi bir ser-nigûn deryâda gör
Nice yüzbin nergis ile zeyn olan gülzâra bak (Hayâlî, G.243/2)

Yahya Bey'in bu beytinde gökyüzünü denize benzetilerek güneşin de gökte yüzmekte olduğunu ifâde edilmiştir:

Gün gibi bahr-i felekde yüze geldi Yahya
N'ola makbül-i cihân olsa bizüm kâbilümüz (Yahya Bey, G. 168/5)

Yahya Bey, başka bir beytinde denizde yüzmek ile güneşin ve ayın gökyüzünde yüzmesi arasında ilgi kurmuştur:

Bu çarh-ı nîlgûn üstinde gûyâ şems-i adhâdur
Soyunup ol kamer-fer her kaçan kim girse deryaya (Yahya Bey, G. 421/2)

Havf-i tûfân-ı sirişküm hazer it eyledi telh
Çak idüp zehrelerini yedi deryayı tamâm (Zatî, G. 989/3)

3.1.8.Yedi Başlı Ejder

Bazı hâllerde, "Eski kitaplarda iç içe girmiş daireler halindeki felek çizimlerinin kıvrılmış hâlde duran büyük bir yılana ve yine bu dairelerde yer alan seyyârelerin de başlara benzetilmesi tasavvurundan hareketle aynı zamanda bir büyüklük ve zâlimlik sembolü olarak yedi başlı ejderhaya da benzetilir (Şentürk, 1994: 13).

Ejderhâ, büyük yılan demektir. Bir inanışa göre yılan, kendi eceliyle ölmez, mutlaka başka birisi tarafından öldürülürmüş. Bu arada 100 yıl yaşayan yılanlar ejderhâ olur. Yılan ejderhâya dönüşünce ağzından ateş saçar, nefesiyle diğer mahlûklan sömürüp yutar. O zaman melekler onu kaldırıp Kaf dağının arkasına atarlar. Ejderhâ ve ejder diye bilinen bu hayvanın daha sonra başı çoğalır ve ayaklan çıkarmıştır (Pala,2001:136). Yedi başlı olarak geçmesi başının çoğalmasıyla ilgilidir. Göklerinde yedi kat olduğu düşüncesiyle bu benzetme kullanılmıştır.

Bu beyitte feleğin yedi katlı oluşu ile yedi başlı ejder arasında bir benzetme ilgisi kurulmuştur:

Tiryâk-i meyle def ederüz zehrüni senün
Sen tutalum felek yedi başlu bir ejder ol (Hayâlî, G. 12/5)

Bilindiği üzere eski bir inanışa göre yılan büyüyünce ejder olur. Özellikle yedi başlı ejder inancı Asya kültür ve mitolojisinde bir hayli önemli yer tutar. Öyle anlaşılıyor ki eski kitaplarda iç içe girmiş daireler halindeki felek çizimlerinin kıvrılmış halde duran büyük bir yılana ve yine bu dairelerde yer alan seyyarelerin de başlara benzetilmesi tasavvurundan hareketle aynı zamanda bir büyüklük ve zâlimlik sembolü de olmak üzere felek edebiyatta yedi başlı bir ejder olarak sık sık anıla gelmiştir (Şentürk,1994:142-145).

Nigehbân eyledüm genc-i gama bir heft-ser ejder
Hayâl-i zülfini çün bu dil-i vîrâne tapşurdum (Bâkî, G. 341/3)

Yahya Bey'in beytinde felek insanlara zulmetmesinden dolayı yedi başlı ejdere benzetilmiştir:

Bir yedi başlu ejder imiş yer gibi felek
Âdem vücûdı ana dem-â-dem gıda imiş (Yahya Bey, Mst.7. II/2)

Bazı rivayetlere göre ejderhalar hazineleri korur. Bu beyitte de felek yedi katmandan oluştuğu ve dünyayı çepeçevre kuşattığına inanıldıgı için dünya hazinesini baştan sona saran yedi başlı bir ejderhaya benzetilmiştir:

Felek bir ejdehâ-yı heft-serdür
Tolanmış genc-i dünyâyı ser-â-pây (Bâkî, G. 519/2)

Gâfil oturma cehl ile kim yutmaga seni
Ağız açıp durur yine bu ejdehâ-yı çarh (Usûlî, G.13/2)

Âşık ayrılık ateşiyle ağlamaktadır. Gözyaşları sel olan âşık, ayrılık ejderi nedeniyle sevgiliye ulaşamamaktadır:

Âhum semâya cıkdı yaşum seyl olup akar
Göz göre tutdı yiri göki ejder-i firak (Yahya Bey, G. 209/4)

3.1.9. Padişah

Divan edebiyatında feleğin padişaha benzetildiği de olmuştur. Benzetme yönü daha çok büyüklük ve yücelik bakımındandır.

Bir padişâhdur ki karâr eylemez felek
Kutb-ı murâdın eylemez bir nefes medâr (Nev'î, K. XII/25)

Başına encümden olurlar felekler zer-fişân
Koduğıyçün âsitânma 'arüs-ı meh cebîn (Yahya Bey, K. 13/24)

3.1.10. Tennûr(Fırın)

Tennûr fırın anlamına gelmektedir. Gökyüzünün tennûr şeklinde düşünülmesinin en büyük nedenlerinden biri de güneşin ateş olarak düşünülmesidir. Bu nedenle hem şekil yönünden hem güneşin doğuşu münasebetiyle tennûr veya ser-nigûn tennûr olarak tasavvur edilir.

Feleğin şekil itibarıyla fırına benzetilmesi kubbeye benzetilmesi nedeniyledir. Yalnız bu günümüzdeki fırınlar değil eskiden topraktan yapılan şekil itibariyle kubbeye benzeyen fırınlardır:

Zâtî'ye derd ile âh ittürme yohsa ey güneş
Çerh tennûrında sevr ile hamel biryân olur (Zatî, G. 161/7)

Hayâlî Bey'e göre; Güneş, her seher felek fırınından sıcacık bir ekmek çıkarıp dünyayı doyurmakla yükümlüdür:

Bu ne hikmetdir ki tennûr-ı felekden her seher
Çıkarıp bir kurs-ı germi âlemi toylar güneş (Hayâlî, K. 5/6)

3.1.11.Keman (Yay)

Gökyüzü şeklinin kavisli kabul edilmesi sebebiyle yaya benzetilmiştir. Eski edebiyatımızda gökyüzü bu hayâlle çok kullanılmıştır. Bunun sebebi de gökyüzüyle ilgili mevcut telâkkilerdir. Bunlara göre felek, insanların kaderinde genellikle menfî rol oynamaktadır ve dolayısıyla de sık sık şikâyet edilmektedir. Gökyüzü yayından insanlara gam, keder ve kaza okları fırlatıldığı ve bu sebeple gökyüzünün her türlü kaza ve belâya sebep olduğu zannedilmektedir (Deniz, 1992:105).

Sevgilinin bakışları âşıklar için öldürücü niteliktedir. Bu beyitte çarh yuvarlaklık bakımından yaya benzetilmiştir. Çarh yani felek acımasızca oklarını âşığa atar:

Değer her dem vefâsız çerh yayından bana bin ok
Kime şerh eyleyem kim mihnet ü endûh ü derdim çok (Fuzûlî, Mrb. 3/1)

Bu beyitte Fuzûlî maddi ölüm ile manevi ölümü karşılaştırmıştır. Felek yayından atılan ok maddi ölümken, sevgilinin yay kaşından atılan ok mânevî ölüme benzetilmektedir:

Çerh yayından atıldı kasdıma tîr-i ecel
Lîk andan tizrek deprendi müjgânın senün (Fuzûlî, G. 169/5)

Yahya Bey’de de gökyüzü şeklinin kavisli kabul edilmesi sebebiyle yaya benzetilmiştir:

Ebrûlarunı görmek olurdı bana nasîb
Kavs-i felekden inmese ger nâvek-i kaza (Yahya Bey, K. 24/5)

Övülen kişi ok atmada beceriklidir. Attığı ok yere düşmez ve hedefi vurur. Yahya Bey de beytinde memduhun yayının gökyüzü gibi büyük ve sert olduğunu, bu sebeple ondan başka kimsenin bu yayı çekemeyeceği, kimsenin bu ustalıkta olmadığını ifâde etmiştir:

Dem-â-dem yire düşmez atdugı ok
Felek gibi anun yayın çeker yok (Yahya Bey, Ş. 2/177)

Âşık aşk ızdırabından o kadar acı çekmektedir ki gökyüzü yayı gibi iki büklüm olur:

Kavs-i semâya döndi vücûd-ı za^{c}ifümüz
Ebrûsı gibi ye'si ile olmışuz dü-tâ (Yahya Bey, Mer.7.Vl/4)

Gökyüzü yayı, bir başka hayâlle hallac yayına benzetilmiştir. Felek, yayıyla gökteki bulutları pamuk gibi atmaktadır:

Meğer kavs-i felek olmış kemanı
Atar her yana ebr-i asumanı (Yahya Bey, Ş. 2/209)

Yahya Bey, Dîvânı'nın dibacesinde eserini övmek için her harfine ayrı bir değer vermiştir. Lâmelifieri Hz. Ali'nin kılıcına benzettiği bir beyitte, ya (y harfi) lan da gökyüzü yayına benzetilmiştir. Bu benzetme şekil yönündedir (Deniz,1992: 105).

Her görinen lâmelifi Zülfîkâr
Yaları kavs-i felek-i nâmdâr (Yahya Bey, Mes. 29)

Felek, daha çok beli bükük olduğu için yaya benzetilir. Feleğin gamını çekmek, Allah'a yakınlaşmak ve dünya işleri ile mücadele etmektir. Feleğin yayı bozuk olduğu için bu mücadele kolay değildir. Bu yayı çekmek çalışmayı gerektirir. Önce gevşek yayda idman yapmak gerekir ki güçlü yayı çekmeye hazırlanmak lâzımdır:

Kaşın belâsına düşdüm felek gamın çekerek
Bu güçlü yayı çeker oldum ol kebâde ile (Fuzûlî, G. 248/4)

Feleğin dairevî veya küre şeklindeki yapısı yaşlılık ve ihtiyarlığına geç kalınmışlığı temsil etmektedir:

Be-gâyet geç togurdı beyzayı çarh-ı kemân-kâmet
Benüm ahum akından bu gice benzer zebûn olmış (Zatî, G. 601/2)

Bazen de kaş bu beyitte olduğu gibi kavisli şekliyle yay gibi olan feleğe benzetilmektedir:

Pür itdi küştelerden ol sihâm-ı gamzeler hâki
O laldan kaşınun ey mâh-rû kavs-ı felek râm (Nev'i, G. 512/4)

Hayâlî'nin beytinde kâza veya ecel ok şeklinde düşünülmüştür. Bu nedenle kavisli görünüşü sebebiyle gökyüzü de yaya benzetilmiştir:

Kazâ elinde kemân oldu çarh-ı ham-kâmet
Ecel okuyla bizi etmek içün ehl-i kubûr   (Hayâlî, K. 1/5)

Çarh yani felek devamlı ok atan bir yaya benzetilmiştir:
Çarh oklarını atdı yine gül-şene sehâb
Altun göbeklü bir siper-i lal tutdı hâr (Bâkî, K.17/6)

Yahya Bey, beytinde kimsenin onu zinde sanmamasını gökyüzü yayı ile gam oklarından yorgun olduğunu dile getirmektedir:
Zindedür sanman beni çarhun kemanından bana
Tîr-i gam tokunduğın'a üstüb ânum deprenür (Yahya Bey, G.131 /3)

Yahya Bey, diğer bir beytinde servileri felek yayı aracılığı ile gülistâna eriştirilmiş oka benzetmiştir:
Ey kasları keman görinen servler degül
Kavs-i felekden irdi kamu gülsitâna tir (Yahya Bey, K.21/2)

Âşık sevgiliye her zaman hasret içindedir. Sevgiliyi her zaman göremeyen âşık, onun ayak izini gördüğünde secdeye kapanır, ayak izini mihrâp edinir. Bu nedenle dünya iki büklüm ve eğridir:
Sücûd idüp nişân-ı pâyunı mihrâb idinmişdür
Görinür anun içün her zaman çarh-ı dü-tâh eğri (Yahya Bey, G. 478/8)

3.1.12. Cevşen(Zırh), Miğfer, Siper, Kalkan

Genellikle dâire şeklinde olan kalkanların gövde kısmında kubbe vardır. Şekil bakımından gök kubbeye benzetilir. Üzerindeki süslemelerde yıldızlara ve seyyârelere benzetilir. Divân şiirinde şâirler dokuz kat felek için "çarhî kalkan, çarhî siper" benzetmelerini sık sık kullanmışlardır. Diğer bir benzetme de âşıkların âh oklarına karşı dayanmasından dolayı zırh benzetmesidir.

Bâkî, miğfer ve cevşenin çelikten yapıldığını söyleyerek felekle ilgi kurmuştur:
Cevşen-i pûlâd-ı çarhı çâk çâk itdüm dahı
Âh-ı âteş-bârumuñ şemşîr-i bürrânı dürüst (Bâkî, G. 22/4)

Âşığın elindeki en büyük silah âh okları ya da âh ateşidir. Bu beyitte âh oku çarh kalkanını delecek güçtedir:

Mücâhidler felekde kevkeb-i Mirrîhün emsâli
Elinde tîg-i rahşânı kolında çarhî kalkanı (Yahya Bey, G.16/3)

Bir başka beytinde ise yedi seyyareyi bu siper üzerindeki aynalara benzetmiştir:

Dest-i şâh-ı rif'atünde heft encümle felek
Bir yedi âyinelü çarhî güzel cevher siper (Zatî, G. 322/4)

Hayalî'nin, Kânunî için yazdığı beyitte kılıcının korkusundan herkesin telaş içinde olduğunu ve güneşin önlem olarak, askerlerine çarhı kalkan olarak kullandırdığı anlatılmaktadır:

Havf-ı 'tîginden eyâ Hurşîd-i Mirrîh-intikâm
Çarhı kalkanın sipihrin yüzüne tutar güneş (Hayâlî K. 5/17)

Fuzûlî, bu beyitte şafağın rengini yani gün doğumundaki kızıllığı savaş atmosferindeki kan kızıllığına, feleği de kalkana benzetmektedir:

Çerh kalkanını zerrin kubbe etmis mihrden
Mâh-i nev tiğin safaktan eylemis gül-gün niyâm (Fuzûlî, K. 14/10)

Zâtî, âh ateşinden meleğin sakınması gerektiğini, aynalı yedi kat çarhın bile bu güce karşı koyamadığını ifâde etmektedir:

Vehm kıl uşşâkun âhından be- gâyet ey melek
Mâni olmaz bu yedi âyinelü çarhî siper (Zâtî, G. 370/3)

Kaşları yay olarak tasvîr edilen sevgili, âşığa kaş çattığında âşığın dünyası yıkılır ve âh çeker. Âşığın âhı yükselerek feleklere çıkar ve ok olup dokuz felek kalkanını deler:

Siper gibi kaşın çîn ettigiyçin ol kemân-ebrû
Hadeng-i âh ile deldüm bu dokuz çarhı kalkanı (Hayâlî, K. 14/19)

Şimşek çok sert cisimlere bile etki eder. Zırh, ne kadar sağlam yapıda olursa olsun kemandan çıkacak olan şimşek gibi oklara karşı koyamaz:

Geçer tokunsa tokuz cevşenine eflâkün
Kemandan çıkıcak anda tîr-i berk-i hadeng (Yahya Bey, Msmt. 6.VII/5)

Mirâc kelimesinin anlamı 'merdiven' demektir. Hz. Peygamber'in göğe yükselip feleğin katlarını geçmesi anlamını da ifâde eder. Hz. Peygamber feleğin katlarını geçerken ve her katta bir şey öğrenir. Yahya Bey, bu durumu bir ok gibi feleğin dokuz kat zırhını geçmek olarak izah etmektedir:

Toğnldı hemân tîr gibi cânib-i arşa
Geçdi bu tokuz kat zırıh-ı çarhı hemânâ (Yahya Bey, K. 1/23)

Çarhi kalkan ortası şişkin bir kalkandır. Bu bakımdan çarh, felek kavramlarıyla ilişkilidir. Beyitte kalkan ile cami kubbeleri birbirine benzetilmiştir. Kalkan kılıç ve mızrak darbelerine karşı koruması nedeniyle cami kubbeleri insanları günah işlemekten koruyan kalkan olarak hayal edilmektedir:

Günâh u ma'şıyetün dân'i vü rân'idür
Kazaya kubbeleri sanki çarhî kalkandur (Yahya Bey, K. 4/20)

3.1.13.Şişe, Minâ

Gökyüzünün şişe veya minâ şeklinde düşünülmesi şeffaf rengi, şekli ve kırılma özelliği olmasından dolayıdır. Aynı zamanda gökyüzünün kızıllığı şarapla ilişkilendirilirmiş felek de kadeh olarak düşünülmüştür.

Aşağıdaki örnekte onun cam mânâsının dışında, asıl bildiğimiz şişe şeklinde ele alındığı görülmektedir:

Yüzün suyunu felek yere dökmesin hazer et
Bu şişelerde anı kıl nihân gülâb gibi (Hayâlî, G. 556/4)

Divân şiirinde şeffaflığı sebebiyle feleğin benzetildiği nesnelerden birisi de şişedir. Bakî, şarap şişesiyle feleği karşılaştırırken birini şarap, diğerini ise hava dolu olduğunu söylemektedir:

Sakiyâ câm-ı şarâb ü felek-i bî-encâm

Şîşelerdür biri pür-bâd ü biri pür-bâde (Bâkî, G. 423/4)

Gökyüzü dokuz kat olarak düşünüldüğünden dokuz minâya benzetilmiştir. Âşık kendisini bu aşk derdinden dolayı dokuz minâyı yıkacak güce sahiptir. Bu güç Ferhâd'ın Şirin'e olan aşkından sarfettiği güce benzerdir:

Şîrîn gamında eyler idi Kûh-ken şikest

Mînâ-yı çarha atsa eğer ol kayasını (Hayâlî, G. 589/3)

Gökyüzünün kızıl rengi ve şarabın rengi arasında bağlantı kurulmuş olan beyitte felek de şişe olarak düşünülmüştür:

Lale-reng ola şafaktan felek-i minâ-fâm

Taşra salmış kimi aks-i mey-i gül-gûn minâ   (Fuzûlî, G. 23/3)

Feleğin minâya benzetildiği beyitte seyyârelerde etrafında dönen âvârelere benzetilmiştir:

Câmuñ etrâfın kaçan kim seyr ider âvâreler

Çarh-ı mînâfâmı gûyâ devr ider seyyâreler   (Bâkî, G. 59/1)

Âh için kullanılan benzetmelerden birisi de ok benzetmesidir. Eskiden ok atılırken karşısına şişe konulurdu. Burada da âh okunun feleğin dokuz şişesinden geçtiği düşünür. Dokuz kat olduğuna inanılan felek dokuz şişeye benzetilir:

Aceb midür anı-ben tîr-i âha benzetsem

Feleklerün çü tokuz şişesinden itdi mürur (Yahya Bey, Tk. 6/3)

Bâkî, beytinde kendisini âlemin sultanı olarak görmüş ve sırça saraylara layık olduğunu ifâde etmiştir:

Hânmânı n'eylerüz bu günbed-i mînâda biz

Âlemüñ sultânıyuz sırça sarâya mâliküz   (Bâkî, G. 191/2)

3.1.14. Eğlence Meclis ve Bu Meclise Ait Unsurlar (Rakkas, Çeng, Çengi, İçki, Şarap, Kadeh, Sâki)

"Tokuz eflâk"(dokuz kat gök) ibaresi ile kastedilen, dünyanın etrafını soğan kabukları gibi sardığına inanılan Ay, Utarit, Zühre, Güneş, Merih, Müşteri, Zühâl gökleri, Burçlar göğü ve nihâyet uçsuz bir boşluk olduğuna inanılan Atlas göğünden ibaret dokuz tabakadır. Bu tabakalar sürekli hareket halinde bulunduklarından şâir bunları sevgilinin aşkıyla kendinden geçmiş çılgınca raks eden âşıklara benzetmektedir. "Zemîn "(Yeryüzü) ise onun aşkının şarabından başı dönerek yere uzanmış mest bir hâlde yatmaktadır (Şentürk, 2004: 228).

Gökyüzünün eğlence meclisi olarak düşünülmesinde hareketliliğin rolü vardır. Çalgılar çalınıp şarkılar söylenilen eğlence meclislerinde, her şeyde, herkes de bir canlılık, bir hareketlilik vardır. İçkiler içilip mest olunur. Gökyüzünde de aynı canlılık hayâl edilir. Gökyüzü-eğlence meclisi benzetmesinde ayın kâse, saman yolunun mezelerle donatılmış bir ziyafet sofrası olarak düşünülmesi de önemlidir (Deniz,1992: 61).

Gökyüzü, şeklinin yuvarlaklığı ve parlaklığı sebebiyle içkinin üzerindeki hava kabarcıklarına da benzetilimiştir:

Reşk itmesün mi bezm-i meye zühre-i felek
Her cam âfitâb ola her bir habâb çarh (Nev'î, G. 46/2)

Çeng, elle çalınan ve "harb'a benzeyen, telli bir sazdır. Felek kat kat olması sebebiyle cenge benzetilmektedir. Şekil itibariyle eğridir ve bu haliyle zayıflıktan ve ıztırabdan beli bükülmüş olan âşığa benzetilir. Telli sazların çıkardıkları sesler perdelerle sınırlıdır. Bunlar da feleğin katlan olarak tasavvur edilir (Deniz,1992: 53).

Fuzûlî bu beytinde feleği çenge, çıkardığı sesi de âşığın feryâdına benzetmektedir:

Geçer nâlem felekten ham kadimni çenge benzetmen
Ki çıkmaz perdeden çengin sadâ-yı nâle vü zârı (Fuzûlî, G. 270/4)

Felekler eğlence meclisini şenlendiren bazen çengiye bazen de rakkasa benzetilmiştir:

Felekler kimi çengi kimi rakkas
Zamane perde-sâz oldı ser-â-ser (Nev'î, K. 20/12)

Bu zevk u işret ile raksa girdi çarh-ı felek
Bu Ģevk usûr ile ser-cümle çarha girdi melek (Yahya Bey, Tc. VII/8)

Divânlarda "kopuz, rakkas, perde-sâz, çengi" gibi eğlence hayatına ait enstrümanlara rastlanmaktadır:

Götürdi kopuzı bezm-i felekden
Kırup târ-ı şu'â'ın mihr-i enver (Nev'î, K. 20 /11)

Götürüp mihr-i felek bezm-i cihandan kopuzı
Başladı çalmaga şeştâ yine halk-ı 'âlem (Nev'î, G. 311/4)

Felek bazen de hoş sohbetlerin yapıldığı bir mekândır:

Kurulmuş idi felek hargehinde sohbet-i hâs
Nûcum nukl ü şafak anda bâde-i gül reng (Hayâlî, K. 7/5)

Gökyüzü meclisine ilk gelenlere yıldızların sayısınca altın ve gümüş hediye edilmektedir:

Virildi meclise evvel gelenlere ögdül
Felekde encümün a'dadı denlü sîm ile zer   (Yahya Bey, Msmt. 6.VIII. /7)

Eğlence meclislerinde çalınan çeşitli müzik aletleri vardır. Bu beyitte kânûn ve tarâb Zühre ile birlikte anılmıştır:

Olmadın meyhâne-i ışkında mest-i câm-ı zevk
Düzmedi bezm-i felekde Zühre kânûn-ı tarâb (Fuzûlî, G. 32/3)

Gerek minyatürlerde elinde bir Mûsikî aletiyle tasavvur edilişi, gerekse tesir itibarıyla kendisine mensup olanlarda mûsikî kabiliyeti uyandırması sebebiyle edebiyatta Zühre daima eğlence meclisleri söz konusu olduğu zaman elinde bir saz tutar şekilde tasvir edile gelmiştir. Bu tasvirlerde güneş, ay v.b. gök cisimleri türlü musiki

aletlerine benzetilerek yahut gök cisimleri ile musiki terimleri arasında türlü söz oyunları kurularak şiir tezyine çalışılır (Şentürk, 1994:156).

Bâkî beytinde feleği eğlenmek için bir araya gelenlerin eğlence meclisine benzetmiştir:

Bezm-i felekde urmıs idi Zühre sâza çeng
'Ays u safâda hurrem ü handân u sâdmân   (Bâkî, K. 1/4)

Hayâlî, feleği gökyüzü olarak düşünerek şafak kızıllığı ve şarap arasında ilgi kurmuştur:

Felek işretgehüm mey sâğarumdur ey şafak sen hem
Dökülmüş şâm-ı ^{c}ayşumda şarâb-ı lâle-gûnumsın (Hayâlî, G. 403/4)

Ey felek nakş-ı ruh-ı yârı Hayalî okusa
Zöhreyi mâlı ile ol meclîse deffâf eyle (Hayâlî, G. 541/5)

Bâkî bu beyitte feleğin insanları sarhoş eden içkisini içen âşıkların tekrar dirilene kadar ayılmayacağını ifâde etmektedir:

Nûş eylese bir 'âşık tâ haşre dek ayılmaz
Bezm-i felekün bilmem câmında ne hâlet var (Bâkî, G. 171/3)

Zühre yıldızı, elinde çeng ve ayağında halhal bulunan bir kadın olarak sâzende şeklinde tasvir edilmiştir. Onun çaldığı sazdan çıkan nağmenin tesiriyle felekler raks etmektedir:

Tolmadan peymânesi mâhun mey-i hurşîdden
Girmeden raksa felekler nagme-i nâhidden (Nev'î, G. 349/1)

Gökyüzü bazı beyitlerde de kadehe de benzetilmiştir. Bu durumdaki en büyük etken kadehin şekli ve rengidir. Bâkî, dönmesi ve şekli nedeniyle feleği kadehe, şafak vaktini de rengi bakımından bu kadehte kalan bir yudum şaraba benzetmektedir:

Bezm-i şevkuñ içre devr eyler felek bir câmdur
Câmda bir cür‹adur ‹aşkuñ şarâbından şafak (Bâkî, G.243/3)

Hayâlî de feleği dönen kadehe benzetmiştir:

Bezm-i maşrıktan sunuldu şâh-ı garba bir ayak
Bade pür olmuş felek ana kadeh gerdan mıdır (Hayâlî, G.122/2)

Bâkî, diğer bir beytinde gökyüzünü bir işret meclisine teşbih etmiştir. Bu mecliste yârin aşkıyla kâinât işrette olduğunu, yıldızların meze, şafağın mey, feleğin sâkî, hilâlin de kadeh olduğunu ifâde edilmektedir:

Bâkıyâ işretdedür aşkıyla yâruñ kâ‹inât
Nukl encüm mey şafak sâkî felek sâgar hilâl (Bâkî, G.293/5)

Âşığın meclisinde güneş altın kadeh, Cibril'in gözü çerağ, gökyüzü de sâkî olarak düşünülür. Mecliste halka şeklinde oturulduğundan ve sâkî de devamlı dolaşarak hizmet ettiğinden gökyüzünün yuvarlaklığı ve dönmesiyle uygunluk gösterir (Kurnaz, 2012: 271).

Çarh sâkî mihrdir zerrin ayağ-ı meclisim
Dîde-i Cibrîl'dir her şeb çerâğ-ı meclisim (Hayâlî, G. 333/1)

Âşığın sevgiliyi beslediği muhabbet, "zümürrüd-fâm" olarak vasıflandırılan dokuz kat felek kadehine sığmayacak kadar büyüktür:

Nev'iyâ bezm-i mahabbetde bugün bâde-i ışk
Sığmaya nüh kadeh-i çarh-ı zümürrüd-fâma (Nev'î, G. 401/5)

3.1.15.Kadın, Sevgili

Âşıkların sevgiliden tatlı söz umması, duvarın konuşmasını beklemek olur. Âşıklarına bakışında bile bir kararlılık yoktur, bazan eğri bazan doğra bakar. Bütün dünyâyı inleten âşığın figânını duymaz, şikâyetlerini dinlemez. Âşığın ağlaması, gözyaşlarını ırmaklar gibi akıtması onu neşelendirir, ferahlatır, üzüntüden kurtarır. Âşığa cefâ, rakibe vefâ göstermek sevgili için kânundur. Âşıklarına hayır demeyi âdet hâline getirmiştir (Sefercioğlu, 2001:131). Bu nedenle bu dönemde yazılan beyitlerin hemen hepsinde vefâsız, acımasız sevgili tipi mevcuttur.

Felek bazen karanlık bazen aydınlıktır. Bazen geceyi bazen de gündüzü yaşatır. Bu yönüyle bir dediği ötekini tutmayan, bir gün yüzüne gülüp sonraki gün yüz vermeyen tutarsız sevgiliye benzetilmiştir:

Gösterüp zulmet dönüp yine idersin ʿarz-ı nur
İki yüzlü bir zen-i bâzâr imişsin ey felek (Nev'î, Tk. I. 4/36)

Feleğin kadına benzetildiği beyitler de bulutlar da eteği olarak hayâl edilmiştir. Bu kadın buluttan eteğiyle yeryüzüne gümüş saçmaktadır:

Zemine dâmen-i ebr ile saçtı simi felek
Bu hâleti göricek mâ'il oldı taze nihâl (Bakî, K. 21/4)

Toldurdı gerçi cûd u sehâ gösterüp felek
Ceyb-i cibâl ü dâmen-i sahrâyı sîm ile (Bâkî, G. 403/7)

Âşık için akşam ayrılık sabah kavuşma zamanıdır. Geceleri âşığın âhı feleğin eteğini almıştır:

Mubeddel kılmağa subh-i visâle şâm-i hicrânı
Benim ahım alıptır subh u şâm cerh dâmânı   (Fuzûlî, G. 266/1)

Dönemin süslenmeyle ilgili bir başka özelliği kadınların başlarına çenter, takmaları ve sarığa çiçek sokma âdetleridir. Beyitte de feleğin etrafındaki halkayla bu çember arasında ilgi kurulmuştur:

Hevâ-yı tâc u kemer terkin eyieyüp düşmen
Zen-i felek gibi devründe baglanur çenber (Nev'î, K. 26/31)

Akşamleyin güneş batıp karanlık bastırınca âşığın ızdırapları da artar. Şâirin gözyaşı ise bu vakitte artmaktadır. Bu nedenle sevgiliye özlem artar ve sevgiliye ait bir şey görmek isteyen âşık, güneşin batışının oluşturduğu ufuk manzarası ile sevgilinin sürüdüğü eteği benzetir:

Şâmlar kanlı yaşım mevcine elbette değer
Her nice kim götürür çerh-i mu'allâ eteğin (Fuzûlî, G. 226/4)

3.1.16. Kocakarı, İhtiyar, Zâl, Pir, Pirezen, Acuze, Bîve (Dul Kadın)

Yaşlı kadın, kocakarı anlamına gelen "pîrezen" şiirde genellikle feleğin vasfı olarak zikredilir. Eski astronomide dünyaya yakınlığına göre gezegenlerin her birine bir yaş biçilmiş, en yakın olan Ay'a bin yıl, en uzak bilinen Zuhâl'e ise yedi bin yıl verilmiştir. Felek bunların her birinin içinde bulunduğu katmanlar bütünü olması ve yaratılış bakımından en eski olması sebebiyle yaşlıya yahut hileciliği sebebiyle yaşlı bir kadına benzetilmiştir (Şentürk, 1994: 145). Felek, ihtiyara benzetmesinde hem feleklerin yaradılış bakımından eskiliği hem de feleğin kavisli şekli nedeniyle beli bükülmüş olarak düşünülmesinin etkisi vardır. Genellikle de âşığın âhı asasına dayanan bir yaşlıdır. Bazen de gökteki bulutlar bu ihtiyarın kulağına tıkadığı pamuklardır.

Feleğin insan ve insanla ilgili bu unsurlarla ilgisi, kâinâtın yaradılışıyla birlikte varolması ve gösterdiği değişiklikler ve hakkındaki telâkkilerle ilgilidir. İhtiyar bir insanın bedeninde çeşitli değişiklikler meydana gelir. Bu değişikliklerden en önemlisi saç ve sakal gibi unsurların beyazlaşmasıdır. Kaşa benzetilen ayın renk bakımından ağarmış olarak hayâli, doğuştan saçı ve sakalı beyaz olan Zâl ile felek arasında ilgi kurulmasına sebep olur. Kar yağdırma özelliği de pîr olarak tasavvurunun bir başka sebebidir (Sefercioğlu, 2001:351).

Dünya, yıllardır var olması ve artık oldukça yaşlanması ilgisiyle "pîre-zen"e benzetilmiştir:

Mûy-ı sefîdi halkasını çarh-ı pîre-zen
İsterdi dahı eyleye halk-ı cihâna dâm (Bâkî, K.23/4)

Felek bu defa da yaşlı dul kadın olarak geçmektedir. Burada Yusuf kıssası telmih yapılmaktadır. Hz. Yusuf, Mısır çarşısında satılırken parası olmayan; ancak sadece elinde yumağı olan bir kadın onu almak istemiştir:

Gün riştesiyle olsa n'ola germ müşteri
Yûsuf-izâr dilberimi çarh bîvedir (Hayâlî, G. 78/2)

Bîve; kocası olmayan yaşlı dul kadındır. Hayâlî, bu beyitte feleği bu yaşlı dul kadına benzetmiştir:

Dünyâ katımda zehr ile perverde mîvedir
Meydân-ı himmetimde felek çarh-ı bîvedir (Hayâlî, G. 65/1)

Hayâlî de aşağıdaki beyitlerinde felekleri kocakarı olarak düşünmüştür:

Dâne-i ömrün kişinin cem' edip cev cev komaz
Kızlık eyler âlemi âhir bu çarh-ı pîre-zen (Hayâlî, G. 425/4)

Kim ki bu çarh-ı pîre-zene ma'il olmadı
Merdaneler içinde bugün erlik eyledi (Hayâlî, G. 609/2)

Pîr-i çarhın her seher mihr aldığı içün yaşını
Devr içinde varmadan akşama verdi başını (Hayâlî, G. 638/1)

Diğer beyitte de şâir felek yaşlısının, altınlı çemberini bağlayıp yeni bir gelin gibi salındığını söylemektedir. Feleğin altınlı çemberi ile kastedilen ise hilâldir:

Çarh-ı ‘acûze baglanup altunlu çenberin
Bir nev-‘arûs gibi ider nâz ile hırâm   (Bâkî, K. 23/5)

Felek bazen de sihirbazların, cadıların genelllikle kocakarı şeklinde düşünülmesinden dolayı sihir yapan yaşlı bir kadına benzetilmiştir:

Bana Zâl-i felek çektirdi ol mûy-i miyan çevrin
Görün bir târ-ı mûyu nice ejder etmiş ol câdû (Fuzûlî, G. 238/2)

Doğuştan beyaz saçlı oluşu sebebiyle ihtiyarlık sembolü haline gelen Zâl de bu nedenle felekle kullanılan unsurlardan birisidir:

Zâl-i felek tarîk-i sedada gidenlerün
Olmuşdı gerçi ayağın almakda pehlevân (Nev'î, K. 39/13)

Büyücü tipi eski şiirde genellikle yaşlı kadın olan pîrezendir:

Acûz u pîrezen dehrün çü kasdı can imiş bildüm
Erenler himmetinde anı ben merdâne tapşırdum (Bâkî, G. 341/4)

Ol mâlı ile müşerref idük dün gice güneş
Dakınca gûş-ı pîre-zen-i çarha ditreyik (Zatî, G. 710/2)

Sikender denlü bir er yok iken ey nev-cüvân anı
Suya ittüp bu dehr-i pîre-zen susuz getürmişdür (Zatî, G. 147/3)

Zâtiyâ dâmâd-ı bikr-i 'ışkdum ben olmadın
Hacle-i ibdâ'da çarh-ı 'acuze nev-'arûs (Zatî, G. 572/5)

Dehr-i dûn anı düşürmüştü mezellet hâkine
Ger asâ-yi âhıma dayanmasa pîr-i felek (Hayâlî, G. 265/3)

Hayâlî, havanın, seher vakti gül bahçesinde çiy saçmasını ihtiyar gökyüzünün, dolabı inledikçe ağlamasına benzetmektedir:

Jâle-rîz oldı havâ sanma seher gülzârda
Pir-i çarh etti bükâ kıldıkda dolâbı enîn (Hayâlî, K. 23/6)

Nev'î, yaşlı feleğin, beyaz sakalını ne yapsa da gizleyemeyeceğini, çabalarının boşa olduğunu dile getirmektedir:

Çıkarsa sad hezârân erbain pîr-i felek hergiz
Hat-ı sebzi gibi görmez düşinde Hızr-ı devrân (Nev'î, K. XLV/4)

Feleğin yaşlı olduğunun dile getirildiği diğer beyitlerde pîr ve zâl olarak kelimeleri sıklıkla geçmektedir:

Hayalî ilm-i aşkın olmuşam tıfl-ı nev-âmûzu
Nola şerm eylese pîr-i'felek baht-ı cevânımdan (Hayâlî, G. 386/5)

Aluben mihr eşrefisin ağzına pîr-i felek
Ey kamer-ruh müşterîdir vaslına zer gösterir (Hayâlî, G. 116/4)

Yine pîr-i felek etfâl-i reyâhini yığıp
Feyz-i ta'lim ile bu-sitânı deb-istân eyler (Fuzûlî, K.32/ 3)

Mülevves olmayıp tecrîd ile çıksan bu âlemden
Seni Zâl-i felek hur-şîde cüft eyler Mesîha tek (Fuzûlî, Mkt. 20/2)

Başa salmış mihrini rûz-i ezelden çerh-i pîr
Öyle kim gül-ruhlar eyler zînet-i destâr gül (Fuzûlî, K.9/44)

3.1.17. Ayna, Ayna tutan (Ayîne-dâr)

Farsça kökenli bir kelime olan ayna görüntüleri aksettiren sırlı cam olarak bilinir. Genellikle süsü sembolize eder. Ancak divân şiirinde çok farklı anlamlar ifâde etmektedir. Tasavvufta farklı anlamlar yüklenen ayna, genellikle Allah'ın varlığın göründüğü bir cisimdir. Tabi bunun için şart olan kalp gözü ile bakabilmektir.

Ayna, görüntüleri aksettirmesi, bu görüntülerin bir hayâlden ibaret olması, parlaklığı, cilalanıp parlatılması ve kırılma özellikleri sebebiyle beyitlerde söz konusu edilir. Kıymetli olmaları ve dış tesirlerden korunmak için üzerinin bir örtü ile örtülmesi, papağanların konuşmaya alıştırılırken aynadan yararlanılması ve bilhassa toz ile ilgisinden dolayı değişik tasavvurlara konu olur. Bu özellikleri sebebiyle beyitlerde âlem, cihan, dünyâ, gönül, kalb, yanak, yüz, sine, su, kadeh, gül, güneş, gökyüzü (felek, çarh, sipihr), âşık, kadr, tab' ve kara ile ilgili benzetme unsuru olarak yer alır (Seferciğolu, 2001: 100).

Sevgilinin güzelliğine ayna tutmak için güneş aynaya, felek de ayinedâra benzetilerek, sevgiliden güzelliğinin ışığından güneş ve aya nur bahsetmesi istenir. Sözü edilen kişinin güzelliği mübalağa yoluyla güneşe ve aya ışık verecek niteliktedir. Eski astronomi ilminde güneşin diğer adı "âyine-i felek"tir (Çetindağ, 2005: 188). Feleğin aynaya benzetildiği beyitlerde Allahın tecellisinin bu aynada göründüğü düşüncesi hâkimdir. Benzetme yönü çoğunlukla renk parlaklık açısındandır. Eskiden geline, yardım ederek onu süsleyen kişiye ayinedâr denilmektedir. Bu beyitte de böyle bir benzetme görülmektedir:

Cemâlüñ pertevinden nûr-bahs ol mâh u hûrşîde
Günes âyîne-i hüsnüñ felek âyîne-dâr olsun (Bâkî, G. 352/2)

Fuzûlî, beytinde güneşi sevgilinin yüzünün bir aksi olarak düşünmüştür. Eğer sevgili ayna önünden çekilirse güneş de yok olur. Güneş, hem doğup yükselmesi hem de batması nedeniyle gökyüzünde hareket ediyor gibi görünmesi feleğin bir âyinedâra, güneşin de onun elindeki bir aynaya benzetilmesine neden olmuştur:

Adın etmiş gün alıp bir aks mir'ât-ı felek
Subh gösterdükce sen ruhsâr-ı ferrûh-fâlini (Fuzûlî, G. 296/2)

Piyâle ‘aksi mir’ât-ı felekde âfitâb olsun
Fürûg-ı sâgar-ı sahbâdan olsun pür-ziyâ meclis (Bâkî, G. 208/2)

Bâkî, kaderin karşısına çıkardığı zorlukları, sıkıntıları felek aynasından yansımış olarak düşünür:

Olur mıydum gehi giryân gehî sûzân gehî nâlân
Felek âyînesi göstermeyeydi dürlü sûretler (Bâkî,G.166/4)

Nev‘î, bu beytinde kendini şirin sözlü bir papağana benzeterek felek aynasında görülen böyle bir zatın olmadığını vurgulamaktadır:

Ne zâtın gibi gösterdi felek mir’atı bir suret
Ne Nev‘î gibi tûtî gördü dehrin şekkeristânı (Nev‘î, K.46/14)

Aynanın gerçekleri gösterme özelliği vardır. Bu beyitte de hayır ve şerrin ayrıca saklanan her şeyin felek âyînesinde göründüğünü ifâde edilmektedir:

Sinede her man’nî-i münker ki muzmerdür sakın
Görünür âhır felek âyînesinden hayr u şer (Nev’î, Müf. 10/ 1)

Gökyüzü parlaklığı, şeklinin yuvarlaklığı, derinliği ve renginin beyaza yakın olması sebebiyle aynaya benzetilmiştir:

Meh-i rûze gibi kadre irişdi bir gice ruhum
Felek âyînesinde eyledüm seyrümde seyrânı (Yahya Bey, K. 16/23)

Âşıkun gözi yaşıdur görinen sanma nücum
Oldı âyîne-i çarh üzre hüveydâ şimdi (Yahya Bey, G. 509/4)

Gökyüzü aynası fânidir. Zîrâ üzerindeki şekiller gerçek birer varlık değil, cisimlerin şekillerinin aynaya yansımasından ibaret olan birer surettir ve yok olmaya mahkûmdurlar. Tasavvufî mânâda bu dünyadaki bütün varlık ve cisimler, gerçek ve tek varlık olan Allah (C.C.)'ın değişik tecelli ve tezahürleridir. Hepsi de birgün yok

olacaklardır. Bu sebeple gökyüzü aynası fânî olarak ele alınır ve bekâ tezadıyla beraber işlenir. Bu itibârla aşağıdaki beyitte geçen "baka bilme" ifâdesi tesadüfi değil tevriyeli olarak kullanılmıştır. Hem aynaya bakmaktan bakabilmek manâsında, hem de ayna fâni olduğu için bekâ bilinmemesi yâni sonsuz zannedilmemesi gerektiği söylenmek istenmiştir (Deniz, 1992: 43).

Bana Yahya gibi ölmek hayât-ı câvidânîdür
Baka bilme felek âyînesini cümle fânîdür (Yahya Bey, Mus. 17.V/2)

Gökyüzünün aynaya benzetildiği beyitler daha çok gökyüzünün rengi, parlaklığı ve soğukluğu itibarıyla ele alınmıştır:

Her ne yüzde ki Hayâli bakasın ol görünür
Nazarunda felek âyîne-i pûlâd ancak (Hayâli, G. 261/5)

Bazen de demir ayna sağlamlık özelliği ile de kullanılmıştır:

Âhenîn âyînedür benzer bu çarh-ı pür-sitem
İtmedi hiç nâvek-i âh u enînüm ana kâr (Nev'î, K. 15/22)

Yahya Bey, felek aynasının bazen doğruyu yansıtmadığı ve insanları aldattığı ifâde etmiştir:

Bir büyük kimse şanursın kendüni görüp müdâm
Âdemi aldar felek âyîne-i âhen gibi (Yahya Bey, G. 438/2)

Dokuz kat feleğin her birinin birer ayna olduğunu görüşü de şâirler arasında yaygındır:

Terk ü tecrîd ile 'âlemde Mesîhâlığ idüp
Bu tokuz âyinede gün gibi peyda ola gör (Yahya Bey, G. 125/2)

Felek, güneşin ayna olarak düşünülmesi sebebiyle, elinde ayna tutan bir insana benzetilmiştir. Aşağıdaki beyitte söz konusu olan kişi, pâdişâhın âyînedârıdır. Padişahlar her şeyin en iyisini, en kıymetlisini kullanırlar. Burada padişah aynasının altın veya gümüş ayna olması gerekir. Dolayısıyla güneş altın ayna, felekte o aynayı pâdişâha tutan kişidir. Bu beyitte padişah sevgilidir. Edebiyatımızda ise sevgilinin yüzü bazen güneş, bazen de aydır. Her iki durumda da felek ona ayna tutandır. Çünkü eğer

gece kasdedilirse felek, elinde gümüş (ay) bir ayna tutar; gündüz kasdedilirse tutulan ayna (güneş) altundan yapılmıştır (Deniz, 1992: 46).

Pâdişâhum tapuna nesl-i melektir dediler
Hüsnünün âyîne-dârı felektir dediler (Hayâlî, Mkt. 16/1)

Felek aynası vefâsızdır ona bakarak insanların mağrur olmamaları, gururlanması boş yeredir:

Sûret-i mihrine ey dil katı magrûr olma
Bî-vefâdur felek-i âyîne-sîmâ göresin (Bâkî, G. 384/5)

Felekler dokuz kat olduğu düşüncesiyle her kat birer ayna olarak düşünülmüştür:

Baka tasavvurum kılma râh-ı fânide
Ayân ider bu tokuz âyîne hezâr eşkâl (Yahya Bey, K. 20/27)

İnsanoğlu aynaya baktığında bazen gerçekleri değil de görmek istediklerini görür. Bu açıdan felek aynası bazen gerçekleri göstermez:

Âdeme ‘aybını göstermez felek âyînesi
Bî-nazîr anlar görür kendüyi bî-hemtâ umar (Yahya Bey, G.135/4)

Tevâzû bir insanda olması gereken en güzel vasıflardandır. Kibir ve kendini üstün görmek cahillikten gelir. Bu nedenle tevâzû sahibi insanların her iki dünyada da gönül zenginliğine ulaşmaktadır:

İki 'âlemde Süleymânlığ ider ey Yahya
Bu tokuz âyinede kendüzini mûr gören (Yahya Bey, G. 313/5)

İtün izinün aksi âyîne-i eflâke
Ey yüzi kâmer düşmiş adı peren olmışdur (Zatî, G. 262/4)

Âşığın en büyük silahı olan âh gökyüzüne yükseldiğinde farklı şekillere bürünür. Bu beyitte de âhın dumanı çarh aynasını dondurarak bulut gibi görünmesine neden olmaktadır:

Ey bana âh ittüren sanma bulutdur görinen
Dem-be-dem âhum benüm mi’rât-ı çarhı tondurur (Zatî, G. 422/4)

3.1.18.Fânûs

Gökyüzünün fânus şeklinde tasavvuru da güneşin muma benzetilmesi nedeniyledir. Bir örnekte Arş kandili olarak isimlendirilen güneşin, gökyüzünün tâkı üzerinde bulunduğu belirtilir. Burada, kandillerin kemerler üzerine asıldığı anlaşılıyor. O güneş kandilini âşığın âh ateşi yakmaktadır. Nuru mahvolmuş olan güneş çerağını da her sabah sevgili yanağının mumu ile tutuşturur. O, âşığa nazar eylese hilâl çerâğmı güneş yerine ondan yakacaktır. Güneş istiğna bezminin çerâğıdır. Âşığın kadehi, çerâğmı ondan yakar. Bazan da güneşin çerâğımı, âşığın rûşen zamirinden yaktığı söylenir (Kurnaz, 2012: 283).

Gökyüzünün, kavisli görünüşü, yuvarlak şekli ve hareketliliğinin de fânus benzetmesine etkisi vardır. Silindir biçiminde olan bu fânusun camdan bir muhafazası feleklere benzetilmektedir.

Âşık, aşk ateşinden yanmaktadır bu nedenle âşık fânus içinde yanan muma benzetilmektedir:

Başlayaldan devre bu fânûs-ı çarh-ı pür-iber
Baglayaldan peyker-i tekvini ressâm-ı şuver (Nevi, Tk. I.1/1)

Fuzûlî'nin bu beytinde gökyüzü, dünyanın üzerine konulmuş bir fânûsa benzeterek içinde yanan mumu da kendisine benzetmiştir. Âşıklar aşk derdinin kendilerine acı çektirmelerinde şikâyet etmezler çünkü bu aşk acısı onları hakiki vuslata erdirir. Felek fânusu âşığı yanmaktan korumaya çalışsa da başarılı olamaz mum bir şekilde yanar ve tükenir:

Aşktan bir dem ten-i sûzânı düretmez felek
Veh nice fânûsdur şem'i hevâdan saklamaz (Fuzûlî, G. 110/4)

3.1.19. Felek ve Renkler (Lâlereng, Lâcivert, Yeşil (Ahdâr), Mavi (Kebût)

Feleğin çeşitli durumlarında (gece, gündüz, şafakta, yağmurlu bir havada, açık havada vs.) farklı renkler göstermesi çeşitli benzetmeleri de beraberinde getirmiştir. Felekler, lâlereng, lâcivert, yeşil(ahdâr), mavi(kebût) gibi birçok renkle kullanılmışlardır.

Fuzûlî bir beytinde çarhı yeşil olarak düşünmüştür:

Gönlü açılmış meğer bulmuş bu reng ile cevâb
Çerh-i ahdardan ki mâni’ yok teveccüh eyle al (Fuzûlî, Tc. 3/4)

Gökyüzün en çok kullanılan renk lâciverttir. Bazı beyitlerde ise mavi rengiyle de kullanılmıştır. Bu renk "nîlgûn, kebûd, mînâ" kelimeleriyle ifâde edilmiştir:

Alâya çıkdı dûd-ı âh hep âh ile ‘ışkdur
Yok bil hakikatinde bu çarh-ı kebûdı yok (Nev’î, G. 222/4)

Lâcivert renkli çarh sevgilinin aşkıyla seher vakti ve akşam yanıp durmakta bazen kırmızı gözyaşı, bazen sarı yüz göstermektedir:

Germdir şâm ü seher mihrinle çerh-ı lâciverd
Geh sirişk-i âl eder izhâr ü geh ruhsâr-ı zerd (Fuzûlî, G. 64/1)

Gökyüzü genellikle lâciverd olarak düşünülmüştür:

Kahr ile çerh-i lâciverd ger yasemîni kılsa zerd
Ne gam çü görgeç ehli derd eyler ana Kâzım devâ (Fuzûlî, K. 8/21)

Güneş gibi bu çarh-ı lâverdîden olup peydâ
Şuâ-ı nûr-ı hüsnü birle kılmış dehri nûrânî (Hayâlî, K.14/5)

Gökyüzü sevgilinin kapısına benzetildiğini duyunca sevinçten ne yapacağını şaşırmış, “gömgök” olmuştur. Burada “gömgök” kelimesi koyu mavi anlamında kullanılmıştır:

Sevindi raks ile gömgök der oldı çarh-ı kebûd
Tuyalı nisbetini âsitân-ı cânâna (Nev’î, G. 433/2)

Fuzûlî bu beyitte şarabın kızıllığı ile şafak vakti ufkun kızıllığı arasındaki benzerlik ilgisi kurmuştur:

Lâle-reng ola şafaktan felek-i minâ-fâm
Taşra salmış kimi aks-i mey-i gül-gûn minâ (Fuzûlî,G.23/3)

‘Çarh-ı mînâ fâm’, ‘mavi gökyüzü’ anlamına gelmektedir. Bütün seyyâreler bu gökyüzünün etrafında dönmektedir:

Câmun etrâfın kaçan kim seyr ider âvâreler
Çarh-ı mînâ-fâmı gûyâ devr ider seyyâreler (Bâkî, G.59/1)

Gösterür sahn-ı gül-istân çarh-ı mînâdan nişân
Şâh-ı nergis bâgda şekl-i Süreyyâdur yine (Bâkî, G. 455/4)

3.1.20.Adâlet

Feleğin adâlete benzetildiği beyitlerde en önemli unsur sonsuzluğudur. Gökyüzünün nasıl geniş bir alanı varsa adalet de o şekilde olmalıdır.

Yahya Bey, beytinde adâlet çarhını övmüştür:

Çarh-ı ‘adâletünde her ahter bir âfitâb
Evc-i sa’âdetünde denî pâyedür semâ (Yahya Bey, K. 24/42)

3.1.21. Hayvanlar: Kaplan (Peleng), Aslan(Şîr), Bukalemun, Deve (Üştür), Şahbaz, At (Rahş), Gülgûn, Kır At

Gökyüzünün değişik halleri hayvanlara da benzetilmiştir. Bu benzerlik ilgisi ya hayvanın dış görünüşü ile ya da herhangi bir özelliği açısından olmuştur. Felekle bir arada kullanılan hayvanlar şunlardır: kaplan(peleng), aslan(şîr), bukalemun, deve (üştür), güvercin, at (rahş, gülgûn, kır at). Bunların arasında en çok kullanılan benzetme pelengdir. Gökyüzünün peleng ile benzerliği de üzerindeki benekler nedeniyledir. Bu benekler gökyüzündeki yıldızlara benzetilir.

Bâkî de cefâsı nedeniyle feleği bir kaplana benzetilmiştir:

Yâ nâhunı görindi felek bir pelengdür
K'olmışdur ana kulle- i kûh-ı cefâ makam (Bakî, K. 23/6)

Ol bîşeyiz bu vâdi-i terk-i fenâda kim
Kaplan-ı çarha pençe urur arslanımız (Hayâlî, G. 199/3)

Bâkî, bu beytinde samanyolunu şekil bakımından zincire benzeterek pelengin emrine itaatsizlik ettiğinden şikâyetçi olmuştur:

Serkeslik itdi emrine benzer peleng-i çarh
Zencîr ile getürdi yine keh-keşân keşân (Bâkî, K. 1/17)

Yahyâ Bey'de de kaplan ile felek benzetmesini görmekteyiz. Bu benzetmenin kaynağında yıldızların pelengin üzerindeki altın beneklere benzetilmesi yatmaktadır:

Bî-vefâlıkda felekler gibi oldı o melek
Her gice geyse yarasur aña altunlu benek (Yahya Bey, G. 212/1**)**

Güneş bu beyitte erkek aslan, felekler de gökyüzü zirvesinin kaplanı olarak düşünülmüştür:

Gâra girdi kulle-i çarhın pelengi dogdu çün
Bîşe-i eflâkden mânend-i şîr-i ner güneş (Hayâlî, K. 5/3)

Hayâlî'nin diğer bir beytinde güneş ceylana, felek de kaplana benzetilmiştir. Ceylan kaplanı gördüğünde toprak vadisine sığınmıştır:

Gazâl-i mihr sığınmışdı vâdí-i hâke
Dönüp dururdu pelenge sipihr-i bed ef'âl (Hayâlî, K. 9/2)

Felek, yıldızlarla birlikte av düşüren kaplana, hilal de kancaya benzetilmiştir:

Nücûm birle felek bîşezâr-ı kadrinde
Peleng-i sayd-fikendir hilâl âna çengâl (Hayâlî, K. 10/10)

Şir-i çarh, çarh arslanı gündüzdür. Güneşin ışıkları da aslanın yelesi gibi düşünülmüştür. Rengi itibariyle de benzerdir. Güneşin batıp gecenin olmasını Hayalî Bey, farklı bir benzetmeyle dile getirmiştir:

Hasedden yere çalmış şîr-i çarh evreng-î hurşîdi
Görüp Kaysı peleng-i külle-i kühsâra yasdanmış (Hayâlî, G. 227/3)

Bazen de gökyüzü renk bakımından gümüş eyerli, güzel bir ata benzetilir:

Gümüş eyerlü geyimlü nice semend-i bülend
Nücûm ile feleğe döndi tavr u ʿunvânı (Yahya Bey, K. 23/12)

Bu beyitte de güneş ceylana, felek aslana benzetilmiştir:

Gazâl-i mihri sayd etmiş biri sehm-i sa‘âdetle
Biri şîr-i felekle ceng eder geydikde kaplanı (Hayâlî, K. 22/5)

Sevgili sülün veya güvercine, gönül de onu avlamak isteyen şahbaza benzetilir. Şahbaz, av avlamakta kullanılan bir kuştur. Bu sebeple "şikârî şahbaz" şeklinde ifâde edilmiştir. O, göklere kanat açan bir şahbazdır. Hümâ yüzlü sevgiliyi bile avlamaya muktedirdir (Kurnaz, 2012: 222).

Kebûter gibi göklerde uçarsa ol hümâ-tal'at
Bihamdillâh ki şahbâz-ı felek-pervâzdır gönlüm (Hayâlî, G. 344/2)

Gökyüzü bazen de şekli nedeniyle ve sürekli dönmesi bakımından sarhoş bir deveye de benzetilir:

Şaçup kef üştür-i ser-meste dönse gam degül gerdûn
Anı def itmeğe Nev’î yeter şîr-i jeyân ateş (Nev’î, G. 198/5)

Çekmeğe mahmilini Leylî-i mâhun ol şeb
Üştür-i çarha şihâb olmış idi şekl-i mehâr (Nev’î, K. 23/3)

Gökyüzü hareketlilik bakımından çevik ve güzel bir ata benzetilir. At hızla, dört nala giderken ardından toz havaya kalkar. Hatta bazen uzaktan bakıldığı zaman tozdan atı görmek mümkün olmaz. Gökyüzü atının kaldırdığı toz da bulutlar olarak düşünülmektedir:

Rahş-ı felek-misâl ile oldukça cilveger
Ey dil semend-i çarha o dem yörenür gubâr (Yahya Bey, K. 10/6)

Hilâl, bu beyitte felek atının üzerinde iki büklüm olan şehsüvâr olarak düşünülmüştür:

Şehsüvârum sana ikrâm-ı tamâm itdi hilâl
Oldı rahş- ı felek üstinde vücûdı iki kat (Yahya Bey, G. 30/6)

Bir başka yerde ise gökyüzü, şafak vakti renginin kırmızılığından dolayı Şîrîn'in atı olan Gülgûn'a benzetilmektedir:

Ol gün ki sûr-ı sünnet-i sultân içün seher
Gülgûn-ı çarha Husrev-i hurşîd olup süvâr (Nevi, K. 13/17)

Gökyüzünün rengi dolayısıyla demir kır ata da benzetilmiştir:

Felekde yâ meleke benzedür yahud güneşe
Demür kır atınun üstinde her gören anı (Yahya Bey, K. 5/38)

Nite kim mâh-ı nev hıng-i felekde
Rikâb-ı Husrev-i devrâna benzer (Hayâlî, K.18/22)

Sık renk değiştirme yeteneğine sahip ona bukalemunlar tehlikelere karşı da bu özelliğini kullanır. Gökyüzünün bukalemun şeklinde düşünülmesindeki en büyük etken de bu özelliktir. Çünkü gökyüzünün renkleri de sık sık değişir. Gündüz; mavi(kebut) gece lâcivert, yağmurlu havalarda gri, bazen de şafağın kızıllığı nedeniyle kırmızı renge bürünür. Bu renk değiştirme özelliğinden dolayı Fuzûlî çarhı bukalemuna benzetmiştir:

Zemâne şûret-i ahvâlüm itdi diğer-gûn
Vefa hatına kalem çekdi çerh-i bukalemun (Fuzûlî, Msd. 8/2)

Hayâlî Bey de feleği tavus kuşuna benzetmiştir:

Korkarın ahım odundan yana tâvûs-ı felek
Kül eder cismini pervâne kaçan bulsa alev (Hayâlî, G. 463/4)

3.1.22.Hokkabâz(Şu'bedebâz), Ateş-bâz, Sihir-sâz

Gökyüzü hareketliliği sebebiyle çeşitli haller ve şekiller gösterir. Meselâ gece karanlıktır ve yıldızlar görünür. Gündüz aydınlık olur ve yıldızlar görünmez, sadece güneş görünür. Bazen de kapalı bir havada sünbülî renk alır ve hiç bir cismi görmek mümkün olmaz. Bu durum, hokkabâzın el çabukluğuyla göstermiş olduğu değişik suretlere benzetilmiştir. Dolayısıyla da gökyüzü-hokkabâz münâsebeti ortaya çıkmıştır. Hokkabâzlar genelikle bir çadır içinde maharetlerini sergilerler. Gökyüzü hokkabâzı da

mavi bir çadır içinde çeşitli suretler gösterir (Deniz, 1992: 71-72). Mavi çadır benzetmesinin nedeni de gökyüzünün maviliğidir.

Deniz, içinde inanılmaz şeylerin gerçekleştiği büyük sırların meydana geldiği yer olarak görülmüştür. Bunda feleklerin hala tam çözülememiş yönleri de kastedilmektedir:

Kebûdî çadır içinde sipihr-i şu'bedebâz
Hezâr suret ile arz eyledi eşkâl (Hayâlî, K. 10/4)

Felek, bir hokkabaz gibidir. Sevgili ile âşığı birbirinden ayırmak için numaralar yapar, sevgilisini bulamayan âşık feryâd etmektedir:

Nihân itdükçe tâsiyle bu çarh-ı tâs-bâz âteş
Tolar tâs-ı felek ey meh benüm dûd-ı siyâhumdan (Zatî, G. 330/6)

Hokkabâzların gösterilerinde kullandıkları toplara mühre adı verilir. Bu toplarla türlü oyunlar yaparlar. Bu beyitte felek hokkabâza bu toplarda ay ve güneşe benzetilmiştir. Çünkü tıpkı hokkabâzın topları gibi biri görününce diğeri kaybolmaktadır:

Ne hokkadur bu ki altında çarh-ı su‘bede-bâz
Koyınca mühre-i mihri güm eyledi fi’l-hâl (Bâkî, K. 20/7)

Bâkî feleği âteş-bâz olarak düşünmüştür. Bu nedenle gökyüzündeki yıldızları da maytap kıvılcımlarına benzetmiştir:

Gice hüsnün şevkıne encüm sürûr sûrda
Çarh âteş-bâzdur gûyâ elinde mâh-tâb (Bâkî, G. 18/2)

Sihir ve efsûn, sevgilinin câdû gözleriyle birlikte düşünülür. O, "efsûn bâzârı"m fesâne eyler. Âşığı hasta eder. Hazineleri tılsım ile koruma inancından dolayı sevgilinin kaşları yüz hazinesini bekleyen iki kılıç şeklinde tasavvur olunur. Felek de "sihir-sâz" olarak vasıflandırılır (Kurnaz, 2012: 121).

Felek bazen büyücü olarak da düşünülür. Ay ve güneş de eli çabuk bir hokkabâz olarak hayâl edilir:

Cihan bir simyâhâne felek hem sihr-sâz ancak
Meh ile mihr çâpük-dest bir iki hokka-bâz ancak (Hayâlî, G. 246/1)

3.1.23. Çember, Dâire

Gökyüzü, şeklinin yuvarlaklığı ve hareketliliği sebebiyle çembere benzetilmektedir. Şekil bakımından gökler, şâirlerin beyitlerinde "çember, dâire, halka, dü-tâ, kambur" v.s. gibi yuvarlaklığı ve eğriliği ifâde eden kelimelerle vasıflandırılmıştır (Deniz, 1992: 53).

Nitekim her ser-i mâh ola bir altun kandîl
Zîver-i dâ᾿ire-i çenber-i çarh-ı devvâr (Bâkî, K. 25/40)

Cehennemin yerin yedi kat dibinde olduğuna inanıldığı gibi cennetin de yedi kat göklerin üzerinde olduğa da inanılır. Halk arasında bir inanca göre ölünce cennete gideceğine inanılan insan, ayağını dokuz dâireden dışarı basmıştır:

Fasl-ı hazân gibi bozan kayd-ı vücûd-ı bağını
Taşraya başdı bu tokuz dâyireden ayağını (Yahya Bey, G.499/1)

Zamanla ilgili beyitlerde dairesel bir hareket mevcuttur. Bunun nedeni dünyanın dönüş biçimidir. Dünya dönerken günlük ve yıllık zaman dilimleri devreder. Aşağıdaki beyitlerde de çarh çenberinin hiçbir şeye aldırmadan devr ettiğine değinilmektedir:

Pây-mâl itmez anı âsîb-i devr-i rüzgâr
Eylemez te^{c}sîr ana devrân-ı çerh-i çenberî (Fuzûlî, Mkt. 42/7)

Bu çarh-ı çenberîde tutup devr usûlini
Deffâf-ı mihr kılmış idi çihresin nihân (Bâkî, K. 1/5)

Merkez-i hâkde ehl-i himem oldur kim ana
Ola bir demde tokuz dâirenün taşrası yir (Zatî, G. 136/6)

3.1.24. Âşık

Divânda doğrudan doğruya "âşık" kelimesiyle, âşığın fizikî ve ruhî durumunu belirten kelime ve terkiplerle ya da âşığın yerine kendisini koyan şâirin mahlasıyla ifâde edilen âşığın en dikkati çeken vasfı, sevgiliye olan karşılıksız aşkı ve sevgiliden ayrı

kalmanın verdiği fizikî ve rûhî çöküntü içinde olmasıdır. Fizikî yapısı bakımından zayıf, güçsüz, benzi sarı, beli bükük bir ip olan" âşık, rûhî yapısı bakımından da sabırsız, kararsız, her türlü azarlama, ilgisizlik, eziyet ve hatta sövmelere bile aldırmayan, sevgiliden bir türlü vazgeçmeyen, zayıf bir tip olarak görünmesine rağmen, acıya ve eziyete son derece tahammüllüdür. Ona bu dayanma gücünü veren, sevgiliye olan büyük aşkı ve vuslata erme arzusudur (Sefercioğlu, 2001: 244)

Âşığı zora sokan en kötü durum hasretrettir. Âşık hasretten dolayı gözyaşı döker ve muzdarip olur. Feleğin âşığa benzetildiği durumlarda sevgili de genellikle gökyüzüne ait unsurlardan biri olur:

Felek aşkında ol gâyette ey meh muztarib olmuş
Ki her ne eylese bilmez ne eyler iztırâbından (Fuzûli, G. 213/4)

Bâkî de âşık ve feleği birbirine benzetmiştir. Güneş yüzlü sevgiliden ayrılan âşığın canının kıymeti de kalmamıştır. Felek de bu ayrılıktan dolayı hançere düşüp canından olur:

Bir güneş yüzlü firâkında felek hasret ile
Var ise hançere düşdi nitekim ‘âşık-ı zâr **(**Bâkî, K. 25/4)

Gökyüzünün âşığa benzetildiği durumlarda sevgili de ay ya da güneşe benzetilmektedir. Felek nasıl dönüyorsa âşık da sevdiğine kavuşabilmek için sürekli dönmektedir:

Mirâcı ile güldi yüzi çarh-ı berînüfi
Vuslat haberinden nitekim ʿâşık-ı şeydâ (Yahya Bey, K. 1 /17)

Âşık, sevgilinin hayalîyle gece gündüz dinlemeden sevgilinin etrafında döner. Bu durum felek benzetmesinin nedenidir. Feleğin o ay yüzlü sevgiliye olan aşkı onu geceleri uyanık tutar:

Ol da bir mâhun meger kim zâr u ser gerdânıdur
Her gice yılduz sayar yummaz gözin bîdâr çarh (Zatî, G.103/6)

Sevgilinin güneşe benzetilmesinden dolayı "başı göğe ermek" deyimi kullanılmıştır. Âşık, yârin semtinde hâkisâr olalı, gün gibi başı göğe ermiştir:

Gün gibi göğe erdi başum olalı şehâ
Ben âşık-ı felek-zede kuyunda hâkisâr (Hayâlî, G. 56/4)

Felek bazen de Ferhâd'a benzetilmiştir. Çünkü iki aşkta da ayrılık ve hasret vardır:

Dözmek olmaz tiğ-i bî-dâdına şirin-leblerin
Ger felek Ferhâd veş taş etse uşşâkın tenin (Fuzûlî, G. 227/ 4)

3.1.25. Av, Avcı

Felek, kaza ve kader üzerindeki etkisi dolayısıyla insanları avlayan bir avcı olarak düşünülür. Kavisli olduğu için yayından insanlara kaza okları attığı söylenir. Ay halkası ve yıldız dâneleri ile ervaha tuzak kurduğu belirtilir (Kurnaz, 2012: 270). Bazen de hareketliliği nedeniyle bir ava benzetilmiştir.

Âşık avcı, âhınının dumanları kemende benzetildiği beyitte gökyüzü de yakalanmış ve kurtulamayan bir avdır:

Kemend-i dûd-ı âhındır Fuzûlî çerh boynunda
Aceb sayyâdsın kim çerh kurtulmaz kemendinden (Fuzûlî, G. 218/6)

Emrüne râm olmasun mı çarh-ı serkeş serverâ
Dûd-ı âh-ı âşık anun boynına saldı kemend (Zatî, G. 111/3)

Gökyüzünün, avcı olarak tahayyül edilmesinde rol oynayan en önemli özelliği uzakta olmasıdır. Zîrâ avcı, avına fazla yaklaşmaz. Tuzak kurarak uzakta ve görünmeyecek şekilde gizlenerek avının tuzağa yakalanmasını seyreder. Bir hayâle göre felek avcısının tuzak halkası ay, taneler ise yıldızlardır ve ruh kuşlarını avlamaktadır (Deniz, 1983: 43). Ayın etrafını yıldız taneleri çevreler. Felek, ruh kuşları için apaçık avcıdır:

Dâne-i encüm eder halka-i mâh etrafın
Murg-u ervaha felek göz göre sayyâd ancak (Hayâlî, G. 261/2)

Bazen de gökyüzü avını kaybetmiş bir avcıdır:

Gördi şahrâ-yı cihanda bulamaz oldı şikâr
Gömdi uğursuzı şayyâd-ı felek âhir-i kâr (Yahya Bey, Msmt. 9.IV/6)

3.1.26. Anbar

Anbar, genellikle tahıl saklamaya yarayan, bunun yanısıra bazı yiyecek ve eşyanın da muhafaza edildiği yer olarak bilinir. Anbar büyük ve karanlık bir yerdir. Felekler de şekil, karanlık ve büyüklük bakımından anbara benzetilmiştir.

Gökyüzünün anbara benzetildiği bu beyitte yıldızlar da anbarda bulunan arpaya benzetilmiştir:

Çıkar cev hasretinden belki gâhî
Giceler encüm-i eflâke âhı (Nevi, Mes. LX/2)

3.1.27. Baba (Âbâ, Peder)

Eski bir telâkkiye göre göklerin dört unsur (anâsır-ı erbaa) ile izdivacından üç çocuk (mevâlid-i selâse) yâni cemâdât, nebatat ve hayvanat meydana gelmiştir. Dolayısıyla insana nisbetle gökler baba, anâsır-ı erbaa da ana yerindedir. (İlyasoğlu, 1944: 201-202)

Gökyüzü için bu benzetmenin kullanılmasının bu inanca dayandığını söyleyebiliriz:

Ger olsa kahrına mazhar ᶜanâşır u eflâk
Nikâh ᶜakdin üzer ümmehâtdan âbâ (Fuzûlî, K. 1/60)

3.1.28. Akçe Saçan

Nevrûz yeni gün anlamına gelir ve kıştan bahara geçişin habercisidir. Nevruz gelmeden kışın son yağan karları bu beyitte gelinin üzerine saçılan akçelere, akçeleri saçan kişiye benzetilmiştir:

Nevrûza karşı şaçdı felek berf-i bî-şümâr
Lâyıkdur akça saçmağa hakka ki nevbahâr (Nevi, K. 26/1)

Yahya Bey bu beytinde de göklerde de ayı geline, felekleri onun başına yıldız altınlarını saçan kişiye benzetilmiştir:

Başına encümden olurlar felekler zer-fişân
Koduğıyçün âsitânına ᶜarûs-ı meh cebîn (Yahya Bey, K. 13/24)

3.1.29. Baş (Ser)

Gökyüzü yuvarlaklığı, yüksekte olması itibâriyla baş olarak tahayyül edilmiştir. Baş da yuvarlak olup vücudun en üstünde bulunmaktadır. Aynca yıldızların göz, hilâlin de kulak olarak düşünülmesi bu hayâli daha da kuvvetlendirmektedir. Güneş bu başa sarılmış şemsî dülbend, Süreyya ise ağız ve dişlerdir (Deniz,1992: 48).

Burada felek baş olarak düşünülmüştür. Ayrıca korumak-kollamak manâsına gelen göz-kulak olmak deyimi de konu edilmiştir:

Âteş-i âhum Hayalî yakmaya çarhı deyû
Encüm ile mâh-ı nev oldı felekde göz kulağ (Hayâlî, G. 239/5)

3.1.30. Değirmen (Asiyâb), Dolab Girdâp:

Gökyüzü, devamlı dönmesi ve yağmur yağdırması sebebiyle dolaba teşbih edilir. Gök dolabı, genellikle bütün beyitlerde gözyaşı ile beraber ele alınır. Onun talih üzerindeki etkisi sebebiyle âşığa cevredip ağlattığı anlaşılmaktadır (Kurnaz, 2012: 269). Felek, gerek âşığı içine alıp defalarca öldürmesi, çepeçevre kuşatması, döndürüp durması ve en son çevire çevire baş aşağı etmesi nedeniyle girdaba da benzetilmiştir.

Gökyüzü, çark şeklinde oluşu ve hareketliliği sebebiyle değirmene benzetilmiştir. Değirmen, buğday tanelerinin öğütülüp un haline getirilmesine yarar. Değirmenin çark şeklinde bir dolabı vardır. Genellikle yüksekten akan bir suyun eteklerine kurulur ki çarkın gözlerine dolan su, dolabı döndürür ve böylelikle değirmen işler. Dolap göz gözdür, feleklerin dokuz kat olmasından dokuz gözlü değirmen tahayyülü ortaya çıkmaktadır (Deniz, 1992: 56).

Dolap, bağ ve bahçeleri sulamak için yük hayvanlarına dönerek çektirilen bir cins tulumbaya verilen addır. Yağan yağmur, felek dolabının dünya bahçesini sulaması olarak düşünülmüştür:

Nitekim bâğ-ı dehre ebr-i nîsânî sahip sâye
İde sîrâb anı dûlâb-ı çarh-ı nîlgûn-peyker (Nev'î, K. 21/23)

Seyyârelerin sürekli bir dönme halinde bulunmalarının bir sonucu olarak da felek değirmen ve dolaba da benzetilmiştir. Feleğin değirmene benzetilmesi aynı zamanda âşıkları adeta ezip ufalaması ve çark dolabının gıcırtısı sesinin uyuyan bahtları uyandırması açısındandır.

Değirmen, insan ömrünün dâne olarak tasavvuru sebebiyle, dünyâ ve felek olarak, düşünülür. Felek için "dokuz göz bir âsiyâb" ifâdesi kullanılır. "Âsiyâb-ı bi-hâsıl" olarak vasıflandırılan dünyâdır. Bir beyitte saltanat değirmen olarak vasıflandırılır. Âşığın sel gibi akan gözyaşları, ten değirmeninin inleyerek çalışmasına sebep olur. Aşk havası da bu değirmenin dönmesine (raks etmesine) sebep olan bir unsurdur (Sefercioğlu, 2001: 86).

Feleğin dokuz kat oluşu "tokuz göz bir âsiyâb" şeklinde vasıflandırılmasına sebep olur (Buradaki göz bir yapı birimi olarak kullanılmıştır) Bu dokuz gözlü değirmenin öğüttüğü ise genç, ihtiyar ayırmadan insan ve insan ömrüdür. Çarhın dönüşü ve zamanla olan ilgisi, onun değirmene benzetilmesine sebep olur. İnsan ömrünün dâneye, yıldızların şekil bakımından darıya benzetilmesi, çarhın gece gündüz, insan ömrünü öğüten bir değirmen olarak tasavvuruna sebep olur (Sefercioğlu, 2001: 357).

Değirmenin feleğe benzetimindeki diğer bir unsur geçiciliği, dönmesi, varolan şeyi değiştirme özelliği ve öğütücü vasfıdır. Ayrıca değirmen taşı da feleğin zâlimliğine işaret etmektedir. Âşığın gönlünü acımadan ezmektedir. Değirmenin dönerken çıkardığı ses inleme sesine benzetilmesi bu nedenledir. Bu inlemenin zâlim felek ve taş gönüller, devrin sıkıntıları ve üzüntüleri sebep olarak gösterilmiştir.

Âşığın âhı çok kuvvetlidir. Bu beyitte Bâkî, şiddetli rüzgârı âhının gücüyle oluşturduğunu ve belalar açtığını söylemektedir. Bu nedenle feleğin dolabı değirmen gibi dönmektedir:

Hevân içre ezel bir sadme urdı sarsar-ı âhum
Döner dolab-ı çarh ol dem bu demdur âsiyâb-âsâ (Bâkî, G. 2/2)

Nev'î aşağıdaki beytinde halk arasında, her insanın bir yıldızı olduğuna ve düşen her yıldızın bir kişinin ölümünü gösterdiğine dair bir inanışı hatırlatarak felek

değirmeninin yıldızları ölçüp dökerek öğüttüğü ifâde edilmektedir. Nev'î ayrıca gökyüzünü değirmene, öğüttüğü taneleri ise yıldızlara benzetmektedir:

Mümkinâtun dâne-i ömrin ögüdür suhlı u şâm
Âsiyâb-ı çarh encüm erzenin ölçer döker (Nev'î, K. 12/45)

Cûy-ı eşküm yeñilmez ey Bâkî
Çok döner dahı âsiyâb-ı felek (Bâkî, G. 252/5)

Zatî, bu beytinde insanın acılarla olgunlaştığına işaret ederek feleğin değirmeni tozduğu zaman dehre ununun ekmek olabileceğini ifâde etmektedir:

Âsiyâbı felekül tozıdı mı dehre dakik
Oldı tennûrmu içinde belürsüz iki nân (Zatî, G. 300/2)

Âşık aşk vadisinde akan suya, çarh da bu suya kurulmuş sevgiliye benzetilmektedir:

Vâdi-i ışkunda her dem eşküm akar ururam
Suya kurulmış değirmen gibi ey dil-dâr çarh (Zatî, G. 103/3)

Gidip dolabı çarhın kendözünden
Sihâb âbın akıdırdı gözünden   (Usûlî, H. /5)

Ger taş isen de çünki bugün nevbetin gele
Ögütdi cev-be-cev seni bu âsiyâb-ı çarh   (Usûlî, G. 13/3)

Değirmen su ile dönmektedir. Bazen değirmeni döndüren su, âşığın gözyaşlarıdır:

Cûy-ı eşkimden felek dolâbı gerdân olalı
Ta'ne taşın attı çeşmim âsiyâbın aynına (Hayâlî, G. 479/5)

Nev'î, bu beytinde çarh değirmeninin on iki imamın yüzü suyu hürmetine döndüğünü, varlık ve kâinatın bu kişilerin duâsı ile döndüğünü söylemektedir:

Bunlar yüz i suyına döner âsiyâb-ı çarh
Bunlar duâsı ile turur kevn ile mekân (Nev'î, Tk. 4/62)

Değirmenin çark şeklinde bir dolabı vardır. Genellikle yüksekten akan bir suyun eteklerine kurulur. Bu çarkın gözlerine dolan su, dolabı döndürür. Bu beyitte dolabın göz göz olmasıyla feleğin dokuz kat olması arasında ilgi kurulmuştur. Feleğin dokut kat oluşu, "tokuz göz bir âsiyâb" şeklinde düşünülmesine neden olmuştur. Bu nedenle öğüttüğü daneler de insan ömrüne benzetilmektedir:

Seyl-i fenâda sanki tokuz göz bir âsiyâb
Turmaz öğütmede dimeyüp şeyh ü şâb çarh (Nev'î, G. 46/4)

Felek, bu defada çeşmeyi döndüren bir dolaptır:

Bülbül-i dil özge bir gülzâra düşdi Nev'iya
Kim ana ser-çeşme mihr olmış felek dûlâb imiş (Nev'î, G. 205/5)

Değirmenin tepesinde bulunan"çakıldak" adı verilen bir parça ses çıkarır ve değirmenin uzaktan bile çalıştığını gösterir. Gökyüzü de burada değirmene benzetildiğinde çakıldağın görevini gök gürültüsü üslenir:

Rad âvâzı degüldür gökde dolâb-ı felek
Kıldı ey Yahya yine devrân elinden el-ğıyâs (Yahya Bey, G. 36/6)

Zatî de feleği dolaba ve değirmene benzetmiştir:

İki güldür ay-ü-gün gü-zâr hüsnünden senün
Bağ-ı ışkunda felek dolâb-ı bi-mikdârdur (Zatî, G. 221/2)

Mahabbet ırmağın sahrâyı dilden ırmag olur mı
Felekler çarha girmişdür o cûyun âsiyâbıdur (Zatî, G. 252/3)

Yahya Bey başka bir beytinde felek değirmenin sesini, ancak ibâdet gözü ile can kulağını açanların duyabileceğini ifâde etmektedir:

Ayn-ı 'ibâdet ile açan gûş-ı canını
Dolâb-ı çarhun işidür imiş şadâsını (Yahya Bey, G. 501/3)

Nev'î bu beytinde yavaş dönen değirmeni rüzgâr değirmenine benzetir. Çünkü rüzgâr değirmeni de rüzgârın gücüne bağlı olarak dönmektedir:

Ey felek aheste reftâr eyle rahat vaktidür
Bu dem içündür şitâb-ı âsiyâb-ı saltanat (Nev'î, K. 6/12)

Değirmen dâne içün çizginİr bî-hûde devr itmez
Mücerredsen gönül vehm Etme çerhün inkılâbından (Fuzûlî, G. 213/6)

Değirmenin taşlarının ortasında bulunan kutup ile kutup yıldızı birbirine benzetilmiştir:

Nitekim dehre çarh dolâbı
Feyezân ede âb-ı şâdânî (Hayâlî, K. 16/34)

Su dolaplarının kenarlarında kovalar bulunur. Bu kovalar dolap dönerken kuyudan su ahp yukarıya gelince boşaltırlar. Gökyüzü su değirmeninin kovaları ay ve güneştir:

Takınup kûze-i mihr ü mehi dolâb-ı felek
Bâğ-ı hüsnün şuvarur eşküme her ân batar (Hayâlî, G. 135/3)

Bu beyitte "bî-sebât" sebatsız, dönek anlamları taşımaktadır. Feleğin dönmesinden rahatsız olan şâir onu değirmene benzeterek yıkılmasını istemektedir:

Yıkıl ey çarh-ı bî-sebât yıkıl
Bozul ey âsiyâb-ı bî-hâsıl   (Nev'î, Tc. V. 1/7)

Gökyüzü, devamlı dönmesi ve yağmur yağdırması nedeniyle dolaba benzetilir:

Ay ü günle yere inmiştir felek sanır hemîn
Gerdiş-i dolâb-ı îdi içim ki seyrân eyledi (Hayâlî, K. 17/4)

Dolab-ı çarhı döndüreli seylî yaşımın
Asî suyuyla anma geçen mâcerâsını (Hayâlî, G. 589/4)

3.1.31. El (Dest-i Felek, Dest-i Kaza, Pençe)

Gökyüzü el olarak kader mânâsının yanında ve hareketliliği itibârıyla da ele benzetilmiştir. Fakat genellikle kaza-kader eli olarak düşünülmektedir:

Mecnûn'un ölümü, felek elinin onun defterini dürmesiyle ifâde edilmektedir:

Düreli dest-i felek defterini Mecnûnun
Kişver-i aşka seni sâhib-i tuğra biliriz (Hayâlî, G. 208/5)

Hayalî kendini medh ettiği aşağıdaki beyitte bilek güreşine işaretle felek pençesini büken el olduğunu ifâde etmektedir:

Ben ey Hayalî çarh-ı felek pençesin burar
Bâzû-yı kâ'inâtda el bilirem seni (Hayâlî, G. 3/5)

3.1.32. Bileyi Çarkı, Çömlekçi Çarkı

Gökyüzü, şeklinin yuvarlaklığı ve dönmesi sebebiyle bileyi çarkına benzetilmiştir. Bileyi çarkı, kullanıla kullanıla keskinliğini kaybeden çakı, bıçak, kılıç gibi kesici aletlerin bilenip tekrar keskinleşmesine yarar. Bilenen nesne parlar, incelir ve keskinleşir. Bu âlet daire şeklinde olup düz bir zemin arasına dikey şekilde yerleştirilerek yapılır. Bileme esnasında çok hızlı bir şekilde döner. Bilenecek olan alet, bu çark hızla dönerken ucuna hafifçe değdirilerek bilenir. Çarka tutmak tabiri de buradan gelir (Deniz, 1992: 48).

Gökyüzü bileyi çarkına tutulan kılıç veya hançer ise hilâle benzetilmiştir:

Saykalıyla rezmin esbâbın açıp her meh hilâl
Çarh döndükçe kılıcın dahi bürrân eyledi (Hayâlî, K. 17/15)

Ayrıca sünnetçi olan Merih yıldızı da şehzadeyi sünnet etmek için usturasını felek çarkına tutar:

Mirrih hele usturasın çarha tutardı
İsterdi ki sünnetçi ide ol meh-i zîbâ (Nev'î, K. 3/17)

Gökyüzü hızla dönmesi nedeniyle çömlekçi çarkına da benzetilmektedir. Çamura şekil vermek çömlekçi çarhı ile mümkündür.

3.1.33. Çıkrık

Çıkrık, ipleri incelterek örgüye hazır hale getirir ve iplerin daha sağlam olmasını sağlayan bir araçtır. Felekler ile çıkrık sürekli dönmesi ve şekinin yuvarlak olması

nedeniyle birbirine benzetilmiştir. Aynı zamanda felek çıkrığının insanların vücudunu incelterek gözyaşı incilerini dizmek için hazır ip hale getirir:

Riştedür cismüm ki devr-i cerh virmiş tâb ana
Merdüm-i çeşmüm düzer her dem dürr-i sîrâb ana (Fuzûlî, G. 9/1)

İpin sağlam ve parlak olması çıkrığın hızlı dönmesine bağlıdır. Bu nedenle çarhın süretli dönüşü çıkrığın dönüşüyle ilişkilendirilmiştir:

Süratle kendüsine virür pîç ü tâb çarh
Her gün şeb-i firaka mı eyler şitâb çarh (Nev'î, G. 46/1)

3.1.34.Elbise (Câme, Libas, Çul), Etek (Dâmen)

Felekler yuvarlak şeklinden dolayı elbise ve eteğe de benzetilmişlerdir. Bu benzetme de göklerin rengiyle elbise ve eteğin rengi arasında da bağ kurulmuştur.

Gökyüzü renk itibarıyla elbise olarak düşünülmüştür. Gece koyu rengi sebebiyle siyah gece elbisesine, gündüz yeşil olarak telâkki edilmesiyle yeşil bir elbiseye benzetilmiştir:

Aldanma dilâ sebz görüp câme-i çarhı
Bin şâh u gedâ artuğı bir köhne kabâdur (Nev'î, K. XIV/6)

Bazen de gökyüzü yıldızlı olduğu zaman panter desenli bir elbiseye benzetilmiştir. Bu nedenle yeryüzü de ağaçların gölgesiyle böyle bir elbise olarak düşünülmüştür.

Sâye-i eş'âr ile mânend-i çarh-ı pür-nücûm
Fi'1-meşel nat̓-ı peleng itmiş libâsını zemîn (Yahya Bey, K. 13/8)

Havayi fişek atıldığı zaman gökyüzünde patlar ve gökyüzünü aydınlatır. Bu durum 'Etekleri Tutuşmak ' deyimini bize hatırlatmaktadır. Aynı zamanda etekteki desenler de bu rengarenk havai fişeklere benzetilir:

Şu donlu âsumâniler atıldı her yanadan kim
Şirâr-ı âsumânîlerle çarhun doldu dâmânı (Hayâlî, K. 14/13)

Gece ise gökyüzü, ayın elbisesi olarak hayâl edilir. Ay âşıktır ve sevgilisinin yüzünü görmek arzusuyla yakasını yırtar. Dolayısıyla yakasındaki yıldız düğmesi kopup düşer. Bu da yıldız kaymasıdır:

Şevk-i ruhunla bu şeb çâk itdi meh yakasın
Zer tügmesin düşürdi çarhun degül şihâb (Nevi, G. 492/2)

Gökyüzü şeklinin yuvarlaklığı ve yıldızların mücevher olarak düşünülmesi sebebiyle eteğe benzetilmiştir. Çuval, torba gibi malzemelerin bulunmadığı yerde bir şey toplanmak istendiğinde eteğin kullanıldığı vâkidir. Felek de gökyüzü eteğini yıldız incileriyle doldurur.

Fuzûlî bu beytinde güneşin batışı ve arkasında bıraktığı kızıllığı yüce feleğin eteği olarak hayal etmiştir. Bu nedenle akşamları kanlı yaşının dalgalanmasına değdiğini, bu sayede yüce feleğin eteğini sürüdüğünü ifâde etmektedir:

Şâmlar kanlı yasım mevcine elbette değer
Her nice kim götürür cerh-i mu'allâ eteğin (Fuzûlî G. 226/4)

Âşıklar için gece acı ve ızdırapların arttığı bir zamandır. Bunun nedeni âşığın geceleri sevgilisini görememiş olmasıdır. Ayrılık akşamını kavuşma sabahına dönüştürmek için âşığın ettiği âh feleğin eteğini alır:

Mübeddel kılmağa subh-i visâle şâm-i hicrânı
Benim ahım alıptır subh ü şâm çerh dâmânı (Fuzûlî, G. 266 /1)

3.1.35. Meslek Erbabları (Marangoz, Terzi, Hallac, Hakkâk, Nâkıt, Bahçıvan, Mutrib, Hidmet-kâr, Sarraf, Meşşata)

Felekler çeşitli meslek erbablarına da benzetilmiştir. Bu meslek erbabları genellikle marangoz, terzi, hallac, hakkâk, nâkıt, bahçıvan, mutrib, hidmet-kâr, sarraf, meşşatadır.

Zatî, bu beytinde feleği marangoza benzetmektedir:

Hizmet itsem döne döne ilse olsam bir draht
Bûstân-ı kuyunun dolabına neccâr-ı çarh (Zatî, G. 103/8)

Ey çarh yeşil hıl'atine serv-i sehînün
Hallâc imiş penbe atar yine kemânun (Zatî, G. 718/6)

Hakkâk değerli taşları delip işlemekle görevli kişidir. Hakkâk aynı zamanda değerli taşları sahtelerinden de ayırmaktadır:

Devr-i la‘lüñde ümîdüm bu ki hakkâk-i felek
Gevherüñ nâmın ide safha-i ‘âlemden hak (Baki, G. 274/1)

Hakkâk ile ilgili diğer bir benzetme de değerli taşları yontup şekillendirmesi sebebiyledir:

Katre-i eşkine öykündi diyü Bâkînüñ
Çarh-i hakkâk yonupdur güheri döne döne (Baki, G. 464/8)

“Nâkıd” paranın ayarını tespit eden, paradan sorumlu kişilerdir. Bu beyitte şâir, nâkıdın ayar tespiti yapmasını istemektedir. Böylece insanların aynı değerde olup olmadıklarını öğrenmektedir:

Bir olur mıydı bu gün kıymet-i ehl ü nâ-ehl
Nâkıd-ı çarh eger eylese teshîs-i ‘ayâr (Baki, K. 25/28)

‘Hayyât’ eskiden kıyafetleri kesip diken kişiye verilen isimdir. Bayramda yeni kıyafetler dikinmek isteyen şâir, kendisine mihnet elbisesinin dikilip dikilmeyeceğini merak etmektedir:

Bir mübârek ‘îd olur mı kim bu hayyât-ı felek
Egnüme hil‘at diyü mihnet libâsın biçmeye (Baki, K. 14/2)

Bazen de felek için bahçıvan benzetmesini uygun gören şâirler gökten yağmur yağması ile bahçıvanın bahçesini sulaması arasında benzerlik ilgisi kurmuştur:

Dünyâyı felek şâmî gülâb ile sulardı
Şebnemle pür oldı dimenüz kûh ile sahrâ (Yahya Bey, K. 1/4)

Kar renginden dolayı beyaz gül yapraklarına benzetilmiştir. Kışın kar yağması, gökyüzü bahçıvanının beyaz gül yapraklarını memduhun ayaklarına serpmesi şeklinde ifâde edilmektedir:

Berg-i gül-i sefîdi bulup bağbân-ı cerh
Mânend-i berf yollarına eyledi nişâr (Baki, K. 9/6)

Hilâli taşıyan felek de bu tasvirde eline musikâr alıp çalan bir mutribe benzetilmiştir:

Mevsim-i ‘ays u tarabdur seb-i ‘îd irdi diyü
Mutrıb-ı çarh eline aldı meger mûsîkâr (Baki, K. 25/5)

Elinde mutrıb-ı çarhun ya kurs-ı meh defdür
Kenâresi görinür pûlınun misâl-i hilâl (Baki, K. 20/ 6)

‘Meşşâta ‘ tarak yapan, süsleyen kişiye verilen addır. Bu beyitte de felekler meşşâtaya benzetilmiştir:

Felek meşşâtası verdükte zîb-i şâhed-i devlet
Anun mah-i livâ-yi rif’atin âyine-dâr eyler (Fuzûlî, K. 22/15)

Feleğin bir çalgıcıya hilâlinde musiki aletine benzetildiği beyitte zamanda kutlamaların ve eglencenin bayram gecesinden basladıgını ifade etmektedir:

Mevsim-i ‘ays u tarabdur seb-i ‘îd irdi diyü
Mutrıb-ı çarh eline aldı meger mûsîkâr (Bâkî, K. 25/5)

Gökyüzü bazen padişahın meclisinde hizmetçi olarak düşünülmüştür:

Kamerî yakalu bir hûb serâser geydi
Ola tâ bezm-i hudâvende felek hidmet-kâr (Bâkî, K. 25/17)

Bazen de felek sarrafa benzetilmiştir:

Çarh bir sarrâfdur mihr ile meh mîzân aña
Çâr-sûy-ı dehr içinde gice gündüz zer çeker (Baki, G.183/5)

3.1.36. Gelin (arûs), Gelin Süsleyicisi

Felek, yedi kat kabul edildiğinden ve devamlı döndüğünden, hızlı şekilde raks eden "arûs-ı heft-felek" olarak ifâde edilmiştir. Aynı zamanda, gelinlerin düğünde

oynatılması geleneği de söz konusudur (Kurnaz, 2012: 272). Eskiden gelinlerin başına gümüş sırma tel takılırdı. Burada da hilal bu gümüş sırma tel olarak düşünülmüştür. Ancak bu gelin yaşlı bir gelindir. Bu da feleklerin yaratılışını eski olması nedeniyledir:

Gümüş sırma takub gîsû-yı anber-bârına şâmun
Zamane nev-arûs itdi ʿacûz-ı çarh-ı gerdânı (Nevi, K. XLIX/8)

Gökler yedi kat olduğu düşüncesi hâkim olduğundan felekler yedi geline benzetilmiştir. Bu gelinler sürekli dönerek raks eden

Şârîr edince ney-i hâme bezm-i mehdinde
Arûs-ı heft-felek raksa girdi çâpük ü şeng (Hayâlî, K.7/24)

Ayrıca gelinin süslenmesinde gökyüzünün kullandığı makyaj malzemesi olarak da yıldızlar pul, şafak allık görevi görmüştür:

Felek meşşâtası verdükde zîb-i şâdeh-i devlet
Anun mâh-ı livâ-yı rif'atin âyine - dâr eyler (Fuzûlî, K. 22/15)

3.1.37. Gemi (Fülk, Keşti, Zevrak)

Gökyüzü hareketliliği sebebiyle gemi olarak düşünülmüştür. Öyle büyük bir gemidir ki onu sürmeye ancak Allah (c.c.) muktedirdir:

Yâ necât ehline oldun keşti-i Nûhü'n-Nebî
Sürmege yâ çarhı mevc-i kulzüm-i Yezdân mısın (Hayâlî, K. 20/2)

3.1.38. Göz (Çeşm)

Gökyüzü ile göze arasındaki benzerlik hem yuvarlak şeklinden dolayı hem de yaş akıtmasından dolayı kaynaklanır. Bazen gözyaşları seyyâreleri de hatırlatır.

Yaş yirine katra-i encüm dökülsün çarhdan
Dîdeler simden girü kan ağlasun nem kalmadı (Nevi, Tk. I.2/19)

"Gözde" kelimesi benzeri bulunmama manâsında da kullanılmaktadır:

Gözde gezer çizginip katre-i eşküm müdâm
Katre-i eşkim kimi çerhde seyyâre yoh (Fuzûlî, G. 60/5)

3.1.39. Hırsız

Felek, kaza ve kadere sebep olmaktadır. "Külahını kapmak" deyimi ile ölüm kastedilmekte ve alıp kaçma, çalma mânâsı ile de gökyüzü hırsız, dolandırıcı (ayyâr) olarak ifâde edilmektedir (Kurnaz, 2012: 270).

Felek bu beyitte hırsıza benzetilmiştir. Çünkü o Cemşid ve Dârâ'nın taçlarını başından kapmıştır. Bir şeyin kaybolması yok olmasıdır. Bir padişahın tacının başından gitmesi, yok olması onun ölümü demektir:

Ey Hayalî câm-ı Cem nûş et kim ʿayyâr-ı felek
Kapdı Cemşîdin külâhın efser-i Dârâ ile (Hayâlî, G. 484/5)

3.1.40. Kalbur

Gökyüzü burada kalbura benzetilmektedir. Sevgili, yoluna âşık toprak olmaktadır. Gökyüzü kalbur olup dünyayı elese onun tozunu bile bulamaz:

Şöyle hâk oldu Hayâlı ki bulunmaz gerdi
Çarh gırbâl oluban hâk-i zemini elese (Hayâlî, G. 478/5)

3.1.41. Mevlevî, Semâ, Mürşid, Dergâh, Abdal

Mevlevîler başlarına keçe külâh, üslerine tennûre denilen kolsuz gömlek, onun üstüne destegül denen kısa ve kollu bir ceket giyerler. Bellerinde elif-lâm-end denen bir kemer vardır. Bunların çoğu çuha yeşili renktedir (Pala, 2004: 312). Bu şekilde hem üst üste giyinmeleri hem de dönmeleri nedeniyle feleklere benzetilmişlerdir.

Mevlevi gibi felekler üstüne döner onun
Şems gibi başını âşık bu yolda kılsa tob (Hayâlî, G. 26/4)

Bir beyittede semâ, feleğin dönmesi şeklinde gerçek anlamıyla kullanılır. Aşk neyinin çalınmasıyla birlikte bütün eşyanın semâya başladığından söz edilir:

Çarha girdi çarh u eşya tutdı bir kezden semâ
Çünki çalındı ezel bezminde bir dem nây-ı 'aşk (Usuli, G. 58/2)

Fuzûlî'de feleği Mir'âc meclisinde sofî gibi yerinde duramayıp raksa kalkmış kişiye benzetir:

Felek hem ol gece bulmuş safâ ki sofî tek
Karâr tutmayıp olmuş bu bezmde rakkâs (Fuzûlî, G. 137/3)

Feganımdan felekler raksa girdi
Dönerler mevlevîler nâya karşı (Hayâlî, G. 459/2)

Abdal, dünya ile ilgisini kesip Allah'a bağlanmış olan dervişlerdir. Bunlar dünyaya ait arzu ve isteklerini terk etmiş kişilerdir. Garip kıyafetlerle halk arasında gezen, vücutlarında yaralar açan, türlü takılar takınan garip kıyafetli meczup dervişlerdir. Abdallar, dünya isteklerini terk etmiş, gönlü İlâhî aşkla dolu olan kimsedir. Bu aşk ile diyar diyar dolaşırlar ve manevî sevgilisini ararlar. Bu nedenle ne giydiklerine ne de yiyip içtiklerine özen gösterirler.

Dünya etrafında dönen felek, sevgilinin güzelliğine hayran olmuştur. Güneşi ve ayı takınarak mahallesinde gezinip semâ etmektedir:

Dâgı encüm mâh-ı nev na'li güneş metfûlidür
Rûz u şeb eyler semâ 'abdâlun olmuşdur felek (Zatî, G. 683/3)

Gökyüzünün hareketli olması sebebiyle dervişe benzetildiği beyitte ay da sevgiliye benzetilmekte ve ona kavuşabilmek için gece gündüz dönmektedir:

Çarh abdâlundur ey meh tende dâğ-efrûhte
Mihr bir pür-şevk bendendir çerâg-efrûhte (Hayâlî, G. 532/1)

Tasavvuf anlayışının tezahürü olarak güneş, gökyüzü dergâhında nurânî bir mürşide, ışık dervişine benzetilmektedir:

Hânikâh-ı çarhda bir mürşid-i nûrânîdür
Nûrdan seccâdesini dûşunda seyr eyler güneş (Hayâlî, K. 5/4)

Çarha girmek dönmeye başlamak anlamına gelir. Dervişlerin semâ etmesi feleklerin dönmesiyle ilişkilendirilmiştir:

Tutar hükmi o kim emr-i şerifün istimâ eyler
Zemîne dön disen dönmez girer çarha semâ eyler (Zâtî, G. 362/1)

Figân-ü- nâlemün nâyın felekler istimâ eyler
Anunçün döne döne mevlevî gibi semâ eyler (Zâtî, G. 395/1)

3.1.42.Sofra

Felek şeklinin yuvarlak olmasından dolayı sofraya benzetilmiştir. Döşenmiş sofra olarak geçmesinin nedeni de üzerinde seyyârelerin bulunmasıdır:

Felek güyâ döşenmiş sofra idi ol konuklukta
Kim anun olmuş idi kurs-ı mihr ü meh iki nânı (Hayâlî, K. 14/7)

3.1.43.Sayfa

Felekler, beyazlık ve düzlük bakımından sayfaya benzetilmiştir. Sabah, her gün felek sayfasına yanağın resmini güneş ışınlarıyla nakşeder:

Bir musavvirdür ki zerrin kilk ile her gün çeker
Safha-i gerdûna nâkş-i ârız-i dil- dâr subh (Fuzûlî, G.55/6)

Fuzûlî, bu beytinde sevgilinin yüzü ile güneşi kıyaslayarak sevgilisinin daha üstün olduğunu ve sabah ressamına da feleğin sayfasına bir resim yapılacaksa sevgilinin şaraptan kızarmış yanağının resminin yapılmasını söylemektedir:

Çek sabûhı subh nakkâşına ‘arz i‘ârız et
Böyle çeksin ger felek levhine bir sûret çeker (Fuzûlî, G. 78/5)

Nakş, yazmak, resmetmek, tespit etmek anlamlarında kullanılmıştır. Kilk, resim yapılabilen her şeydir ancak burada kalem anlamında kullanılmıştır. O kudret ve hikmet kalemi felekler sahifesine yıldız çizgilerini yazmaktadır:

Mazharı her hikmetlin sensin ki kilk-i kudretin
Safha-i eflâke nakş etmiş hutût-ı ahteri (Fuzûlî, G. 268/2)

Âşığın âhı göğe yükseldiği zaman çeşitli şekillere bürünür. Bu beyitte de bu duman kaleme, felek de yazılacak olan sayfaya benzetilmiştir:

Sergüzeştin safha-i eflâke tesvıd itmeğe
Hâmeler peydâ ider derd ehli dûd-ı âhdan (Yahya Bey, G. 312/2)

Şâir bu beyitte şiiri övmektedir. Sevgili için söylenen şiirleri meleklerin gökyüzü sayfasına yazdığı düşünülmektedir:
Dilberün kaşları vasfında gazeller dir iken
Yazdı bu mısra'ı eflâke melekler fi'l-hâl (Yahya Bey, K. 14/12)

Ümîd var ki nizâm-i âlem için
Felekde tâ ola levh ile pây-dâr kalem (Fuzûlî, K. 33/40)

3.1.44. Kandil

Aşağıdaki beyitte felek, sevgilinin aşkının camisinde bir kandile benzetilerek güneş de bu kandilin fitili gibi hayal edilmiştir. Feleğin kandile benzetilmesi mavi rengiyle camı, sırçayı anımsatması ve güneşi içinde tutuyormuş izlenimi vermesiyle ilgilidir:
Câmi'-i 'aşkında yâruñ çarh bir kandîldür
Âfıtâb-ı 'âlem-efrûz aña bir rûsen fetîl (Baki, G. 285/3)

3.1.45. Merdiven

Övülen kişinin kadri ile kasr arasında yücelik bakımından ilgi kurulur. Felekler de övülen kişinin kadrine ulaşmayı sağlayan dokuz basamaklı merdivene benzetilmiştir:
Şehr-i fazlında güneş bir sûhtedûr meşhûr-ı nâs
Kasr-ı kadrinde felekler tokuz ayak nerdibân (Yahya Bey, K. 2/24)

3.1.46. Levhâ

Feleklerin levhâya benzetilmesi daha çok düz olması nedeniyledir. Gökyüzü rengi bakımından zeberced bir levhâya benzer, hilal ise bu sayfa üzerinde dal harfine benzer:

Kalem-i şun'-ı Huda ile yed-i kudretle
Zer ile çarh-ı zebercedde yazıldı bir dal (Yahya Bey, K. 14/8)

Felekler yine düzlük bakımından levhâya benzetilmiştir:
Aynısın lâmın otuz gün olduğuna rûzenin
Ya felek levhinde nûn-ı dâmen-i Rahmân mısın (Hayâlî, K. 20/5)

3.1.47. Hz. Yâkup

Ya'kûb peygamber, oğlu Yûsuf peygamberin hasreti ve üzüntüsü sebebiyle gam ve hüzün sembolüdür. Bu özelliği ile âşık için benzetme unsuru olur. Sevgili güzellik bakımından Yûsuf peygamber, rakîb "ihvân-ı hased" olarak vasıflandırılan Yûsuf peygamberin kardeşleridir. Âşığın kulübesi "kulbe-i ahzân" olarak vasıflandırılır. Yûsuf peygamberin yer aldığı beyitlerde, adı zikredilmese bile, çoğu zaman kendisine işâret edilen Ya'kûb peygamber ağlamaktan ağarmış gözleri sebebiyle de beyitlerde yer alır (Sefercioğlu, 2001: 26).

Gökyüzünün Yâkub'a benzetilmesi, az önce belirttiğimiz kıssaya telmih ile çâh, külbe-i ahzân, gözyaşı, ayn, Yûsuf-ı Ken'ân vb. kelimelerin çeşitli hayallerle ortaya çıkmasından kaynaklanmaktadır:

Çâh-ı arza düşicek Yûsuf-ı mihr oldu o dem
Mâh-ı Ya'kûb-ı felek külbe-i ahzân-şekil (Hayâlî, K. 8/4)

Çün oldı Yûsuf-ı mihrün mekânı çâh nola
Olursa gözyaşı Ya'kûb-ı çarha heft-evreng (Hayâlî, K. 7/4)

Ya'kûb Peygamberin gözleri Yûsuf Peygamberin hasretiyle ağlamaktan kör olmuştur. Edebiyatta bu yönüyle ele alınır. Yıllarca ağladıktan sonra gözleri açılmıştır. Bu nedenle şifa vermede gökyüzü Hz.Yakub'un gözüne benzetilmiştir:

Şifada 'aynıdur Ya'kûb-ı çarhun
Safâda Yûsuf-ı Kenâna benzer (Hayâlî, K. 18/3)

3.1.48. Falcı Tahtası, Reml Tahtası

Reml, bazı nokta ve çizgilerle gayb âlemini keşfetmek için geçmişte kullanılan bir ilimdir.

Vaktiyle bu şekilleri parmakla kum üstüne çizdikleri için buna reml demişlerdir. Bazı kitaplar ilm-i remilin İdris peygamberle münasebeti olduğu söylerler. Remlin esası noktadır. Nokta ve çizgiden meydana gelen şekillerin anasırı erbaa ile sonra da seyyâreler ve burçlarla nispetleri hesap edilerek bunların tahlilleri yapılır ve hükümler çıkarılır (Levend, 1943: 220). Bu beyitte de övülen kişinin önünde felekler remil tahtası yıldızlar da gibi düşünülmüştür:

Gördüm önünde tahta-i remlin felek-misâl
Eşkâl-i bürc-i eh'ümi zeyn eylemiş ana (Yahya Bey, K. 24/14)

Zevâl-i 'ömr-i 'adın kâzâ çü eyleye fâl
Nücûm nokta döker çarh tahta-i remmâl (Hayâlî, K.10/12)

3.1.49.Tepe

Felekler yükseklik ve şekil olarak tepepe benzetilmiştir. Beyitte de kaplan, gökyüzü tepesinde görününce güneş ceylanı kendini vadiye bırakmaktadır:

Bırakdı vâdiye kendin gazâle-i hurşid
Olunca kulle-i çarh üzre âşikâr peleng (Hayâlî, K. 7/2)

3.1.50. Kilise(Deyr)

Hayâlî, gökler kilisesine ay yüzlü putlar gelince dünyanın rahipler gibi siyah şalını büründüğünü ifâde etmektedir:

Deyr-i eflâke kamer-çihre sanemler gelicek
Dehr büründi siyeh şalını ruhbân-şekil (Hayâlî, K. 8/2)

3.1.51. Duman

Bâkî, feleği derinde çıkan âh ateşinin dumanına benzetmiştir:

Bâkî derûnum âteşinün dûdıdur felek
Mihr-i sipihr âhum odından şirâredür (Baki, G.92/6)

3.1.52.Kapı

Divân edebiyatında vuslat uzaktır. Bu nedenle âşık, devamlı ayrılıktan şikâyetçidir. Ancak içindeki vuslat gününün Hayalî daima âşığı ayakta tutar. Kavuşma ümidi az da olsa bu ümit onu yaşatır.

Bu beyitte de felekler sevgiliye açılan kapıdır:

Ey felek dervâzesin açma dem-i subhun sakın
Bir gece sarılam ben hasta-dil uryân ana (Hayâlî, G. 6/2)

3.1.53. Yüzük

Çenber, yuvarlak olan her şey için kullanılır. Kalenin ele girmesi fethedilmesi anlamına gelir. Fethedilen kale ise parmağa takılan yüzük gibidir. Bu bakımdan felek ile yüzük ilişkilendirilmiştir. Felek, gerek yuvarlaklık bakımından gerekse fethedilen kaleleri ele geçirme anlamından dolayı yüzüğe benzetilmiştir:

Minnet ol Mevlâya kim hâtem gibi girdi ele
Katalar kim tokunur burcına çarhun çenberi (Yahya Bey, K. 8/2)

3.1.54. Âvâre

Âvâre, başıboş, gayesiz dolaşan, işsiz güçsüz kimseler için kullanılır. Aşk da insanı âvâre yapabilir. Bu beyitte felekler âvâre insana benzetilmiştir. Aya olan aşkı felekleri bu hale getirmiştir:

İşigünde meh-i nev bende olup ebruna
Felek-i atlası kıldun yakasuz âvâre (Nev'î, G.421/4)

İtdi bir bezmün meyi ser-mest-i lâ-yakıl beni
Çarh-ı atlas zâhidâ çarhında bir âveredür (Zatî, G. 267/3)

Felek, âvâreye, melek de pervâneye benzetilmiştir:

Felek âvâre-i mâh-ı celâli
Melek pervâne-i şem-i cemâli (Yahya Bey, Ş. 2/221)

3.1.55. Çiçek(Gül-Gülistân)

Felekler çiçeklere veya çiçek bahçesine benzetilmektedir. Felek bu beyitte gül bahçesine yıldızlar da bu gül bahçesinde açılan ışık saçan parlak yıldızlara benzetilmiştir:

Bezendi bir gice çarh-ı felek gülistânı
Açıldı gül gibi her encüm-i dırahşânı (Yahya Bey, Mus. 6-I/1)

3.1.56. Köle

Aya benzeyen sevgilinin köleleri de ancak felekler olabilir. Gezegenlerin, yıldızların dönüşü ile köle ve hizmetçilerin efendilerinin etraflarında pervane olması arasında benzerlik kurulmuştur. Aynca hilâl, kulağı halkalı bir köleye benzetilmektedir. Burada hilâlin halkaya benzemesi sebebiyle böyle bir benzetme yapılmıştır.

Meh-i nev bir ğulâm-ı halka-der-gûş
Felek şemşîri havfinden zınh-pûş (Yahya Bey, Ş. 2/37)

3.1.57. Buhurdan (Micmer)

Güzel kokulu şey demek olan buhur genellikle tütsü kokuları için kullanılır. Kilisede yapılan dînî törenlerde etrafa güzel koku yaymak maksadıyla buhur yakılırdı. Bu genellikle yuvarlak küre şeklinde bir kap içinde yakılırdı. Bu kabın delikli birkapağı vardır. Bu delikler kabın içindeki ateşin hava alması ve yanan öd ağacı buharının dışan çıkıp etrafa yayılmasını sağlar. Buhur ayrıca kötülüklerden, nazardan ve hastalıklardan korunmak için de yakılırdı. Bugün halk arasında da bu tür âdetlere rastlamak mümkündür (Deniz, 1992: 49). Bu beyitte âşığın yanan gönlü buhur, felek buhurdan, âhı ise buhurdanın asıldığı zencirdir:

Dûd-ı ahum micmer-i eflâke zencîr eyledüm
Sînem içre olalı dâğ-ı nihânum sûhte (Hayâlî, G. 476/2)

3.1.58. Encümen, Komisyon

Encümen, herhangi bir konuyu görüşmek için belirli kişilerin bir araya gelerek toplantı yapan kuruldur. Bu encümenin üyeleri de seyyarelerdir.

Etfal-i encüm encümen-i çarha şığmayup
Yıldızlar atdılar yire ol gice bî-şümar (Nevi, K.13/14)

3.1.59. Beşik(Gehvâre)

Beşik, içine bebek yatırılıp sallayarak onu uyutmaya yarayan bir araçtır. Felekler bazı beyitlerde beşiğe benzetilmiştir. Bunun nedeni dönermiş gibi sürekli hareket etmesi ve derinliği bakımındandır. Bazı beyitlerde hilâl yeni doğmuş çocuğa, felek de beşik (gehvâre-i sıbyân) şeklinde ifâde edilmiştir:

Felek gehvâre-i sıbyâna benzer
Meh-i nev dün doğan oğlana benzer (Hayâlî, K.18/1)

Felek, aşağıdaki beyitte hasmmı uyutan bir beşik ve yıldızlar gibi uykusuz düşünülmüştür:

Hasmum uyutmada gehvâre-i sıbyân olup
Dîde-i encüm gibi bîdâr imişsin ey felek (Nev'î, Msmt.1/38)

3.1.60. Dönme Dolap

Eskiden olduğu gibi bugün de çeşitli eğlence merkezlerinde görülen dönme dolap ile gökyüzü arasında her ikisinin de dönmesi sebebiyle benzerlik kurulmaktadır. Ay ve güneş ise gökyüzü dönme dolabının küfeleri olarak düşünülebilir:

Dûlâb-ı sipihre binüp etfâl-i kevâkib
Turmaz çevirür lu'betini dehr-i kühen-sâl (Nev'î, G. 277/4)

Bayramlarda özellikle çocuklar parklara gidip dönme dolaba binerler. Gökyüzü dönme dolabına binen çocuklar ise yıldızlardır:

Ay ü günle yere inmişdür felek şanur hemîn
Gerdiş-i dolâb-ı îdi kim ki seyrân eyledi (Hayâlî, K. 17/4)

3.1.61.Saç (Zincir)

Zülüfün zincire benzetilmesi yaygın bir kullanımdır. Bunun nedeni aşığın divâne ve köle gibi düşünülmesinden ve zincirin şekil olarak saça benzemesidir. Çünkü eskiden bir delilere bir de kölelere zircire vururuldu. Âşığın ejdere benzeyen âhının korkusuyla birbirine giren felekler saça benzetilmiştir:

Havf itdi görüp ejder-i âhumı felekler
Zencîr-i şaçun gibi biri birine girdi (Yahya Bey, G. 510/4)

3.1.62.Zil

Bâkî, figanın öten zili olarak feleği göstermiştir:

Figânum ile felek çın çın ötdi ey Bâkî
Berîd-i âhuma gûy-ı sipihr zeng oldı (Bâkî, G. 489/7)

3.1.63. Değerli Taş (Zeberced)

Eski astronomiye göre yedi kat feleğin her biri bir madenden meydana gelmiştir. 1. kat felek (berki'â)yeşil zeberceddendir. Zeberced yüzük taşı olarak kullanılmaktadır. Tasavvufta felekler, gökyüzü bu yüzük taşı olarak düşünülür.

Feleğin katlarının her biri değerli bir taşa benzetilir. Zeberced yeşil renkli ve kıymetli bir taştır. Birinci kat felek, yedi gezegenden biri olan ayın mekânıdır ve yeşil zeberceddendir:

Kalem-i şun^{c}-ı Huda ile yed-i kudretle
Zer ile çarh-ı zebercedde yazıldı bir dâl (Yahya Bey, K.14/8)

Şekli bakımından gökyüzü derin bir çanağa veya saksıya benzetilmiştir. Karanfiller de bu çanakta açılan çiçeklerdir:

Bir çînî sifâl içre karanfüller açıldı
Bu çarh-ı zebercedde degül encüm-i şehlâ (Yahya Bey, K.1/3)

Ma'nî yüzinde evliya mürşid-i râh-ı Mustafâ
Hâtemine nigîn ider bu felek-i zebercedi (Yahya Bey, G.480/4)

3.1.64. Kumaş(Atlas)

'Atlas' ipekten yapılan, düz renkli, üzerinde genellikle motif olmayan değerli bir kumaştır. Çoğunlukla rengi ve düz oluşu nedeniyle feleğe benzetilir.

"Felek-i Atlas""Çarh-ı Atlas" olarak da kullanılmaktadır. 'Atlas' kelimesinin diğer anlamı 'kumaş'tır. Bu nedenle bazı beyitlerde kumaş olarak düşünülmüştür.

Yaşadıklarından memnun olmayan şâir ona iğne batırmak veya onu kesmek istemektedir. Bu durumda aşığın âh okları iğne görevi görmüştür:

Şöyle tîr-endâz-ı meydânız ki çarh-ı Atlası
İgne atlasdan geçer gibi geçer peykânımız (Hayalî, G. 209/5)

Kumaşların kalitesini belirleyen damgalar kumaşın kalitesini ve markasını gösterir. Şâir burada gökyüzü kumaşının damgasını sadece Ülker olmasını istemektedir. Aksi takdirde onu almayacağını söyler:

Olmaz Hayalî müşteri gerdûn-ı atlasa
Tamgası mâh olursa peren ülkeri degül (Hayâlî, G. 309/5)

Fuzûlî, feleğe seslenerek ben fakr elbisesinden utanmadığını, hakîr şalını bile felek atlasından üstün gördüğünü dile getiriyor:

Ey felek yokdur pelâs-ı fakrdan ârım benim
Atlasundan bilmişim üstün muhakkar şâlimi (Fuzûlî, G. 287/3)

Atlas' kumaşa verilen isimdir. Felekler atlas kumaşına benzetilirken dünya değer verilmediği anlaşılabilir:

Mirât-ı ‘ışka nazır olan 'âşık-ı za’îf
Bir görür atlas-ı felek ile pelâsını (Yahya Bey, G. 501/5)

Yahya Bey, bu beyitte şal ile atlas kumaşını kıyaslıyor. Şal dünyanın geçiciliğini simgeliyor. Bu nedenle değerli atlastan üstün tutuluyor:
Cihân fânîdür ey Yahya Hüve'l-Hayyu Hüve'l-Bâ/fî
Değişmem atlas-ı çarha benüm bir köhne şâlum var   (Yahya Bey,G.59 /5)

Hz. Muhammed aba giydiğinden dolayı aba atlastan üstün tutulur:
Alçak görinür ana her dem felek-i atlas
Şol kişi ki kılmışdur bir köhne ‘abadan hazz (Yahya Bey,G.197 /2)

Fürkatinde kara çulda kodı bir şeh Zâtî’yi
Kim o şahun çarh-ı atlas rahş-i kadri çulıdur (Zatî, 140/7)

3.1.65. Kutu

Felekler bazen de içinde değerli eşyalarım olduğu bir kutu olarak düşünülmüşlerdir:
Ol kerem deryâsı ihsân ü mürüvvet kânı kim
Yok ana benzer felek dürcünde bir dürr-i şemin (Fuzûlî, K. 10/4)

3.1.66. Perde

Feleklerin dokuz kat olduğu inancından dolayı bazı beyitlerde dokuz perde tâbiri kullanılmıştır. Bu dokuz perdenin arkasında bir gizem vardır:
Bu tokuz perdenün esrârını Zatî ide keşf
Himmet it kim ney-i kilkündeki elhân-ı sarîr (Zatî, G.136/7)

3.1.67. Top

Zatî dokuz kat göğü sanatkârane yapılmış, parlak ve güzel bir topa benzetmiştir:

Câmi-i kadrinde eflâk ol nigârun Zatî'yâ
Birbiri içre tokuz garra musanna toptur (Zatî, G.187/5)

3.1.68. Pervâne

Pervâne, Geceleri ışık etrafında dolaşan küçük kelebektir. Sürekli mumun etrafında dolaşarak sonunda kendini ateşe atar. Bu beyitte farklı açıdan ele alınmıştır. Dokuz felek pervâneye benzetilmiştir. Bu durumda ay ve güneş ışık saçan muma benzetilmiştir:

Tokuz pervânedür eflâk-ü-anun ışk nârıdur
O nârun mah ile horşîd iki dâne şirârıdur (Zatî, G. 246/1)

3.1.69.Ta'limhâne

Bazen de gökler oklara hedef olan bir ta'limhânedir. Böyle bir benzetme kurulmasının nedeni sürekli gönlü yanan ve âh oklarını göklere gönderen âşıklar nedeniylerdir:

Eflâk tîr-i âhuma tâ'lîm-hânedür
Mihr ile mâh tablası yir yir nişânedür (Zatî, G. 294/2)

SONUÇ

XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti güçlü padişahların yönetimiyle büyüme ve gelişmesini sürdürerek büyük bir imparatorluk hâline gelmiştir. XIV. yüzyıldan beri gelişmekte olan Türk Edebiyatı kültür ve sanatı, XV. yüzyılda klasik dönem dediğimiz devre girmiş ve XVI. yüzyılda kendini geliştirerek zirveye ulaşmıştır. Bu yüzyılda Divân edebiyatının büyük şâirleri yetişmiş, estetik anlamda çok ileri bir seviye yakalanmıştır. Padişahlar ve şehzadeler başta olmak üzere devlet adamlarının sanatkârları himaye etmesi ile Osmanlı coğrafyasında belli kültür merkezleri oluşmuş ve şiir toplum arasında revaç bulmuştur.

XV. yüzyılda temelleri Ahmed Paşa ve Şeyhî gibi şâirler tarafından atılan klasik Osmanlı şiiri XVI. Yüzyılda Bâkî, Fuzûlî, Hayâlî ve Zâtî gibi büyük şâirler ile ulaşabileceği son noktaya ulaşmıştır. İran etkisinin devam etmesiyle birlikte milli bir tarzı da yakalayabilmişlerdir Özellikle Fuzûlî ve Bâkî şiirleriyle bu dönemin zirve şâirlerinden olmuşlardır. Aynı zamanda kendilerinden sonra gelen şâirler tarafından örnek alınmışlardır.

Bu dönemde yazılan eserlerde kozmik âleme olan ilginin arttığını görüyoruz. Bu artışta ilimle ilgilenenlerin artmasının rolü büyüktür. Bunun yanı sıra gök cisimlerinin kaderle bağlantısı olduğu, her insanın bir yıldızı olduğu ve bu yıldızların insan ahlâkı ve talihi üzerine tesiri olduğu görüşü etkili olmuştur. Bu nedenle kültürümüzde, mecazi bir kavram olarak değerlendirilen "felek", birbiriyle ilgili veya ilgisiz bir çok anlamda kullanılmaktadır. Kullanılan bu şekiller genel olarak ortak olsa da farklı kullanımlar da göze çarpmaktadır. Her şairde feleğin zalimliği, feleğin üstünlüğü ve bu üstünlük karşısında insanoğlunun acizliği, feleğin kaderle ilişkisi, felekle ilgili olumsuz ifadeler geçmektedir. Felekle ilgili benzetmeler de bu dönem divan şairlerince oldukça fazladır. Felek; gökyüzü, talih, baht, dünya, zamane, devran, çadır, otak, kubbe, dam, kale, tas, kâse, hokka, şişe, yedi deniz, yedi başlı ejder, değirmen, dolap, tennûr, siper, yay, zırh, abdal, hokkabâz, ateşbâz, güvercin, kadın, sevgili, kocakarı, ayna, ayinedâr, fânus, adalet, kaplan, çember, at, av, avcı, beşik, dul kadın, elbise gibi birçok benzetme ile birlikte kullanılmıştır.

KAYNAKÇA

Ahmet Atillâ Şentürk, **Osmanlı Şiiri Antolojisi**, 2004

Akar Metin, **Türk Edebiyatında Manzum Mi'râcnâmeler**, 1987

Küçük Sabahattin, **Bâkî Divânı**, Akçağ Yayınları, Ankara 1994

Banarlı Nihat Sami, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, 1983

Çavuşoğlu Mehmed, "**Bakî**," TDV İslam Ansiklopedisi, C. 4, İstanbul 1991

Çavuşoğlu Mehmed, **Yahya Bey Divânı,** İstanbul 1977

Çavuşoğlu Mehmed, **Yahya Bey Divânından Örnekler**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983

Çavuşoğlu Mehmed,Tanyeri M.Ali**, Zâti Divânı,** İstanbul 1987

Çelebioğlu Amil, **Kanuni Sultan Süleyman Devri Türk Edebiyatı**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1994

Çelebioğlu Âmil, **Kültür ve Edebiyatımızda Ay**, Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları, İstanbul 1998

Çetindağ Yusuf, **Ayna Kitabı**, Karam Yayınları, Çorum 2005

Deniz Sebahat, **16. Yüzyıl Bazı Dîvân Şairlerinin Türkçe Dîvânlarında Kozmik Unsurlar** (Bâkî-Fuzûlî, Hayâlî Beg, Nev'î, Yahyâ Beg), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1992

Develioğlu Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 1996

Erzurumlu İbrahim Hakkı, **Marifetnâme**, Haz.M.Faruk Noyan, İstanbul, 1983

Fuzûlî Divânı, Akçağ Yayınları, Ankara 1990

Fûzûlî, **Matlau'l-İtikâd fî Ma'rîfatî'l-Mabda'i Va'l-Ma'âd**, Ankara 1962

İbn-i Sinâ, **Fizik** (Cev. Muhittin Macit-Ferruh Özpilavcı), İstanbul: Litera

İpekten Haluk, "**Edebi Kişiliği**", Fuzuli-Yaşamı-Sanatı-Eserleri, Engin Yayınları, İstanbul 1997

İpekten Haluk, **Bakî Hayatı Sanatı Eserleri**, Ankara 2007

İpekten Haluk, **Fuzûlî; Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları**, Ankara 1973

İsen Mustafa, "**Dîvân Edebiyatı**" Ötelerden Bir Ses Divan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı 1997

İsen Mustafa, **Usûlî Divânı**, Akçağ Yayınları, Ankara 1990

İslâm Ansiklopedisi **Felek Maddesi**, İstanbul 1995

Kabaklı Ahmet, **Divân Edebiyatı Türk Edebiyatı**, Vakfı Yayınları, İstanbul 2008

Köprülü Mehmet Fuad, **Edebiyat Araştırmaları**, Akçağ Yayınları, Ankara 2004

Kurnaz Cemal, **Hayâlî Bey Divanı Tahlili**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2012

Levend Agâh Sırrı, **Divan Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler - Mazmunlar ve Mefhumlar**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984

Levend Agah Sırrı, **Divan Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar**, İstanbul 1943

Levend, Agâh Sırrı, **Divan Edebiyatı**, İstanbul, Enderun Kitabevi 1984

Mengi Mine, **Eski Türk Edebiyatı, Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara 2003

Onay Ahmet Talat, "**Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar**" MEB Yayınları, İstanbul 2004

Öztuna Yılmaz Öztuna, **Osmanlı Devleti Tarihi** C.1., Ötüken Neşriyât, İstanbul 1986

Pakalın Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I-II**, İstanbul 1993

Pala İskender, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Ankara 1995

Pala İskender, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Kapı Yayınları, İstanbul 2004

Sefercioğlu Nejat, **Nev'î Divanı Tahlili**, Akçağ Yayınevi 2001

Şentürk Ahmet Atillâ, **Osmanlı Edebiyatında Felekler, Seyyare ve Sâbiteler (Burçlar)**,Türk Dünyası Araştırmaları, nr. 90, 1994

Şentürk Atillâ, Kartal Ahmet, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Dergâh Yayınları, 2004

Tarlan Ali Nihat, **Hayâlî Divânı**, Akçağ Yayınları, Ankara 1992

Tarlan Ali Nihat, **Zâtî Divânı**, Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1968

Tuğlacı Pars, **Osmanlı Şehirleri**, İstanbul 1985

Türkçe Sözlük, TDK., Ankara 1988

Uludağ Süleyman, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Marifet Yayınları, İstanbul, 1999

Usûlî Divânı, Akçağ Yayınları, Ankara 1990

Uzunçarşılı İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, C.2., Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1951